

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TELSİZ TELGRAF İHTİYAT ZABİTİ TEVFİK RIZA BEY'İN ÇANAKKALE GÜNLÜKLERİ

Hazırlayanlar: V. Türkan Doğruöz
E. Yasemin Yücetürk - Raşit Gündoğdu

TÜRKİYE BANKASI

TELSİZ TELGRAF İHTİYAT ZABİTİ TEVFİK RIZA BEY'İN
ÇANAKKALE GÜNLÜKLERİ
(17 Kasım 1914-18 Şubat 1916)

HAZIRLAYANLAR
V. TÜRKAN DOĞRUÖZ
F. YASEMİN YÜCETÜRK - RAŞİT GÜNDOĞDU

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2013
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

REDAKSİYON
İZZEDDİN ÇALIŞLAR

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GÖZDEN GEÇİREN
ŞAHİN ALDOĞAN

DÜZELTMEN VE DİZİNİ HAZIRLAYAN
ESEN GÜRAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: KIRIKLARELİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI, MART 2012

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA
GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ 1. BASKI: MAYIS 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-069-2

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
TEL: (0212) 445 32 38 FAX: (0212) 445 05 63
SERTİFİKA NO: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Çanakkale

TELSİZ TELGRAF İHTİYAT ZABİTİ
TEVFİK RIZA BEY'İN

çanakkale günlükleri

(17 Kasım 1914-18 Şubat 1916)

Hazırlayanlar: V. Türkan Doğruöz
E. Yasemin Yücetürk - Raşit Gündoğdu

İçindekiler

Takdim	ix
Teşekkür	xiii
Önsöz	xvii
Giriş	xxi
Tevfik Rıza Bey	xxi
Günlüklerin Özellikleri	xxiv
Günlüklerin Önemi	xxvii

Çanakkale Günlükleri (17 Kasım 1914-18 Şubat 1916)	1
---	---

Ekler	177
Kaynakça	187
Dizin	189

**Dedemiz Tefvik Rıza Bey,
anneannemiz Belkıs Tansuğ,
annemiz Mevhibe Nesrin Tansuğ ve
tüm Çanakkale şehitlerinin anısına...**

Takdim

Milletlerin tarihinde önemli değişme anları ve dönüm noktaları vardır. Bunlar, millet hayatının devamlılığını sağlayan büyük zorlukların destansı mücadeleler verilerek aşılması ve bağımsız yaşama azminin ispatlanmasını ifade eder. Tarihin uzun ve zorlu yürüyüşü içerisinde oluşan millet ve tarih şuuru, bir anlamda, tarihteki bu değişmelerin ve dönüm noktalarının farkına varmak ve önemini kavramakla ilgilidir.

Türk milletinin büyük zaferlerinden biri olan Çanakkale Zaferi de milletimizin azim ve kararlılığını ortaya koyan ve bunu tüm dünyaya göstererek bizim tarihimiz açısından kendini ispatlama anlarından, dönüm noktalarından birisi olmuştur. Anadolu topraklarında yaklaşık bin yıldır yaşayan, muhtelif devletler kurarak bu toprakları vatan haline getiren milletimiz, bundan yaklaşık bir asır önce tarihte yeni bir adım daha atmıştır. Bu yeni adım ve yeniden var oluş, milletimizin uzun geleceğini şekillendirecek büyük ve önemli dersler içermektedir. Bunun öneminin kavranması ise, hem tarih şuurunun gelişmesi bakımından ve hem de bugün karşı karşıya bulunduğumuz sorunların aşılması ile millî şuur ve millî beraberlik için hassasiyetin oluşması bakımından gerekli ve ihtiyaç duyulan bir husustur.

Birinci Dünya Savaşı sürerken başlayan Çanakkale Savaşları, Türk ordusunun kazandığı başarılarla Birinci Dünya Savaşı'nın da sonucunu etkilemiş ve bizim

tarihimizde olduğu kadar dünya tarihinde de üzerinde önemle durulan bir zafer olmuştur. Bu yüzden, Çanakkale’de üstün cesaret ve fedakârlıklarla verilen onurlu mücadele, sadece milletimizin kaderini değil, tarihin akışını da değiştirmiştir.

Çanakkale toprakları, vatan için feda edilmiş yüz binlerce canla, yüz binlerce hayatla ve şehit kanlarıyla doludur. Eşini, çocuklarını ve bütün sevdiklerini –kim bilir belki de onları bir daha göremeyeceğini bilerek– geride bırakan askerler, vatanları için kendi hayatlarını feda etmiş; geride kalanların hayatları da büyük yaralar almıştır. Çanakkale toprakları, özgürlük mücadelemizin bir simgesi olduğu gibi, bir yandan da içinde binlerce kahramanlık, cesaret ve kararlılık öyküsü barındırmaktadır.

17 Kasım 1914-18 Şubat 1916 tarihleri arasında Çanakkale’de yedek subay olarak bulunan Elektrik Mühendisi Tefvik Rıza Bey de bu savaşın kahramanlarından biridir. Tefvik Rıza Bey’in eşi Belkıs Hanım (Tansuğ) tarafından kendisine gönderilen dört adet cep defterine yazdığı günlüklerden oluşan bu kitap, Çanakkale’de kayda geçirilmeyen, unutilan ve kaybolan kahramanlardan geride kalan az sayıda öyküden biridir. Tefvik Rıza Bey’in savaşa birebir şahitlik edip savaş esnasında olup bitenleri ayrıntılarıyla kayda geçirerek kendi duygu ve düşüncelerini de başarıyla aktarması, adeta savaşı tarihin tozlu sayfaları arasından çıkarmakta ve bizlere tüm canlılığıyla tekrar yaşatmaktadır. Savaş günlüklerinden oluşan bu kitap hem tarihi gerçeklere ışık tutmakta ve hem de savaş sırasındaki günlük hayatın ayrıntılarını gözler önüne sererek geride kalanlar için hüznü bir hikâyeyi de içinde taşımaktadır.

Milletimize, en zor ve direnme gücünün kalmadığı şartlarda bile var olma gücünü ve ruhunu kazandıran Çanakkale destanının kahramanlarından biri olan

Tevfik Rıza Bey, diğer kahramanlar gibi, yaşadıklarıyla olduğu kadar gelecek nesillere tarih şuurunu öğreten bir öğretmen olarak da bugün aramızdadır. Milletimizin azminin, cesaretinin, ruhunun ve köklerinin ne kadar sağlam ve derinlerde bulunduğunu öğreten ve anlatan bir kahraman olarak Tevfik Rıza Bey bu eseriyle yolumuzu aydınlatmaktadır.

Tarihî mirasımız için önemli ve bir o kadar da özel olan Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri'ni topluma kazandıran ve yayımlanması için izin veren Tevfik Rıza Bey ve Belkıs Tansuğ Hanım'ın torunları Belkıs Oya Kommas'a ile Emine Yasemin Yücetürk'e sonsuz teşekkür ediyorum.

Ayrıca, Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri'nin yayıma hazırlanmasında özverili bir şekilde çalışan Yrd. Doç. Dr. V. Türkan Doğruöz'e Fransızca yazılmış olan günlükleri Türkçeye çeviren Emine Yasemin Yücetürk ile günlüklerin Osmanlıca Türkçesi ile yazılmış bölümlerini günümüz Türkçesine aktaran Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu'ya ve kitabın basımında emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Bu vesileyle Çanakkale Savaşı'nda kahramanca mücadele ederek şehit veya gazi olmuş atalarımızı rahmet ve minnetle anıyorum. Şehitlerimizin ve gazilerimizin ruhları şâd, mekânları cennet olsun.

Prof. Dr. Mustafa Aykaç
Kırklareli Üniversitesi Rektörü

Teşekkür

Anneannemizin sır gibi sakladığı dedemiz Tevfik Rıza Bey'e ait anıların artık gün yüzüne çıkma zamanının geldiğine inanıyorduk. Üstesinden gelebilme endişesi yaşarken bir baktık ki başarmışız.

Dedemiz Tevfik Rıza Bey'in mektupları ve günlükleri anneannemiz tarafından yıllarca kendi odasında, küçük bir sandıkta saklandılar ve sadece onun tarafından okundular. Biz ancak 1969 yılı Mayıs ayında anneannemizin vefatından sonra sandığına yaklaşabildik ve mektuplarının birkaç tanesini açıp okuduk, ama özel hayatına ait olduğu düşüncesiyle düzenleyip paylaşmayı uygun görmedik. Ta ki dostumuz V. Türkan Doğruöz bize dedemizin mektuplarını ve günlüklerini hayata geçirme ve paylaşma fikrini aşılayana kadar.

Dedemizin savaş anılarını Fransızcadan Türkçeye çevirirken kendisi sanki karşımızda oturmuş bize anlatıyordu. Savaşı ve günlük hayatı iç içe anlatması bizi çok duygulandırdı. Dedemizin mektuplarını ve günlüklerini daha önce neden okumadık diye pişmanlık duymaya başladık. Günlükleri ve mektupları okudukça dedemizi tanıdık ve onun anılarını topluma kazandırmak için çalıştık. Bu da bizi çok mutlu etti.

Günlüklerde anlatılan olayların fotoğraflarla desteklenmesinde arşivini açarak yardımcı olan Mustafa Onur Yurdakul'a ve Haluk Oral'a teşekkür ederiz.

Günlüklerin yayına hazırlanmasında üstün çaba gösteren dostumuz Yrd. Doç. Dr. V. Türkan Doğruöz'e ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bölümleri çevirerek bize yardım eden Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu'ya teşekkürü borç biliriz.

•
Tevfik Rıza Bey ve Belkıs Tansuğ Hanım'ın torunları

Belkıs Oya Kommas
Emine Yasemin Yücetürk

İki yıl önce sevgili dostum ve arkadaşım E. Yasemin Yücetürk bana dedesi Tevfik Rıza Bey'in Çanakka-
le'den eşine gönderdiği mektuplar ile tuttuğu günlük-
lerinden söz ettiği zaman çok heyecanlanmıştım. Hele
bunları küçük bir sandık içinde bana uzatması şaşkın-
lığımı daha da artırmıştı. Sandığı açıp incelediğimizde
içinden 479 mektup ile dört adet cep defteri çıktı. Mektupların 271 adedi Tevfik Rıza Bey tarafından eşine yazılmıştı; 208 tanesi de eşinin Tevfik Rıza Bey'e gön-
derdiği mektuplardı. Yasemin Yücetürk'ün mektuplar
ile günlüklerin okunması konusunda tereddütleri vardı.
Ama zaman içerisinde mektuplara ve günlüklere karşı
duyduğu merak, dedesini tanıma arzusu üstün geldi
ve toplumla paylaşmaya karar verdi. Çalışmaya önce
düzenli tutulmuş olan günlüklerden başladık.

Kendisine çalışmamızdan söz ettiğimiz andan itiba-
ren bizi teşvik ederek basılması için yardımlarını esir-
gemeyen rektörümüz Sayın Prof. Dr. Mustafa Aykaç'a
saygılarımızı sunar, şükranlarımızı ifade ederiz. Bu kita-
bın tekrar yayımlanmasını sağlayan Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları'na da teşekkürü borç biliriz.

Yrd. Doç. Dr. V. Türkan Doğruöz
Kırklareli, Ocak 2017

Önsöz

17 Kasım 1914-18 Şubat 1916 tarihleri arasında Çanakkale’de yedek subay olarak görev yapan Elektrik Mühendisi Tevfik Rıza Bey’in günlüklerini içeren bu kitap, Çanakkale Savaşları sırasında yaşanan olayları yedek subay olmasına rağmen bir sivilin gözünden anlatmayı amaçlamaktadır.

Tevfik Rıza Bey eşi tarafından kendisine gönderilen dört adet cep defterine yazdığı günlüklerinde savaşı ve günlük yaşamı iç içe anlatmıştır.

Tevfik Rıza Bey’in görev yeri olan Kilitbahir’deki Goncasuyu Telsiz Telgraf İstasyonu’ndan yazdığı günlüklerini kitap haline getirirken; kendini birden-bire savaşın içinde bulan birinin duygularını, günlük yaşantısını ve dönemin sosyal hayatını okuyucuyla buluşturmak istedik. Ayrıca belirtmekte fayda var ki asker kökenli olmayan birinin gözünden Çanakkale Savaşları’nın anlatılması da günlüklere ayrı bir önem kazandırmıştır.

Tevfik Rıza Bey’in Çanakkale Günlükleri adını taşıyan kitap iki bölümden oluşuyor. Giriş bölümünde Tevfik Rıza Bey’in hayat hikâyesi kısaca anlatılarak günlüklerin yazıldığı defterlerin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde günlükler içerik bakımından değerlendirilmiş ve ilgi çekici kısımlardan alınan örneklerle Tevfik Rıza Bey’in savaş, yaşam, aşk, ölüm gibi konulardaki düşünceleri aktarılmaya çalışıl-

miştir. Ayrıca alınan örneklerin günlükteki yerlerinin belirlenmesi için alıntılarının yanında Romen rakamı ile defter numarası, ikinci sayı ile sayfa numarası gösterilmiştir; sonuna da yazıldığı tarih eklenmiştir.

İkinci bölümde Fransızca yazılmış olan günlüklerin Türkçeye çevrilmiş hali yer almaktadır. Resmi raporlar, başka yerlerden alınan yazılar, bazı özel konuşmalar Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Ayrıca İngilizce olarak yazılmış telgraf metinleri bulunmaktadır. Fotoğraflar ile haritaların ve krokinin bulunduğu sayfalar anlam bütünlüğünü sağlamak açısından günlük içerisinde bulundukları yerlere ilave edilmişlerdir. Ayrıca bütünlük sağlanması amacı ile bu bölümde orijinal defterlerde bulunan sayfa numaraları tercümelerde köşeli parantez içinde, [x] şeklinde gösterilmiştir.

Osmanlı Türkçesi ve İngilizce yazılan yerler dipnotlarla belirtilmiştir. Daha çok sabit kalemle* yazılan günlüklerde zaman zaman kırmızı ve siyah mürekkepli kalem de kullanılmıştır.

Günlüklerde geçen bazı yer ve şahıs adlarının açıklamaları dipnotlarda verilmeye çalışılmıştır. Tevfik Rıza Bey'in asker kökenli olmaması ve kısa bir askeri hazırlık döneminden sonra birdenbire Çanakkale'ye cepheye gitmesi bazı askeri terimlerde, yer ve gemi isimlerinde hatalar yapmasına neden olmuştur. Bu hataların tespit edildiği bölümlerde metnin aslına müdahale edilmemiş dipnotlarda düzeltmeler yapılmıştır. Bu konuda katkısını esirgemeyen Şahin Aldoğan'a teşekkür ederiz.

Kitabın ikinci bölümü incelenirken satır aralarına orijinal günlükteki sayfa numaraları verilmişse de bazı sayfa aralarında atlamalar görülmektedir. Bunun nedeni de Tevfik Rıza Bey'in yazıları arasında zaman zaman

* Yazısı kopya kâğıdıyla birkaç kâğıda birden çıkan sert, mor renkli bir tür kalem.

boşluklar bırakmış olmasıdır. Bu durum dipnotlarda açıklanmıştır.

Çanakkale'deyken içinde bulunduğu savaş ortamı ile yaşadığı olaylar Tevfik Rıza Bey'in duygularını etkilemiş ve günlüklerindeki yazı tarzının bazı sayfalarda değişiklik göstermesine neden olmuştur. İlk defterlerde özenli ve düzgün olan yazılar sonlara doğru düzensiz ve karışık bir hal almıştır. Tevfik Rıza Bey defterlerine bulunduğu yeri, çevresini ve Boğaz'daki hareketliliği gösteren iki harita ile bir kroki çizmiştir. Defterlerin bazı sayfalarında Belkıs Hanım tarafından yapıştırılmış olan fotoğraf, saç telleri ve kurutulmuş çiçeklerin bulunması da günlüklere şahsi bir özellik kazandırmıştır. Belkıs Hanım'ın defter aralarına koyduğu malzemelerin okuyucuya ulaştırılması için metin aralarına konulması uygun bulunmuştur.

V. Türkan Doğruöz

Giriş

Tevfik Rıza Bey

Ali Rıza Bey'in dört çocuğunun¹ en büyüğü olarak 1889 yılında İzmir'de doğan Tevfik Rıza Bey, Beyrut Frerler Okulu'nu² bitirdikten sonra üniversite öğrenimini Paris'te³ tamamlamış ve Elektrik Mühendisi⁴ olarak mezun olmuştur. Paris'ten sonra bir süre de Londra'da⁵

- 1 Tevfik Rıza Bey nişanlısı Belkıs Hanım'a yazdığı 6 Ocak 1914 tarihli mektubunda ailesi ile ilgili şu bilgileri veriyordu: "Aslında üç erkek kardeşim var. İkisini pek fazla tanımıyorum. Ama üçüncüsünü çok seviyorum. Bugün Halep postalarında müdürlük yapıyor. Çok kültürlü, eğitimini New York'ta yaptı."
- 2 Tevfik Rıza Bey 17 Aralık 1913 tarihinde Belkıs Hanım'a yazdığı mektubunda, "Şiir okumayı çok seviyorum. Çok da okuyorum. Ne yazık ki eskisi kadar boş zamanım yok. Beyrut'ta lisedeyken (Frerler Okulu) öyle çok okuyordum ki ailem gece yarısından sonra okumamı yasaklamışlardı" ifadesini kullanırken 16 Ocak 1914 tarihli mektubunda da, "Bundan sekiz sene önceydi, Frerler Okulu'nun 3. sınıfındaydım" ibaresi yer almıştır.
- 3 Tevfik Rıza Bey Belkıs Hanım'a yazdığı 17 Aralık 1913 tarihli mektubunda okul hayatıyla ilgili bilgiler verirken "Öğrencilik yıllarımı yâd etmek için Paris'te birkaç gün kalmak istemiştım" derken 6 Ocak 1914 tarihli mektubunda da, "On bir yaşımdan beri yatılı okulda okudum. Ayda bir kez ailemi görebiliyordum. Büyük tatillerde ise ailem şehirden ayrılamadıkları için ben yalnız başıma ya Bruman'a ya da Savfar'a gidiyordum. Seneler böyle geçti. Ailemle aramda bir uçurum açılmaya başladı. Beraberken onları tanıyamaz oluyordum. Aralarında kendimi yabancı hissediyordum... Bunun üzerine Avrupa'ya gittim. Beş yıl boyunca orada yaşadım" diye yazarak Avrupa'ya gidiş nedenlerini açıklamıştır.
- 4 Tevfik Rıza Bey'in İstanbul'da bastırıldığı kartviziti için bkz. bu kitapta Ekler bölümü.
- 5 Tevfik Rıza Bey Belkıs Hanım'a gönderdiği 3 Aralık 1913 tarihli mektubunda, "Geçen sene şubat ayındaydık. Şevket'le birlikte Londra'daydık" derken, 17 Aralık 1913 tarihli mektubunda da şöyle yazıyordu: "Geçen sene, haziran ayıydı. Paris ve Marsilya'dan geçerek Londra'dan dönüyordum."

kalan Tevfik Rıza Bey İstanbul'a dönerek Western Elektrik Şirketi'nde⁶ şef olarak çalışmaya başlamıştır.

1914 yılında sabık İskodra Valisi Bedri Paşa ve Mutahhare Hanım'ın kızları Belkis (Tansuğ) Hanım'la⁷ evlenmiş, aynı yılın Kasım ayında yedek subay olarak Çanakkale'ye gitmiştir. Burada Kilitbahir'deki Goncasuyu Telsiz Telgraf İstasyonu'nda çalışmış;⁸ son olarak Lüleburgaz Müfreze Komutanlığı görevinde bulunmuştur. Tevfik Rıza Bey Çanakkale'de bulunduğu süre içinde iki kez ailesini görmeye gidebilmiştir. İlk olarak 21 Ocak 1915'te on günlük izinle İstanbul'a gitmiş, dönüşünde ortama ayak uydurması çok zor olmuştur. İstanbul'a

- 6 Tevfik Rıza Bey, 27 Ocak 1914 tarihli mektubunda işyeriyle ilgili Belkis Hanım'a şunları yazıyordu: "Büromuzun yerini biliyorsunuz. Tahtakale'de, Mısır Çarşısı'nın yanında bulunuyor. Elektrik, kaloriferi, asansörü bulunan dört katlı görkemli bir bina. Şirketin teknik ve yönetim bölümü bu binada bulunuyor. Benim şef olarak görev yaptığım Western Elektrik Şirketi büroları burada bulunuyor."
- 7 Belkis Hanım, İskodra Valisi Bedri Paşa ve Mutahhare Hanım'ın üç çocuğunun en büyüğü olarak 1890 yılında İstanbul'da doğdu. Babasının görevi nedeniyle Lübnan, Suriye ve Arnavutluk'ta bulundu. Beyrut'ta kaldıkları süre içinde Fransızca'yı iyi derecede öğrendi. 1914 yılında Tevfik Rıza Bey ile evlendi. 8 Ağustos 1915'te kızları Mevhibe Nesrin doğdu. 1916 yılının Aralık ayında eşi Tevfik Rıza Bey'in vefatından sonra bütün hayatını kızı Mevhibe Nesrin'e adadı. Mevhibe Nesrin büyüdükten sonra uzun yıllar Eminönü Belediyesi Halkevi Kütüphanesi'nde çalıştı. 1969 yılı Mayıs ayında İstanbul'da vefat etti. Kızı Mevhibe Nesrin Tansuğ Hanım da uzun yıllar Coğrafya öğretmeni olarak Avusturya Lisesi ve St. Benoit Lisesi'nde çalıştı. 1969 yılı Şubat ayında -annesi ile aynı yıl- İstanbul'da vefat etti (Bu bilgiler torunu E. Yasemin Yücetürk'ten alınmıştır). Tevfik Rıza Bey ve eşi Belkis Hanım'ın fotoğrafı için bkz. bu kitaptaki Ekler bölümü.
- 8 Çanakkale Boğaz Komutanlığı tarafından 2008 yılında hazırlanmış olan *Çanakkale Deniz Savaşları 1915* adlı kitapta Goncasuyu'nda bulunan telsiz istasyonu aşağıdaki gibi anlatılırken; bizde, sözü edilen değişik dillere vâkıf muhabere memurunun Tevfik Rıza Bey olabileceği kanaatini uyandırmıştır. "Müstahkem mevki elinde seferberliğin başlangıcında Goncasuyu'nda bir telsiz telgraf vardı. Bu yeni bir muhabere vasıtası idi. Müstahkem mevki, bundan iki şekilde istifade etti. Biri muhaberenin hızlığı, diğeri de değişik dillere vâkıf bir muhabere memuru sayesinde düşman muhaberat bilgilerinin bize iletilmesi idi." *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 81.

ikinci gidiş ancak 8 Ağustos 1915 tarihinde kızı Mevhibe Nesrin'in doğumundan sonra 26 Eylül 1915'te mümkün olabilmektedir. Tevfik Rıza Bey'in bu tarihten sonra defterine uzun bir süre yazmadığı, sadece 17-18 Şubat 1916 tarihlerine ait iki kısa not düştüğü görülmektedir.

Tevfik Rıza Bey'in bundan sonraki hayatıyla ilgili bilgilere Belkis Hanım'ın 1 Nisan 1917 günü Tevfik Rıza Bey'in babası Ali Rıza Bey'e yazdığı mektubundan ulaşmaktayız. Buna göre Tevfik Rıza Bey 1916 yılı Şubat ayı sonunda Çanakkale'den Lüleburgaz'a tayin olmuş ve Almanya'dan gelen bir telsiz makinesini kullanmak üzere Lüleburgaz Müfreze Komutanı olarak görevlendirilmiştir. Belkis Hanım'ın mektubuna göre Tevfik Rıza Bey Lüleburgaz'daki görevini başarıyla yerine getirebilmek için gece gündüz çalışmaya başlamış; fakat bir akşam kar ve yağmurun altında sabaha kadar kalınca ciğerlerinden rahatsızlanmış. Tedavisi için İstanbul'a giden Tevfik Rıza Bey burada on gün kalmış ve en iyi doktorlar tarafından tedavi edilmiştir. İyileştikten sonra Lüleburgaz'a işinin başına dönmüştür; fakat tekrar hastalanınca 11 Temmuz 1916 günü tedavi için İsviçre'ye Davos Guardaval Sanatoryumu'na⁹ gönderilmiştir. Burada beş ay tedavi gördükten sonra 13 Aralık 1916 tarihinde¹⁰ vefat eden Tevfik Rıza Bey'in mezarı Davos'tadır. Günlüklerinde eşi için "O'ndan uzaklarda bir yerde ölmek düşüncesi beni öylesine üzüyor ki..."¹¹ diye yazan Tevfik Rıza Bey'in yanında Davos'a götürdüğü mektupları ve günlükleri, vefatından sonra sanatoryum yetkilileri tarafından ailesine gönderilmiştir.

9 Tevfik Rıza Bey'in İsviçre Davos Guardaval Sanatoryumu'ndan gönderdiği 23 Temmuz 1916 tarihli mektubu için bkz. bu kitapta Ekler bölümü.

10 Davos Dorf Guardaval Sanatoryumu'ndan Tevfik Rıza Bey'in ölüm haberini bildirmek için ailesine gönderilen 13 Aralık 1916 tarihli telgraf için bkz. bu kitapta Ekler bölümü.

11 II/56 (6.3.1915).

Günlüklerin özellikleri

Tevfik Rıza Bey günlüklerini 17 Kasım 1914'te Çanak-kale'ye hareket ettiği günden itibaren yazmaya başlamış ve 18 Şubat 1916 günü bitirmiştir. Dört defter halinde yazdığı günlüklerinin birincisinde 17 Kasım 1914-21 Ocak 1915 tarihleri arasında yaşadığı olayları anlatmıştır. Belkıs Hanım'ın fotoğrafının altında eşine yazdığı ithafla başlayan ilk defter 108 sayfa olup çoğunluğu sabit kalem olmak üzere kırmızı ve siyah mürekkepli kalemle yazılmıştır. 14x8,5 cm ebatlarında bordo renkli, deri ciltli ve sayfaları kareli olan bu defter 110 sayfa olmakla beraber 98 sayfasına günlük tutulmuştur. Defterin 99. sayfasına 13 Ocak 1915 tarihi atılmış ve Belkıs Hanım tarafından H. Bordeaux ve H. Lanedan'a ait birer söz yazılmıştır. 100. sayfa boş bırakılırken 8 Nisan 1915 tarihi verilen 101. sayfada V. Hugo'un üç sözü yer almıştır. 102. sayfaya Paul Marguerite'nin romanından bir alıntı 26 Temmuz 1918 tarihiyle not edilmiştir. Defterin 103 ve 104. sayfaları ise boşdur. 105. sayfada Belkıs Hanım'ın Tevfik Rıza Bey'e ithafen Osmanlı Türkçesi ile 25 Ağustos 1919 tarihinde yazdığı bir şiiri vardır. 106. sayfada da 17 Mayıs 1959 tarihinde yine Belkıs Hanım tarafından yazılmış Âşık Ömer'in dizeleri bulunmaktadır. Defterin 107 ve 108. sayfalarında Tevfik Rıza Bey tarafından yazıldığını düşündüğümüz Mors Alfabeti yer almaktadır. Numaralandırılmamış olan son sayfada Belkıs Hanım'ın bir fotoğrafı ve altında ithafı bulunmaktadır.

Defter içinde ara ara Belkıs Hanım'ın eşine yazdığı ithaflara ve defteri göndermeden önce yapıştırdığı fotoğraflara rastlanmaktadır. Özellikle bu defterde Belkıs Hanım'ın biri ilk sayfada diğerleri ortada ve sonda olmak üzere üç fotoğrafı bulunmaktadır. Belkıs Hanım defterin 75. sayfasına da üç tel saçını yapıştırmış ve eşine her zaman yanında olduğunu hissettirmek istemiştir. Günlü-

ğün 9 Aralık 1914 tarihli 19. sayfasında Tevfik Rıza Bey çalıştığı telsiz telgraf istasyonunu, Kilitbahir tabyalarını, Hamidiye, Yıldız tabyalarını, *Mesudiye*'yi, çevresindeki projektörlerin yerlerini, tarlaları ve şehir merkezini gösteren bir harita çizmiştir. Bu defter aynı zamanda Belkıs Hanım'ın eşine gönderdiği diğer defterler arasında en fazla özen gösterilerek hazırlanmış olanıdır.

Günlüklerin yazıldığı ikinci defter 4 Şubat 1915-13 Mart 1915 tarihlerini kapsamakta olup 112 sayfadan oluşmaktadır. 15x8 cm boyutlarında, kahverengi deri ciltli, kapak içleri çiçek desenli kâğıtla kaplı ve sayfaları kareli olan defterde zaman zaman boş sayfalara rastlanmaktadır. Defterin sayfaları numaralandırılmış olmasına rağmen 2-8 ve 14-16. sayfalar boş bırakılmıştır. İkinci defterin başlangıç tarihi ile birinci defterin bitiş tarihi arasında neredeyse bir aylık boşluk bulunmaktadır. Tevfik Rıza Bey bunun nedenini 1915 yılı Ocak ayı sonunda ilk defa ailesini görmek için İstanbul'a gitmesine ve dönüşünde de uzun bir süre kendini toparlayamamasına bağlayacaktır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı resmi raporların ve alıntılarının da bulunduğu günlüklerin mürekkepli kalemle yazılmış birkaç sayfası dışında tamamı sabit kalemle yazılmıştır. 8 Mart 1914 tarihli sayfada Tevfik Rıza Bey "Savaşa Katılmış Düşman Gemileri" başlığı altında İngiliz *Agamemnon*, *Lord Nelson*; Fransız *Suffren*, *Bouvet*, *Gaulois* ve *Charlemagne*¹² savaş gemilerinin isimlerini yazarak Boğaz'daki tabyaların yerlerini gösterdiği ikinci haritasını çizmiştir.

Bir aylık zamanı kapsamasına rağmen 179 sayfalık üçüncü defter günlüklerin en kalın olanıdır. 15x9 cm boyutlarında bej renkli kumaşla kaplı defterin iç kapakları ise desenli kâğıtla kaplıdır. Sayfaları kareli ve daha çok sabit kalem ve kırmızı mürekkepli kalemle yazılmış

12 II/72 (8.3.1915).

bu defterde 18 Mart 1915-21 Nisan 1915 tarihleri arasındaki olaylar anlatılmıştır. Tevfik Rıza Bey bu defterinde 1915 Mart ayı içinde yaşadığı heyecanlı ve korku dolu anları uzun uzun anlatmıştır. Özellikle Çanakkale Deniz Zaferi'nin yaşandığı 18 Mart günü ve onu takip eden birkaç günün olaylarını günlüğüne adeta saat saat yazmıştır. Defterin hemen hemen tamamı sabit kalemle yazılmış olup nereden alındığı belirtilmeyen, 18 Mart Deniz Savaşı'nda müttefik donanmasında bulunan bir İtalyan savaş muhabirinin gördükleri Osmanlı Türkçesiyle ve mürekkepli kalemle yazılmıştır. Ayrıca bugünler içinde görev değişikliği yaşayan Tevfik Rıza Bey yeni çevresini çizdiği krokide göstermiştir.¹³ Anlaşılabileceği gibi dolu dolu geçen 1915 Mart ayı içerisinde Tevfik Rıza Bey yaşadığı olayları defterine hiç boş satır bırakmamacasına yazmıştır.

En kısa günlük 80 sayfa ile dördüncü defterdir. Bunun en önemli sebebi Tevfik Rıza Bey'de görülen bıkkınlık, sinirlilik ve çaresizlik halidir. Bu ruh hali sayfa kullanımına ve yazısına da yansımıştır. Ayrıca üçüncü defter 8 Mayıs 1915 tarihinde bitmesine rağmen dördüncü defter tekrar 22 Nisan 1915 tarihinde başlatılmıştır. 23 Nisan, 26 Nisan ve 28 Nisan 1915 tarihleri üçüncü ve dördüncü defterde mükerrer olarak yer almış, fakat farklı şeyler anlatılmıştır. Tevfik Rıza Bey'in iki deftere de aynı tarihle yazması yaşadığı olayların etkisi altında kalarak tekrarlarına düştüğünü göstermektedir.

Defter 14x9 cm boyutlarında bordo renkli deri ciltli, ön kapak içi kareli, arka kapak içi yeşil renkli ve desenlidir. Bu defterde çoğunlukla kullandığı kırmızı mürekkepli kalem bile sanki onun acısını anlatmaya çalışmaktadır. "Sadece çiziktiriyorum" dediği defterini bir an evvel bitirmek istercesine harfleri büyük büyük ve düzensiz yazmıştır. Özellikle Haziran 1915'ten sonraki tarihlere

13 III/80 (16.4.1915).

baktığımızda günlüklerin neredeyse 15 gün aralıkla ve kısa kısa notlar halinde yazıldığı görülmektedir. Bu durum Tefik Rıza Bey'in günlükünde, "14 Haziran'dan bugüne dek, bir kez olsun defterimi açıp bir şeyler yazma cesareti gösteremedim. Yetersizlik, bazı şeylerin eksikliği, beni sevgili defterimden uzaklaştırdı"¹⁴ sözleriyle açıklanmaktadır. 8 Ağustos 1915'te kızının doğumundan sonra Tefik Rıza Bey için artık zaman geçmek bilmemiş, İstanbul'a bir an önce gidebilmekten başka şey düşüncememiş olmuştur. Dört ay boyunca hiçbir şey yazamamış, sadece 17-18 Şubat 1916 tarihlerinde birkaç notla günlüklerinin son defterini bitirmiştir.

Tefik Rıza Bey 80 sayfa olan dördüncü defterin 79 sayfasına günlüklerini yazmıştır. 80. sayfada ise Belkıs Hanım'a ait "Davutpaşa, 21 Mart 1917" tarihini taşıyan bir not bulunmaktadır. Bu da bize gerek bu notu gerekse birinci defterde bulunan şiiri eşinin ölümünden sonra yazan Belkıs Hanım'ın günlükleri sadece okumadığını, okuduktan sonra o anki hislerini ve eşine olan özlemini anlatmaya çalıştığını göstermektedir.

1914-16 yılları arasında Çanakkale'de yaşananlara şahit olan Tefik Rıza Bey, burada gördüklerini ve yaşadıklarını zaman zaman dert ortağı, zaman zaman arkadaş, zaman zaman da sevdiğinin yerine koyduğu günlüklerine yazarak bizlere Çanakkale Savaşları'na ve döneme ait pek çok olayın ulaşmasını sağlamıştır.

Günlüklerin önemi

Belkıs Hanım'ın, "Sizi beni düşünmek... Sık sık düşünmek... Daima düşünmek zorunda bırakmak için..."¹⁵ notunu yazarak Çanakkale'ye gönderdiği defterlerde Tefik Rıza Bey duygularını, heyecanlarını, korkularını,

14 IV/45-46 (25.6.1915).

15 VI (15.11.1914).

umutsuzluklarını ve yaşama tutunma çabalarını anlatmıştır. Çanakale’de kaldığı süre boyunca da gördüklerini hemen hemen her gün uzun uzun yazmıştır.

Tevfik Rıza Bey’in önceleri sadece eşi gönderdi diye yazmaya başladığı bu defterlerin daha sonra onun hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu defterine yazdığı şu sözlerinden anlamak mümkündür:

Aslında Belkis bana günbegün hatıralarımı yazmam için bu defteri gönderme nezaketinde bulundu. Ben de sayfalar dolusu çiziktirdim; fakat korkarım sadece bir kez okunacak... Zira anılarım oldukça yavan... (I/72 - 12.1.1915)

Günlüklerin tamamını oluşturan dört defter de Belkis Hanım’ın meçhule yolladığı eşine yazdığı ithaflar ile başlamaktadır. Bu, sevgisi ve desteği ile eşinin yanında olduğunu ifade etme çabasıdır. Özellikle de birinci defterin girişine yapıştırdığı fotoğrafı ve devamına yazdığı aşağıdaki ithafı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Tevfik,

İsterdim ki, keder ya da nostalji dolu bir gecede bu defteri karıştırdığınız zaman bu sayfalar size karşı olan şevkat hislerimin kokusunu ulaştırsın...

Orada... Yaşamaya başlayacağınız o yerde, bilmediğim o evde, çiçeklerle donatamadığım o odada, üzüntü ve yalnızlık çektiğiniz her zaman bu defteri düşünün. Bu sayfalar sizin sırdaşınız olsun. Bana her şeyi anlatın. İtirafıta bulunma noktasına geldiğiniz zaman, ruhunuzdaki keder uçup gidecek, yalnızlığınız mutlu bir resme dönüşecek... Aşkımın sihirli kuvvetiyle, bu deftere manyetik bir sıvı döktüm. Öyle bir sihir de olmasını istedim ki, sadık sevgilinizi daima yanınızda hissettirsin.

Belkis (I/II - 15.11.1914)

Tevfik Rıza Bey eşi Belkıs Hanım'a gönderdiği mektupları ile günlüklerinin hemen hemen tamamını Fransızca olarak yazmıştır. Bunun gerekçesi de şu sözleriyle açıklığa kavuşmaktadır:

Belkıs'a oldukça uzun bir mektup yazdım. Aslında ona yazacaklarımla ilgili biraz rahatsız oluyorum. Haberleri sansürden geçiren arkadaşım Osman Bey'in mektuplarını okuyabileceğinden –zaten okuyor da, bu onun görevi– endişeleniyorum. Çok ölçülü olmam gerekiyor. Bu durum böyle daha uzun sürecektir mi? (I/46 - 28.12.1914)

Eşinin mektuplarını, kendisinin de günlüklerini Fransızca olarak yazmasında ikisinin de Fransızca'yı çok iyi bilmelerinin rolü büyüktür. Tevfik Rıza Bey günlüklerinde duygu ve düşüncelerini yazarken Fransızca yazmaya dikkat etmiş; resmi raporlarda veya bir yerden aktardığı yazılarda Osmanlı Türkçesini tercih etmiştir. Bazı telgrafları da değiştirmeden olduğu gibi İngilizce olarak aktarmıştır. Günlüklerinden Tevfik Rıza Bey'in Fransızcanın yanı sıra İngilizce ve Almancayı da iyi bildiğini öğrenmekteyiz. Savaş sırasında görüştüğü Alman subayların Tevfik Rıza Bey'in üç dili çok iyi bilmesi karşısında yaşadıkları şaşkınlık, özellikle de Fransızca'yı bir Fransız gibi konuştuğunu söylemeleri dikkat çekicidir. Tevfik Rıza Bey hoşuna giden, aynı zamanda da Türk ordusunun bir subayı olarak onu gururlandıran bu övgüyü günlüğünde şu sözlerle anlatmıştır:

Dün sabah, bir Alman baron merkezimizi ziyarete geldi. Makinelerin bulundukları odaları gösterdim. Baronla İngilizce konuştuk. Birden bana Fransızca olarak bu dili bilip bilmediğimi sordu. Ben de biraz Fransızca bildiğimi söyledim. Bir Fransız gibi konuştuğumu söyledi. Bir Türk subayının birkaç yabancı dil bilmesi onu şaşırttı. Adresimi aldı. Almanya'dan bana gazete gönderecek. (III/72, 73 - 11.4.1915)

Tevfik Rıza Bey'in yaşadığı, gördüğü olaylara göre değişen ruh hali gerek mektuplarında gerekse günlüklerinde eşine yazdığı hitaplarına da yansımıştır. Bu hitaplar Çanakkale'ye geldiği ilk günlerde "Arkadaşım, Dostum, Sevgili Belkıs" şeklindeyken savaş sırasında "Aşkım, Tek Meleğim, Hayatım, Sevgili Belkısım" haline dönüşmüştür. Zaman zaman da eşine *Belkiss* diye hitap etmesinin sebebini, Fransızca-İngilizce kelime oyunu yaparak Bel (güzel)-kiss (öpücük) olarak açıklamıştır.

Günlüklerinin sayfaları arasına konulan fotoğraflar, yapıştırılan kurutulmuş çiçekler ve saç tellerinin duyulan özlemi azaltmanın en güzel yolu olduğunu Tevfik Rıza Bey aşağıdaki şu sözleriyle çok güzel vurgulamıştır:

Güneş penceremden, daha doğrusu dört tane olan pencerele-rimden içeri giriyor. Bir öpücük ister gibi saçları defterin arasından çıkıyor. Onları öpüyorum. Bütün vücudumu ateşli bir ürperti sarıyor. Küçük arkadaşımı öylesine büyük bir aşkla seviyorum ki... (I/82, 83 - 15.1.1915)

Çanakkale'ye gittiği ilk günlerde Kilitbahir'deki odasını ve arkadaşlarını önce aşağıdaki gibi ismen daha sonra da her biri için adeta kişilik tahlili yaparak ayrıntılı olarak anlatmıştır:

Biz beş subay oldukça büyük bir odada kalıyoruz. Sempatik kumandan Hikmet Bey, motorla ilgili görevli Muhsin Efendi, Kaptan Sait Bey, baştelgrafçı sivil Mürefte Telgraf Müdürü Sadullah Gazi Evrenoszade, arkadaşım ve ben. (I/5 - 30.11.1914)

Tevfik Rıza Bey için sabahları herkes uyurken kirlarda, ormanda yaptığı yürüyüşlerin ve atı Tayyare ile gezmesinin ayrı bir yeri vardır. Hele bir de vurduğu çulluklarla geri dönerse keyfine diyecek yoktur. Bu yazılanlar savaş ortamı içinde pek hayal edilecek gibi

değildir; ama gerçektir. Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale'ye gittiği ilk günlerde örneğini vereceğimiz yaşantısı onun moralinin iyi olmasında etkili olmuştur:

Sabah erkenden ısıtıcı bir güneş eşliğinde kırlarda, ormanda yürümek ne kadar iyi geliyor. Bir çulluk sürüsüyle karşılaştım. İlk atışta birini vurdum. Üzerinde elliden fazla çulluk olan bir ağaca yaklaştım. Altı tane vurdum. Çok sayılmaz. İki tane daha vurup öğleye doğru dokuz çulluktan oluşan bir ganimetle geri döndüm. Onları akşam yemeği için hazırladılar. (I/16 - 6.12.1914)

Yine de bunlar kısa süren mutluluklardır. Etrafın güzel-likleri savaşın korkunç yüzünü unutturamamaktadır:

Bu sabah hava öylesine güzel ki, dışarıda bir gezinti yaptım. Allah'ım ne güzel bir gün. Tarlalardan mis gibi kokular yükseliyor. Deniz de çok sakin, sanki uyuyor. Her ne kadar bağrında ölümü, korkunç ölüm araçlarını gizliyor olsa da... (I/37 - 22.12.1914)

Tevfik Rıza Bey, Belkıs Hanım'a olan bağlılığı ve sevgisini her fırsatta belirtse de eşinin vatan uğruna bir şeyler yapma konusundaki mecburiyetini anlamasını ondan beklemektedir. Bu şekilde davranmazsa kendisini işsiz, güçsüz, amaçsız ve gereksiz yere yaşayan biri olarak algılayacağını şu sözleriyle belirtmiştir:

Sevgili Belkıs'ım! Burada ne tehlikeler içinde olduğumu bir bilseydi. Ama o beni iyi tanır. Kalbimin nasıl heyecanla çarptığını bilir. Hayır, İstanbul'da, Selimiye'nin fundalıklarında, elim kolum bağlı hiçbir şey yapmadan duramazdım. İşsiz güçsüz, amaçsız, gereksiz yere... (I/9, 10 - 1.12.1914)

Savaş ve top seslerinin içinde bile Belkıs Hanım'la yaşayacağı mutlu ve güzel günlerin hayalini kurmaktadır. Böylece savaşın acımasızlığından biraz olsun

uzaklaşmaktadır. Günlüklerinde yer yer umutsuzluğa kapıldığını gördüğümüz Tefik Rıza Bey yaşam sevincini kaybetmediğini gelecekle ilgili kurduğu hayallerinde dile getirecektir:

Deniz tüm sakinliği ve çekiciliği ile önümde uzanıyor. Bir ilkbahar sabahı. Belkıs'ı buraya çağırıyordum ne güzel olurdu. Küçük bir ev kiralardık. Aşağı yukarı yarım gün boş sayılırım. Sabahları beraber Almanca ve İngilizce çalışırdık. Bu hayali gerçekleştirebilir miyim? (I/20 - 9.12.1914)

Arkadaşıyla beraber bir yürüyüş sırasında gördükleri çiftlikten etkilenmeleri de onların gelecekle ilgili planlar yapmalarına neden olmuş ve günlüğüne şu sözleri yazmıştır:

Çok güzel bir gün. Bu sabah Sadî'yle çok uzun bir yürüyüş yaptık. İkimiz de bu çekici ağaçları, çiftlikleri görmekten çok mutlu olduk ve çiftlik kiralamayla ilgili güzel projeler yaptık. (I/55 - 1.1.1915)

Bütün bu yazılanlar savaş içinde bile yaşamdan kopmadıklarının en güzel ifadeleridir. Savaş içinde para da ihtiyaçları vardır. Tefik Rıza Bey yaptığı para hesaplarını günlüğüne yazarken bize yaşadığı dönemin ekonomik ve sosyal yaşantısıyla ilgili çok önemli bilgiler verdiğinin farkında değildir:

İstanbul'dan Osmanlı Bankası'ndan 4 lira alıyorum. Bir aylık harcamam hazır. Geldiğimde 4 liram vardı. Kale'de kaldığım üç günde 70 kuruş harcadım. Üçümüz yemek için 8 lira harcadık. Karşıda yaşlı adam kanun çalışıyor. Beni buradan alıp uzaklara götürdü. Gelecek bana çok güzel görünüyor. Bu karşı konulmaz ayrılığı kaldırdılabileceğimi hissediyorum.

Hesap 2 lira 65 kuruş çamaşır, banyo, vs de harcadım. Param bitmişti. Bu gelen 4 lirayla ayı çıkartırım. (I/38, 39 - 22.12.1914)

Aynı konuyla ilgili olarak bir başka gün de şunları yazmıştır:

Önce tıraş olmaya gittik. Daha sonra çorap ve birer çift ayakkabı aldık. Burada da Kilit'teki gibi çok eksik var. Bir çift çorabı bile zorlukla bulduk. Ağlanacak bir durum... (III/39 - 23.3.1915)

Bulundukları Goncasuyu Telsiz Telgraf İstasyonu'ndaki yaşam koşulları Çanakkale Savaşları ile ilgili olarak birçok kitapta okuduklarımızı doğrular niteliktedir:

Hava soğumaya başladı. Ateş için yakacağımız yok. Perişanlık... Bizi burada tepenin bir köşesinde en gerekli ihtiyaçlarımızı karşılamadan bıraktılar. Hatta verdikleri ekmek bile –zannettikleri en iyi şey– rengi öylesine siyah ki, yenilecek gibi değil. Ceplerinde para olmayan askerlerin kötü karavanalarına kaşık sallayan bu insanlara acıyorum. Bu insanlar ise subay adayı. (I/43 - 25.12.1914)

Çanakkale'ye geldiği ilk zamanlarda bol bol kitap okuyan Tefvik Rıza Bey günlüklerine bunların kısa özetlerini çıkararak kritiğini yapmaktan büyük keyif almıştır. Almancasını ve mesleğini ilerletmek için ders çalışmıştır. *Kadın Üstüne* isimli kitabı çok ilginç bularak etkilendiğini yazmıştır. Savaşın sonlarına doğru ise kitaplarını okuyamamaktan şikâyet ederek bıkkınlığını aşağıdaki cümlesiyle anlatmaya çalışmıştır:

Bugünkü neşem hiç beklenmedik bir şekilde dağıldı gitti. Bu keşiş hayatı çok sıkıcı. Maalesef bu hayat devam ediyor. Acaba ne zaman son bulacak? Hareketsizlikten, boşluktan sıkılıyorum. Artık kitaplarımı da okuyamıyorum, bıktım... Mirabeau'nun dediği gibi "Usandım". Bu savaş ne zaman bitecek? (III/42 - 24.3.1915)

Zaman zaman da bir nevi hesaplaşma gibi hayatıyla ilgili önemli kesitleri günlüklerine aktarması, hakkında çok az bilgi sahibi olan ailesini sevindirmiştir. Örneğin

1915 yılbaşı günü yazdığı, “İki sene önce aynı gün Londra’da Şevket’le beraber vakit geçiriyordum”¹⁶ sözleriyle onun 1913 yılında Londra’da bulunduğunu; “Beş sene önce Paris’te 6. Bölge’deki küçük evimizde kurduğum hayaller gibi şimdi de hayal kuruyorum”¹⁷ sözleriyle de 1909 yılında Fransa’da yaşadığını öğrenmişlerdir.

Tevfik Rıza Bey’e ailesinden sadece mektup değil ara ara İstanbul gazeteleri de gelmektedir, fakat savaşı yaşayan biri olarak gazete haberlerine pek itibar etmediği aşağıdaki sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır:

Bu sabah posta geldi. Akşam evden gelen gazeteleri aldım. İlginç bir haber yok. Gazetelerdeki haberlerin hepsi uydurulmuş. Her zaman filozof olan ben karamsar, sinirli olmaya başlıyorum. Acaba bu İstanbul’un havasından mı? (I/36 - 20.12.1914)

18 Kasım 1914 günü Çanakkale’ye gelen Tevfik Rıza Bey, zor günler yaşadığı iki ay boyunca İstanbul’a gitme hayalleri kurmuştur. Ona yaşama gücü veren iki şey sevdiklerinden gelen mektuplar ve onlara tekrar kavuşabilme ümididir. Tevfik Rıza Bey’e İstanbul’daki ailesini her ziyarete gidişten sonra Çanakkale’ye dönmek çok zor gelmiş ve günlüklerine uzun süre hiçbir şey yazamamıştır. Dönüşünde çevresine uyum sağlayamamasını günlüklerinde şu sözleriyle açıklamıştır:

Aşağı yukarı bir aydır düşüncelerimi günlüğüme geçirmiyorum. 21 Ocak’tan bu yana ne yaptım? Ne oldu, başımdan neler geçti? Neler değişti? Önce İstanbul yolculuğum. Çok düşünüyordum. (II/4 - 6.2.1915)

16 I/54 (1.1.1915).

17 I/73 (12.1.1915).

Tevfik Rıza Bey eşine duyduğu sevgi ve aşkı günlüklerinin birçok sayfasında hayranlık dolu sözlerle anlatmıştır:

Belkis'a uzun bir mektup yazdım. Mehtap –Belkis gibi– çok güzeldi. Deniz sakın, tabiat keyifli... Aşkla dopdoluyum. Kendimi böylesine heyecanlı hissedemezdim. Aşkımın coşkusu içinde kendimi öylesine zavallı hissediyorum ki... Etrafımdaki boşlukta kayboluyorum. Seviyorum, evet seviyorum. Bu büyük aşkın gücünü görmek gerekir. Allah, tabiat, Belkis her şey birbirine karışıyor. Aşkla yaşamak ve ölmek. O olmazsa solmuş bir çiçekten farkım olmaz. O benim can suyum... (I/12 - 2.12.1914)

Zaman zaman da Çanakkale Boğazı'nın güzelliklerini sevdiği kişiyle bağdaştırarak yazmıştır:

Ne muhteşem bir güzellik! Güneş batarken sanki etrafında kırmızı bir ateş yakıyor. Gökkubbe pembe renge dönüşüyor. Bu manzara kalbimi öylesine coşturuyor ki... Mutluluktan heyecan gözyaşları döküyorum tabii hayranlık duyduğum kişiyi düşünerek. Tabiat ne kadar güzel. Hayat ne kadar hoş. Peki bu muhteşem güzelliğin tadına neden beraber varamıyoruz? (I/29 - 16.12.1914)

Tevfik Rıza Bey Çanakkale'ye ilk gittiği günlerde güneşin doğuşundaki güzel manzarayı romantik duygularla seyretmiştir:

Terasımızdan, Çanakkale'nin bu ölümsüz manzarasını seyre diyorum. Ne kadar güzel bir memleket! Doğanın olağanüstü eli ne güzel şeyler yaratıyor... Bir tarafta güneşin parlak ışıkları altında uzanan uçsuz bucaksız deniz. Öte tarafta Kale; süslü, ormanıyla, deniz kenarındaki villalarıyla, tepeleriyle... Muhteşem bir görüntü... (III/46 - 26.3.1915)

Ama savaş başlayıp da duyguları değiştikçe güneşin doğuşunu bile farklı algılamaya başlayacaktır:

Bu güneş geleceğin ümidi, düşmana karşı kazanılan zafer ise sağlam bir Türkiye'nin özgürlüğü. Düşmanın yenilgisi ve Rusçuluğun ortadan kalkması. Güzel ve parlak bir ilkbahar öğleden sonrası tüm askeri dürüstlikle ve yansızlıkla düşmanların yok olduğunu söyleyebiliriz. Zafer bizde, gelecek bizde, düşmana taarruz sırası bizde... (II/76, 77 - 8.3.1915)

İlk görev yeri olan Kilitbahir'i anlatabilmek için yakın bir tepeye çıkarak bulunduğu yeri gösteren bir harita çizmiştir. Buradan gördüğü manzarayı günlüğünde şu sözlerle anlatmıştır:

Ne güzel bir sabah. Sıcak bir güneş. Odamda uzun bir süre çalıştıktan sonra küçük bir yürüyüşe çıktım. Bulunduğumuz mevkiden biraz uzaklaşıp kayalıklara doğru gittim. Ne inanılmaz manzara. Eşsiz denebilir. (I/18 - 9.12.1914)

Telsiz telgraf harika bir şey. İnsanın kulağına içli bir müzik gibi geliyor. (I/63 - 5.1.1915)

diyen Tefik Rıza Bey günlüklerinde göreviyle ilgili olarak da bazı açıklamalar yapmıştır:

Goncasuyu'ndan 20 kilometre uzaklıktaki Ali Bey Çiftliği'ne gittik. İki buçuk saat içinde ulaştık. Hemen direk ve anteni kurmaya başladık. Üç saat sonra ise bizim Goncasuyu'ndaki bölümümüzle konuşmaya başladık. Karşı tarafın telgraflarını aldık; fakat biz gönderemedik. (I/91, 92 - 21.1.1915)

Düşmanın radyo dalgalarını bizim radyodan sürekli ve hızlı dalgalar göndererek harap ediyoruz. Düşmanın bizim telsiz telgraf cihazını ortadan kaldırmak istemediği ne malum? Fakat kulak asmıyoruz. (II/46 - 5.3.1915)

Tefik Rıza Bey tarih ve siyaset bilgilerine dayanarak Çanakkale Savaşı'nı yorumlamış ve savaş hakkındaki düşüncelerini yazmaktan çekinmemiştir:

Terastan çarpışmayı izlerken bütün varlığımın ürperdiğini hissediyorum. Zavallı ülkemizin geleceğinin bu savaşa bağlı olduğunu izlemek... Onları izlerken pek çok insanın benim yerimde olmak istediğini hissedebiliyorum. Bu gerçekten tartışmasız. Bu çarpışmayı bazen mutlu, ama çoğu kez süregelen bir heyecanla izliyorum. Sonuç olarak bu harekât Hristiyan ve fanatik Avrupa'nın onlara göre barbar ve çağdışı olan İslam dünyasına karşı giriştiği bir çarpışma. Geleceğimiz bu çarpışmadan kurtuluşumuza bağlı. Ülkemizi korumak, geleceğimizi garanti altına almak için kazanmak zorundayız. Eğer düşman Boğazları geçerse Avrupa ile aramızdaki bağlar kopmuş olacak. Asya'dan silinmiş olacağız. Zorunlu yiyecek dışında başka malzeme olmadan, müttefiklerle antlaşma olmadan tek başımıza içe dönük bir şekilde hayat devam edecek. Eğer savaş bu şartlarda aylarca sürerse imparatorluğun sonu olur. (II/34, 35 - 2.3.1915)

Yazdıklarıyla bize tarihi bilgiler de veren Tevfik Rıza Bey'in 13 Aralık 1914 günü *Mesudiye* gemisinin batışını gözlemlemesi ve kendisi ile özdeşleştirerek yazması yavaş yavaş karamsarlığa kapılmaya başladığının bir ifadesidir. Çanakkale'de gördükleri herkese nasip olabilecek şeyler değildir. Kendisi de her zaman bunun bilincinde olmuştur. Gördüğü olayları defterine yazarken adeta yeniden yaşamıştır. Bu durum yaptığı tasvirlerden de açıkça anlaşılmaktadır:

Aniden *Mesudiye*'den gelen bir top ateşi duydum. Bu atış bana normal gelmedi. Gemi bizim tarafa doğru yatmaya başladı. İki dakika sonra son kez üçüncü ateş duyuldu ve geminin birkaç metre önünde üç ayrı ışık gözüksü ve *Mesudiye* denize doğru yatmayı sürdürdü. Bu durumda gemi bombalanmış, düşmandan gelen havan topu mermisi de denize düşmüştü. Beş dakika içinde koskoca gemi sulara gömölürken gövdesinin bir bölümü görölüyordu. (...) Mürettebat kurtarıldı. Daha dün, hatta bu sabah, sapasağlam bir kale gibiyken şimdi enkazına bakmak öyle üzücü ki... Kendimi bu

gemiyile karşılaştırıyorum. Bugün genç, güçlü, hayat dolu, geleceğe güvenli... Belki yarın vurulmuş olurum karşıdaki enkaz misali. Doğa öylesine güçlü ve esrarlı ki... Onca tehlikeden tehlikeye koşarken onun bu durumda olduğumu öğrenmesinden korkuyorum. (I/21, 22, 23 - 13.12.1914)

Tevfik Rıza Bey'in yazdıklarından 19 Şubat 1915'ten itibaren savaşın hız kazandığını anlıyoruz; fakat bombardıman ne kadar şiddetli olursa olsun sevgiliden gelen bir mektup, bir haber onu heyecanlandıracak ve sevgiliyi düşündürecektir. Uzun süre bekledikten sonra bomba sesleri arasında gelen bir mektubun yaşattığı heyecan Tevfik Rıza Bey'in cümlelerinde açıkça görülmektedir:

Dünkü savaşta *Inflexible*, *Weymouth*, *Queen Elizabeth* görev aldılar.¹⁸ 14 tane levazım gemisi vardı. Belkis'tan sevgi dolu, coşkuyla yazılmış iki mektup aldım. Mektuplar bombardımanın şiddetli olduğu sırada elime geçti, içgüdüsel olarak dudaklarıma götürdüm. Oh! Sevgili dostum, kıymetli Belkis'im. Kırılanım! Gerçekten bu söz onu üzmüş olabilir mi? Ben onu üzdüm mü? Sitemlerim onu üzdü mü? Tahmin etmiyorum. Yoksa bazen sinirli mi oluyorum? (II/13 - 20.2.1915)

Her sabah “Düşman acaba bugün ne yapacak?” diye kalkan Tevfik Rıza Bey görev yaptığı istasyonun terasından çarpışmaları izlerken aşağıda bir örneği verilen anılarıyla tarihe büyük bir katkıda da bulunacaktır:

Sisli, biraz soğuk, şimdilik yağmurlu bir sabah. Acaba bugün ne yapacaklar? Belki hiçbir şey. Saat 12. Ortalık hâlâ sakin. Poyraz

18 Resmi kayıtlara göre 19 Şubat 1915 bombardımanına şu gemiler katılmıştır: *Cornwallis*, *Triumph*, *Suffren*, *Inflexible*, *Vengeance*, *Gaulois*, *Bouvet* ve sonradan *Agamemnon*. *Queen Elizabeth* ise 25 Şubat'taki bombardımana iştirak etmiştir (g.n.).

öyle kuvvetli esiyor ki, kuvvetle muhtemel düşmanın top atışını engelliyor. Öğleden sonra saat 3'e doğru üç kruvazör Boğaz'a girdi ve Dardanos'u bombalamaya başladılar. Dardanos karşı koyup adeta gürlüyor. Aynı zamanda diğer tabyalar da ateş açıyor ve kruvazörlerden birine mermi isabet etmişe benziyor. Hepsi kaçıyor. Tekrar dönüyorlar, ama bu sefer ikisi Dardanos'a uzaktan ateş açıyor. Mermiler tabyanın uzağına düşüyor. Kanımca olumlu bir şey yok. (II/32, 33 - 2.3.1915)

Tevfik Rıza Bey günlüklerinin çoğunu Kilitbahir'de bulunan Telsiz Telgraf İstasyonu'ndaki odasında yazmıştır. Dolayısıyla sadece kendi çevresindeki komutanlar ve kişilerle ilgili bilgiler verebilmiştir. Günlüklerde onun zaman zaman Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı Selahattin Bey'le bizzat telefonla görüştüğünü aşağıda yazdıklarından öğreniyoruz:

Saat 10'da Kurmay Başkanı Selahattin Bey bana telefon etti. Saros'taki bombardıman süresinde yaptıklarımdan ötürü teşekkür etti ve Cevat Paşa'nın çok memnun olduğunu söyledi. (II/81 - 9.3.1915)

Savaşın yoğun olduğu günlerde özellikle kara savaşları başladıktan sonra Tevfik Rıza Bey ve arkadaşlarının çok az uyudukları günlüklerde şu cümlelerle anlatılmıştır:

Sabah saat 8. İşte kalktık ve masadayız. İki saat dinlenme yetmez mi! Benim için çok bile. Ben ki uyumayı çok severim... (II/96 - 11.3.1915)

Bir başka gün:

Saat 6.30. Bir buçuk saat uyku. Oldukça fazla. Hemen uyanıyorum. (III/134 - 26.4.1915)

18 Mart günü yaşananları adeta saat saat yazarak “18 Mart bozgunu, bu ünlü tarihin kâbusu uzun süre hafızalardan silinmeyecek...”¹⁹ diyen Tefvik Rıza Bey’in günlüklerinin en çarpıcı yeri günün sonunda gör­düklerini yazdığı bölüm olmuştur:

“ İki şehir alevler içinde. Denizin üzeri kıpkırmızı görünüyor. Zavallı Kilitbahir kıpkırmızı, kanlar içinde bir görünümde yanıyor. Her şey normale döndü. Sanki ölümcül bir gün geçirmemiş gibiyiz. Eğer camlar kırılmamış, etrafta delikler açılmamış olsa, odamıza 15 adım kala bu manzara gerçekleşme evet, her şey normal denebilirdi.

Saat 11. Yangın Çanak’ta son buldu. Kilitbahir hâlâ yanıyor, ama şiddetini kaybetti. Bu kâbusu ve her şeyi bitirip dinlenmeye çekiliyoruz... (III/17, 18 - 18.3.1915)

Korumasız olan Eceabat’ın İngilizler tarafından bom­balanıp yakılmasını görerek isyan eden ve Eceabat’a git­mek üzere yola çıkan Tefvik Rıza Bey savaşın en acımasız yanını görerek şaşkına dönmüştür. Uzaktan izlediği savaş adeta yanı başına gelmiştir. Gördüklerini günlüğüne aktarırken kısa kısa cümleler kurması hâlâ gündüz yaşa­dığı heyecanın etkisi altında olduğunun bir göstergesidir:

Manzara korkunç. Kimisi gömleksiz, kimisi şortsuz, yarı çıplak. Maydos’un yandığını, bir gemi topu mermisinin hastaneye düştü­ğünü söylüyorlar. Şehre doğru koşmaya başlıyorum. Bir subay geri dönmem için yalvarıyor. Fakat yoluma devam ediyorum. Hastanenin önüne geliyorum. Önümde bir asker kanlar içinde yatıyor. Sağ kolu neredeyse kopmuş. Sağ bacağı kırılmış. Alıp bir arabaya yerleştiriyorum. Hastanenin içi karmakarışık. Yaralılar yürüyemiyorlar. Zaten yürüyebilenler kaçmış. Çoğunun bacakları kırık. Garnizondaki askerler kaçıyor. Onları zorla çağırıp May-

19 III/59 (1.4.1915).

dos'tan birer yaralı götürmelerini söylüyorum. Bu kargaşa içinde benden başka subay yok.

İki saat boyunca oradan oraya koşuşturuyorum. Hastanenin yarısı yanmış. İçeri girip önüme çıkan herkesi yaralılara yardım etmeleri için zorluyorum. Kabul etmeyenleri, tabancamla tehdit ediyorum. Böylece yaralıları dışarı taşıyıp arabalara koyuyorlar. Yaklaşık yirmi kadaryaralı İngiliz subayı var. Onlarla konuşuyorum. Hepsi süngülerle yaralanmışlar.

Saat 5'e doğru yaralıların hepsi götürüldü. Kargaşayı, özellikle halkın heyecanını anlatmak imkânsız. Çoğunluğu kadın, genç kız ve çocuklardan oluşuyor. Zavallı yaratıklar, böyle bir felaketi hak edecek ne yaptınız! Siz ey uygar İngilizler! Ne büyük bir suç işlediğinizin farkında mısınız? Bugün hiçbir koruması olmayan Maydos kül oldu. (III/146-150 - 29.4.1915)

Tevfik Rıza Bey son defteri olacağını bilmediği halde dördüncü defterine umutsuz bir şekilde başlamıştır:

Bugün bu deftere başlıyorum. Ona neler yazacağım, çok şeyler yazabilecek miyim, bana bu fırsat, olanak verilecek mi? Özgürce kalemimi konuşturabilecek miyim? (IV/1 - 22.4.1915).

Savaş sürerken gördükleri ve öğrendikleri karşısında Almanlar ile ilgili düşünceleri de değişmiştir. Almanları kötülüğümüzü isteyen babalara benzeten Tevfik Rıza Bey her şeyi sahiplenmek istemelerini günlüğünde şu sözleriyle anlatmıştır:

Alman-Avustralya ordusu devamlı ilerliyor. Doğuda, Yunan ajansının haberlerine göre işler pek parlak görünmüyor. Fransızların Alsace-Lorraine'e ilerlediği zannediliyor. Burada sonsuz ve sürekli bir mücadele içindeyiz. Kalbimizin derinliklerinde özel bir mücadele... Savaşığımız –kim için, niçin– Almanları içimizde sevenler var. Bense uzun arayışlar sonunda, Almanları kötülüğümüzü isteyen babalara benzetiyorum. Ben onların niyetlerini biliyorum. Savaştan –doğal

olarak– zaferle çıkmak ve üstünlüklerini bütün Avrupa'ya kanıtlamak ve... aslında Türkiye'den koloni gibi faydalanmak. Adeta biçilmiş kaptan. Ah! Zavallı Türkler! Binlerce yiğit hemşerinizin topraklarında ne işiniz var! Prusya kralının bu savaştan zaferle çıkmasından bize ne?

Kapitülasyonlara gelince, bütün devletler kaldırılmasından yana. Buna rağmen, yöneticilerimiz kulaklarını tıkayıp kendilerini Almanların kollarına atmayı tercih etti. Bugün yan yana savaşsak da, aramızdaki duygu ve düşünce ayrılığı devam ediyor. Öncelikle, son derece mağrur bir halde bize hükmetmek istiyorlar. Daha şimdiden Çanakkale'ye kumanda etmek niyetindeler. Donanma ellerinde. Bütün tabyaların idaresini de ele almak istiyorlardı. Zor da olsa bu isteklerinden vazgeçtiler. Bu arada Hamidiye'yi ele geçirmeye geldiler. Telsizleri kendi tekellerine aldılar. Karacaviran istasyonunun çalışmasını engellediler. Bize de el atmaya geldiler. Ama ciddiyetimizikoruduk. Geçen gün Cevat Paşa bizim istasyonu ziyarete geldi. İstasyonumuzu Almanlara bırakmamamızı söyledi. Bu gülümseyen yüzde, kendi memleketinde Almanların egemen olma düşüncesi, sonsuz acılara yol açtı. Usedom Paşa genel karargâhını Cevat Paşa'nın yanına kurmaya geldi. Etrafı Alman ileri gelenleriyle çevrilmiş. Türklerin gizlisi olmayacak... Bu beyler bizi, memleketimizde beş para etmez paralı asker gibi görüyor!

Üzüntünün, çaresizliğin kemirdiği ruhumun derinliklerinde, kimin kazanmasını dilemem gerektiğini düşünüyorum. Bazen, cidden Almanların kazanmasını istiyorum. Ama o zaman da onlara bağımlı olmak var... Burada ne kötü günler geçiriyoruz... (IV/23-30 - 30.5.1915)

Yer yer İngiltere, Fransa ve Rusya hakkındaki düşüncelerini de açıklayan Tevfik Rıza Bey'in bu devletlerle ilgili yorumları da şöyledir:

Ama güzel Fransa'nın zafer kazanması işimize yarayabilir. Ya Rusya? Onunla da idare ederiz. Tarafsızlık karşılığında, Rusya bizimle dost olur, İngiltere'den oldukça çıkar sağlarız. İngiltere de ona yapılan iyilikleri takdir eder. Bize Mısır'da iyi bir yer ayarlar. (IV/25, 26 - 30.5.1915)

1914 Kasım ayında geldiği Çanakkale ile savaş başladıktan sonraki Çanakkale arasındaki farkı, Tevfik Rıza Bey çıktığı bir tepeden üzüntü içinde defterine yazmaktadır:

Bir tepeye geldiğim zaman şehre göz attım. O çekici Çanakkale'den kalan buydu... Ziyaretçilerinin hayranlığını kazanan bu şehirden geriye hiçbir şey kalmamış. Ya da yıkıntılar, harabe yığını, tamamen yanmış mahallelerden tüten dumanlar dışında bir şey kalmamış. Ve daima evet daima bu yükselen yangın kokuları arasında uzaktaki gürültüler içinde dökülen gözyaşlarını görüyorum.

Her şeye rağmen geçmişe dalıyorum. Binlerce sene önce Çanakkale dediğimiz bu bölgenin adı Troya idi. Bir gün, kıskanç insanlar, hiçbir sebebi olmadan –ya da gereksiz bir sebepten ötürü– bu bölgeye yerleşmeye geldiler... Bugün kullanılan silahlar o zaman yoktu. Ama bugün olduğu gibi, öldürmeyi, yakıp yıkmayı biliyorlardı... Ve öldürdüler, boğdular, yakıp yıktılar... Güçlü, verimli, ihtişamlı Troya'da taş taş üstünde kalmadı. Diğerleri gibi sadece ismi kaldı... Geçmişle şimdi yaşananlar ne kadar birbirleriyle ilişkili! İnsanların yaradılışı değişmiyor. Geçmişte olduğu gibi, kana ve kıyıma açlık duyan insanoğlu, verimli ve güzel bölgelere göz dikip yıkabildikleri kadar yakıp yıktılar. Çünkü insanlarla bugünküler arasında hiçbir fark yok. Ne yazık! (IV/37-40 - 5.6.1915)

Tevfik Rıza Bey telsizden dinlediği ve telgraflardan öğrendiği savaşla ilgili bilgileri günlüğüne aşağıdaki örnekteki gibi aktaracaktır:

İstanbul'dan 15 bin asker geldi. İngilizlerin Çanakkale'ye asker çıkarma eğiliminde olduğu anlaşılıyor. Gelibolu'da 40 bin kişiye yükseltlen bir askeri kuvvetimiz var. (I/37 - 21.12.1914)

Tevfik Rıza Bey'in şu cümlesi de kapitülasyonlar hakkındaki düşünceleri için örnek olacak niteliktedir:

Kapitülasyonlara gelince, bütün devletler kaldırılmasından yana. Buna rağmen, yöneticilerimiz kulaklarını tıkayıp kendilerini Almanların kollarına atmayı tercih etti. Bugün yan yana savaşıp da, aramızdaki duygu ve düşünce ayrılığı devam ediyor. (IV/26-27 - 30.5.1915)

Günlüklerinin her satırında Türk askerinin cesareti- ni ve kahramanlığını anlatan Tefik Rıza Bey bilhassa askerlerin ölüm saçan ateş altında türkü söylemelerine çok şaşırmıştır. Türk askerleri ve düşman askerleri hakkında yazdığı şu cümleleri dikkate değerdir:

Mecidiye'de askerler tekbir getiriyorlar. Bu çok dokunaklı. İnsanın içinden ağlamak geliyor. (II/52 - 6.3.1915)

Düşman korkunç bir şekilde ateş açtı. Beş kruvazör birden ateş açıyor. Mecidiye ateşin ana konusunu teşkil ediyor. Her dakika yirmi kadar 30,5'lik mermiler ya deniz kenarına ya da içine düşüyor. Mermiler kışlalara düşüyor ve her yer toz dumana bürünüyor. Çok acı bir manzara... Gök gürültüsü gibi sesler duyuluyor. Belkis, Belkis lütfen beni düşün... Askerler bu ölüm saçan ateş altında şarkı söylüyorlar. Askerler kahramanlığa türkü söyleyerek devam ediyorlar. Ceketlerini çıkarmış, kolları çıplak, avaz avaz bağırarak türkülerini söylüyorlar. (II/63-64 - 7.3.1915)

Toprak ceset kaplı. Kahraman askerler süngülerle düşmanı takip ediyorlar. Onlar da hiç direnmeden arkalarını dönüp kaçıyorlar. Yalnız Fransız askerleri cesaret gösteriyorlar. Geri kalan koyun sürüsü gibi... (III/157-158 - 30.4.1915)

Tefik Rıza Bey'in Çanakkale'ye birkaç aylığına geldiğini düşündüğü aşağıdaki sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır:

Yaşamdan büyük keyif alıyorum. Ama arkadaşımından uzakta olduğum için üzgünüm. Yine de birkaç aylık bir ayrılık çok önemli değil. Yakında beraber olup birbirimizi daha çok seveceğiz. (I/82 - 15.1.1915)

Fakat sürenin uzaması ve savaşın hız kazanması Tevfik Rıza Bey'in günlüklerinde yaşadığı sıkıntıyı ve bıkkınlığı ifade eden kelimelere dönüşecektir. Mektuplarının geç gelmesi daha da kötüsü hiç gelmemesinin verdiği çaresizliği Tevfik Rıza Bey'in şu cümlesinde görmek mümkündür:

Of! Dün İstanbul'dan bir gemi daha geldi ve yine mektup yok. Ne ıstırap! Belki yaralanmış olabilirim, hatta ondan hiçbir haber almadan ölmüş bile olabilirim... Telgraf çekmek... Fakat özel kişilerin telgraflarını kabul etmiyorlar. Acaba hasta olduğum için mi yazmıyor ya da postada mı kayboluyor. Bana yazmadan durabileceğini sanmıyorum, şaşkınlık içindeyim. Burada nasıl bir tehlike içinde olduğumu bilmiyor mu? (II/80 - 9.3.1915)

Tevfik Rıza Bey günlüğüne eşi için yazdığı "Sırlarımı döktüğüm bu defteri okumasını isterdim. Hayatımda kapladığı yeri anlardı..." sözleri bir sitem niteliğinde olup aynı zamanda unutulma korkusu da taşımaktadır.

İstanbul'dan pek çok haber geldiği söyleniyor. Bu arada evden hiçbir haber yok. Neden kimse bana bir şey yazmıyor? Öylesine sevecenken, nasıl oluyor da beni unutup yazmıyor? Neden beni düşmanın ateşi altında habersiz bırakıyor? Dün ölümün çok yakınımda olduğunu bir bilseydi. Ateşin korkunç olduğu bu dakikalarda coşkuyla ismini fısıldadığımı, fısıldarken bütün kalbimin titrediğini, gözlerimin yaşardığını bilseydi. (I/77, 78 - 15.1.1915)

Çevresi ilk geldiği günkü gibi değildir; artık isyan etmeye başlamıştır. Gezdiği yerlerde gördüğü yıkıntılar, harabe yığınları, tamamen yanmış mahalleler onu çok üzmektedir. Bu durum yazdıklarına da yansımaktadır. İlk zamanlarda sayfalar dolusu yazarken şimdi birkaç satır yazmakta bile zorlandığını şu sözleriyle açıkça anlatmaktadır:

Savaş anılarımı karışık bir şekilde yazıyorum. Önemli olmayan günlük olayları geçiyorum. Dört gündür elime kalem almadım. (IV/32 - 3.6.1915)

Sık sık, bütün iyi niyetimle masaya oturup bir şeyler yazmak istiyorum... Ama boşuna... Birkaç satır yazmak için kafa patlatıyorum. Kaygılardan arınmış düşüncelere konsantre olmak için boşuna çabalıyorum... (IV/35 - 5.6.1915)

Kendisine daha iyi bir görev teklif edilmesi bile onu memnun etmemiştir:

On gündür hiç mektup almadım. Ne yapıyor? Neden bana yazmıyor? Haydi! Artık bu hayata alışalım... İşte kuruntunun ilk gerçek yüzü. (I/74 - 12.1.1915)

Belki iki ay önce egemen olan vatan sevgisinin dayanılmaz çekiciliği karşısında bu teklifi minnettarlıkla kabul etmişim; fakat şimdi o eski vatan aşkım artık yok. (II/84 - 9.3.1915)

Çanakkale’de kaldığı süre içinde Tevfik Rıza Bey ölmekten ziyade ölümünün Belkis Hanım’ı üzmesinden, ona yaşatacağı üzüntüden, onu perişan etmesinden, ıstırap içinde bırakmasından korkmuştur. Bunu da günlüklerinde defalarca yazmıştır. Böyle yazmasına rağmen Tevfik Rıza Bey de aslında ölmekten çok, sevdiklerine kavuşamamaktan korkmaktadır. Bu korkuyu son zamanlarda her sabah uyandığında yaşadığını satırlarında görmek mümkündür.

Bu sabah uyandığımda, gerçekten ölmediğimi anlamak için ellerimi, başımı, vücudumu kontrol edip kendi kendime konuşuyordum... Ah! Ölmek, acaba ölmeyi düşünüyor muyum? (III/20 - 19.3.1915)

Artık hiçbir şey yapmak istememekte, sadece savaşın bitmesi için dua etmektedir. Zaman zaman yaşadığı

ölüm korkusunu aşağıdaki satırlarında açıkça ortaya koymuştur:

Tekrar iki mermi başımızın üstünden geçip biri denize diğeri de toprağı sıyrarak denize düşüyor. Şu an vaziyet ciddi görünüyor. İlk defa korkuyorum, evet ölmekten korkuyorum. Belkis'tan uzaklarda ölmekten korkuyorum, yas tutmasından korkuyorum. Ölümümün onu perişan etmesinden korkuyorum. Hayır! Yaşamam gerek, daha çok gencim, ruhum öylesine hayat dolu ki ve seviyorum, öyle çok seviyorum ki. Oh! Sadece ölümün varlığını düşünmek. Hayır! Ölmeyeceğim. Ölmek istemiyorum... Bütün varlığımız alarında. Bizzat ölümü görmekteyiz. İki adım ilerimiz cesetlerle kaplı. Hayat, hayatı istiyorum, yaşamak istiyorum... (II/46-48 - 5.3.1915)

Tevfik Rıza Bey ve arkadaşları bazen de ölümle alay etmektedirler. Çocukken oynadıkları papatya oyununu bile artık ölümün gölgesinde oynamaktadırlar:

Doktor elimden papatyayı aldı ve "Ölecek, ölmeyecek..." diye başladı. Birden bir ürperti... Nasıl söylesem? Bir titreme bütün benliğimi kapladı. Şu ana kadar ölümden fazla kuşkulanmıyordum. Bu yaşta hiç ölünür mü? Doktorun koparttığı her yaprak sanki benden bir parça alıp götürüyordu. Sıkıntılı saniyeler sonunda doktor bitirdi... Yaşayacak...

Yaşayacağım, evet! Yine ve her şeye rağmen! (IV/7 - 5.5.1915).

Özellikle henüz cinsiyetini bile bilemediğı çocuğunun yanına gidememek sinirlerini iyice yıpratmıştır. Tevfik Rıza Bey çocuğunun doğumuyla ilgili hissettiklerini günlüğüne yazarken şunları söyleyecektir:

Artık bir çocuğum var... Ama on gündür çocuğumu görmeye gitmeme izin verilmiyor! Ne güzel memleket! Daha ziyade ne kötü kader... Zira bir ay önce İstanbul'a giden ve hâlâ orada olan

Şükrü Bey gecikmeseydi, ben iki hafta önce gitmiş olacaktım. Ve bu esaret atmosferi beni sıkmaya başlıyor... Çocuğum! Kız mı, erkek mi! Aslında benim için cinsiyetinin önemi yok. Erkekse ne âlâ, kızsâ daha da âlâ. Çocuğumun ve annesinin (küçük annesinin) sağlıkları iyi olsun da... (IV/46-47 - 21.8.1915).

Ben asla iyi bir asker olamam. Çarpışarak ölmeye hazır değilim... Ben çok başka bir yapıdayım... (III/30 - 20.3.1915).

Bıkkınlığının en güzel ifadesi ise aşağıdaki sözlerinde yer almaktadır:

Evet, savaş devam ediyor. Koskoca bir insanlık ise üzüntü ve korku içinde bu felaketin bitmesini bekliyor. Savaş anılarımı karışık bir şekilde yazıyorum. Önemli olmayan günlük olayları geçiyorum. Dört gündür elime kalem almadım. Her günkü beylik haberler ilgimi çekmiyor. Her sabah düzenli olarak Okmeydanı'ndan gelen Alman ajanslarında değişiklik yok. Hep aynı şeyler... (IV/31, 32 - 3.6.1915)

Tevfik Rıza Bey'in günlüklerini yazdığı dördüncü defterin son sayfasına Belkıs Hanım tarafından yazılan not dikkate değerdir. Belkıs Hanım eşinin ölümünden hemen hemen üç ay sonra kim bilir kaç defa okuduğu günlüklere bu notu yazarak sadece kendi duygularını değil, savaşa gidip de dönmeyenlerin geride bıraktıkları yakınlarının acılarını da ifade ederek eşine şöyle seslenmiştir:

Tevfik,

Ruhun ölümsüz olduğuna ve senin de benim ıstırap yüklü çığlıklarımı duyacağına inanmak istiyorum. Hayır, hayır her şey bitmedi. Ölüm bizi ayıramayacak. Ben hep seninim. Sen yoksun, uzun bir süre için yoksun. Ama ne çıkar? Nasıl olsa bir gün sana geleceğim. Sevgili Tevfik neden ilk sen ayrılıp gittin? Senin samimiyetin, aşkın, koruman olmadan kendimi karanlıklar içinde, yapayalnız yaşayan bir ölü gibi hissediyorum. Ama her şeye rağmen yaşamam lazım, bu çok ağır sonucu kabul etmek

zorundayım. Çünkü babasız olan Nesrin'in annesine ihtiyacı var.
Serin yerini tutabilecek miyim? Asla... Kızıma sarılıp ağlıyorum...
Tevfik bizi bırakma... (IV/80 - 21.3.1917)

Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale günlüklerinde yazdıkları hakkında son olarak şunları söyleyebiliriz. Birinci ağızdan yaşananların anlatılması bakımından günlükler önemlidir. Bir benzeri zor bulunabilecek Çanakkale Boğazı'na bakan bir yerden yaşanan savaşı izlemek ve gördüklerini yazmak herkese nasip olacak bir şey değildir. Özellikle de Çanakkale'de yaşanan savaşı neredeyse günü gününe, hatta saati saatine yazabilmek Tevfik Rıza Bey'in görevinin ona bu fırsatı vermesinden kaynaklanmaktadır.

Tevfik Rıza Bey'in iyi bir eğitim almış, çok kitap okuyan sosyal bir kişi olduğu günlüklerinde kullandığı ifadelerden ve verdiği bilgilerden de açıkça belli olmaktadır. Hem Çanakkale Savaşları'nı hem de yaşadıklarını iyi eğitiminin göstergesi olan entelektüel birikimi sayesinde çok güzel ifade etmiş ve günlüklerine aktarmıştır.

Tevfik Rıza Bey tuttuğu günlükleriyle bize savaşın sadece iki taraf arasında yaşanan bir olay olmadığını, savaşın insani boyutlarının da bulunduğunu göstermiştir. Geride bıraktıkları ailelerinin, sevdiklerinin savaşın seyrinden nasıl etkilendiklerini anlatmıştır. Tevfik Rıza Bey'i Çanakkale'de ayakta tutan önce mesleğini ve görevini gönülden severek yapması, sonra da eşine duyduğu sevgi ve aşk ile yeni doğan çocuğuna olan kavuşma heyecanı olmuştur.

Günlüklerini okumayı bitirdiğimizde, "yazıyorum; ama günlüklerim oldukça yavan" diye yazan Tevfik Rıza Bey'in sanki bu günlükleri bizim okumamız için yazmış olabileceği kanısına vardık. Üçüncü defterinin ilk sayfasına,

Bu defter yaşıadığım olayları, bu olaylardan esinlenerek yazdığım düşüncelerimi ve bunlardan bağımsız olarak ruhsal durumumu içerecek... (III/1 - 14.3.1915)

diye yazan Tefvik Rıza Bey'in günlüklerinin Çanak-kale Savaşları'na yeni bir bakış açısı kazandıracağı da muhakkaktır.

V. Türkan Doğruöz

Çanakkale Günlükleri
(17 Kasım 1914 - 18 Şubat 1916)

Belkis Hanım'ın defterin ilk sayfasına yapıştırdığı fotoğrafı.

Tevfik'e

Sizi beni düşünmek...

Sık sık düşünmek...

Daima düşünmek zorunda bırakmak için...

15/11/[19]14

Belkis

Levfe :

Lorsque par un soir de tristesse
ou de nostalgie, vous feuilleterez ce carnet
je voudrais que de ses pages, puisse jaillir
pour vous le parfum de ma tendresse...

Là-bas... dans ce pays où vous allez
vivre, dans cette maison que je ne connais
pas, dans cette chambre où je n'aurais
pas mis des fleurs... si parfois vous vous
sentez triste, en solitaire... prenez ce
carnet ami?... enfrez-vous à ces pages
dites... racontez - moi tout... et lorsque vous
serez au bord de votre confession... la tristesse
de votre âme s'envolera comme par un charme-
terment. votre solitude se peuplera d'images
heureuses... j'ai voulu qu'il en soit
ainsi et par le pouvoir mystérieux de
mon amour j'ai mis dans ce carnet
un fluide magique.... tout le
magie consistera à vous rendre toujours
présente votre fidèle et aimante

Dolci

[III]* 15 Kasım [1]914

Tevfik,

İsterdim ki, keder ya da nostalji dolu bir gecede bu defteri karıştırdığınız zaman bu sayfalar size karşı olan şevkat hislerimin kokusunu ulaştırırsın...

Orada... Yaşamaya başlayacağınız o yerde, bilmediğim o evde, çiçeklerle donatamadığım o odada, üzüntü ve yalnızlık çektiğiniz her zaman bu defteri düşünün. Bu sayfalar sizin sırdaşınız olsun. Bana her şeyi anlatın. İtirafıta bulunma noktasına geldiğiniz zaman, ruhunuzdaki keder uçup gidecek, yalnızlığınız mutlu bir resmedönüşecek... Aşkımın sihirli kuvvetiyle, bu deftere manyetik bir sıvı döktüm. Öyle bir sihi de olmasını istedim ki, sadık sevgilinizi daima yanınızda hissettirsin.

Belkis¹

[1] Çarşamba akşamı, saat 7

Tekirdağ'dan ayrılıyoruz. Dün gece, saat 10'da Galata'dan yola çıktık. Gemi fındikkabuğu gibi, saatte birkaç mil hız yapıyordu. Güzel bir grupta beraberiz. Genç bir askeri doktor, bir topçu albayı, kibar ve hoş bir mühendis.

18 Kasım 1914, Perşembe

Sabah 5'te Gelibolu'ya geldik. Rıhtıma çıkış dört saat sürdü. Aralıksız yağmur yağıyor. Dün gece saat 10'a doğru Rodosto'dan² ayrıldık. Geç saatlere kadar salon-da oturduk. Gece 3'e doğru yattık. Hava çok kötüydü ve fırtına vardı. Rahatsız olmadan iyi uyudum. [2] Bu

* Defterin ikinci sayfası olup numaralandırılmamıştır (y.h.n).

1 Tevfik Ruza Bey, günlüğünün 12 Ocak 1915 tarihli kaydında Belkis isminin yanına Bel (Fransızca, güzel)-kiss (İngilizce, öpücük) açıklamasını yapmıştır. Bu nedenle, günlüğünde zaman zaman Belkis yerine Belkis kullanmaktadır (y.h.n).

2 Rodosto: Tekfurdağı, Tekirdağ. Yabancı dillerde Rodosto'dur. Türkler Rodoscuk demiştir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, s. 422.

sabah erkenden kalktım. Güverteye çıkıp temiz havayı içime çektim. Gemi çok küçük ve servis çok kötü.

23 Kasım, Pazartesi

Akşam saat 6. Dışarıda korkunç bir rüzgâr var. Sadi, sabah erkenden kaleye gitti. Öğleye kadar dönmeyecek. Hikmet Bey evine gitti. Salonda üç kişi kaldık. Dışarı-sı deli gibi esmeye devam ediyor. Ara sıra 105 numaralı projektör bizi aydınlatıyor. Bu sabah düşman kruvazörü tabyaları bombaladı. Bizimkiler cevap vermedi. Beş dakika sürdü. Makine şefi mülazım Muhsin Bey kanun çalıyor. Fena da çalmıyor. Şef operatör Sadi Bey şarkı söylüyor. Ben de yazıyorum. Her an düşündüğüm kişi için...

[3] Bugün, öğleden sonra üç saatten fazla bir süre motorlarla uğraştık. *Lilli* isimli gemi kalktı. Akdeniz'den pek çok telgraf geliyor. Çoğu İngilizce ve Yunanca, biraz da Fransızca. Bu sabah bir düşman denizaltı, kıyıya 400 metre kadar yaklaştı. Tabyalardan atılan mermiler tarafından batırıldığı söyleniyor.

24 Kasım, Salı

Bu sabah yağmur yağmıyor, ama hava çok soğuk. Burası korkunç. O kadar üşüyorduk ki, neredeyse bütün gün odada kaldık. Bu sabah makine dairesindeki haberleşme cihazlarını görmek için biraz çıktık. Küçük bir yürüyüş yapmak istedik, ama hava öyle soğuk ve rüzgârlıydı ki, hemen döndük.

26 Kasım

Tabya kumandanından *Yavuz* ve *Berlin* arasındaki konuşmaların dinlenmesi için emir geldi.³

3 Bu emri sadece müstahkem mevki kumandanının vermesi gerekmektedir. Bu da Başkomutanlık vekâleti karargâhından Enver Paşa'nın izniyle olmuş olabilir (g.n.).

[4] İlk kez sobayı yakıyoruz. Hava soğuk. İstanbul'dan iyi haber var: Hükümet, maliye ve sanayiyle ilgili yabancı kurumların kontrolünü ele alıyor.

27 Kasım

Dün gece sabahın ikisine kadar uyumadık. Bu sabah çok kar yağdı. Isı eksi 6 derece. Rüzgâr öylesine şiddetli ki, antenlerden biri koptu. Haberleşme aksadı. Saat 3. Şu an mabedimizde yalnızım. Arkadaşım şimdi ne yapıyor acaba? Onu görmeyi, o pırıltı saçan yüzünü hayranlıkla seyretmeyi öylesine isterdim ki şu an.

29 Kasım, gece

Bir kadının aşkı çok kuvvetli ve etkileyici olmalı. Bir kadının gözyaşları!.. Enerjimiz, öfkelerimiz, kinlerimiz... Her şey erir gider... [5] Üzüntülü pozlarının bitkinliği, incecik parmaklarının hareketleri, yüzünün narin kavisleri, gözlerinin ve saçlarının rengi; sözleriyle büyük bir uyum içinde görünüyordu. Tıpkı bir çiçeğin görüntüsü ve hoş kokusunun uyumu gibi...

Valentine
Exterieur Sentimental

31 Kasım, sabah

Bugün salı mı, çarşamba mı? Günleri karıştırmaya başlıyorum. Biz beş subay oldukça büyük bir odada kalıyoruz. Sempatik kumandan Hikmet Bey, motorla ilgili görevli Muhsin Efendi, Kaptan Sait Bey, baştelgrafçı sivil Mürefte Telgraf Müdürü Sadullah Gazi Evrenoszade, arkadaşım ve ben.

Burada herkes farklı bir tip. Hikmet Bey iyilik timsali ve çok sempatik. İyi çocuk. Sadece biraz enerji ve özellikle de irade eksikliği var. [6] Hiçbir harici etken onu harekete geçiremiyor.

Muhsin Efendi, eski Türk rejiminin adamı. Var olmadan yaşamayı ya da yaşamak için var olmayı seviyor. Sonuç olarak kötü değil. Kendini zora koşmadan pasif olarak kadere inanarak geçinip gidiyor...

Sait Bey, kanımca diğerlerinden tamamen farklı karakterde bir tip. İhtilalci, komitacı, maceraperest, akıllı, son derece çalışkan. Uyanık, her şeyi öğrenmek isteyen biri. Onu tanımlayacak en uygun cümle her şeyi öğrenmek isteyen biri olabilir. Her şeyin içinde öğrenecek bir konu buluyor. Kendini zor konulara verip çözüm bulmaya çalışıyor. Daha da derinlere inip kendini oyalayacak yeni konular buluyor...

[7] Coşkulu bir yurtsever, milliyetçi. Yalnız bazı konuların üstüne haksızca gidiyor. Aslında her şeyin üstesinden gelebilecek yapıya sahip; fakat bazı sıkıntıları var gibi görünüyor. Vücudu bu sıkıntıları hissediyor, fizik olarak da zayıfladı. Ona saygı duyuyorum. Genç bir insan, çok çalışabilecek durumda. Ona İngilizce ders veriyorum. Çok çabuk öğreniyor. Öğrenmek konusunda doymak bilmiyor. Kavrama ve belleme konusunda yetenek sahibi...

Sadullah Bey'in çarpıcı hiçbir özelliği yok. Çok konuşuyor. Olur olmaz her şeyi anlatıyor. Özellikle çok uyduyor. Komik, keyifli, ama tembel...

31 Kasım, gece

Bugün atış talimleri olacaktı. Mecidiye Kalesi⁴ karşısında saat 3.30'a doğru atışlar başladı. İngilizler Bozcaada'da toplanıyor.

[8] Düşman donanmasının Boğaz'a karşı bir hareketi olabilir. Biz burada topyekûn çok kuvvetli bir zihniyete sahibiz. Topraklarımızın bütün saldırılara karşı tam anlamıyla güvende olduğuna eminiz.

4 Kalesi kelimesi ile tabya kastedilmiş olmalıdır (g.n.).

1 Aralık, Çarşamba

İngiliz donanmasından her an bir saldırı bekliyoruz. Bu sabah Seddülbahir'den bir telefon geldi. Düşman donanmasına ait otuz gemi toplanmış. İngilizlerin önce tabyaları zorlamayı deneyeceklerini sanıyorum. Bana göre..bu imkânsız olmasa da çok zor bir girişim olur. İngilizler Boğaz'ı zorlayıp Kumkale ve Seddülbahir'deki ilk tabyaları ortadan kaldırabilir ama sonra? Yıldız, Mecidiye,⁵ Kilitbahir⁶ ve neredeyse her tarafa yerleştirilmiş olan mayınlar...

[9] Telgraftaki işaretleri açıklayan *Yavuz* gemisindeki Cevat Bey'den düşmanın kısa bir zamanda tabyaları bombalayacağı haberi geldi. Eğer düşman Yıldız'a doğru karaya çıkmayı denerse postaneyi yıkacağız. İşte ilk defa düşmanla ve ölümle karşı karşıyayım. Buradaki konumumuz oldukça tehlikeli, her an ölümle burun burunayız.

Gece. Sonunda elime bir mektup geçti. Zarfı elime alır almaz çok heyecanlandım. Bu Belkıs'ın mektubu. O da benim gibi bir şeyler yazmak için uzun süre beklemiş. Sevgili Belkıs'ım! Burada ne tehlikeler içinde olduğumu bir bilseydi. Ama o beni iyi tanır. Kalbimin nasıl heyecanla çarptığını bilir. Hayır, İstanbul'da, Selimiye'nin fundalıklarında, elim kolum bağlı hiçbir şey yapmadan duramazdım. [10] İşsiz güçsüz, amaçsız, gereksiz yere... Aslında Belkıs benim aylak yanıma bilir. Evlendiğimizden bu yana beni uykucu, aktif olmayan biri olarak tanıdı. Çekip çevirme gücü olmayan, amaçsız... Bu benim için bir işkence, büyük ıstırap. En çok sevdiğim insanın hakkımda böyle düşünmesinden daha kötü ne olabilir?

5 Seddülbahir, Kumkale, Yıldız ve Mecidiye tabyalarının konumu için bkz. bu kitapta Ekler bölümü, kroki 1.

6 Burada Kilitbahir'den kasıt Namazgâh tabyasıdır. Tabyanın konumu için bkz. bu kitapta Ekler bölümü, kroki 1.

Nedendir bilmem, gözümün önünden evlilik dönemimiz geçiyor.

Bu gece müzik çok güzel. Kanun, ut ve sanırım bir de darbuka. Güzel bir ses... İyi eğlendik. Arkadaşlar rakı içti. Sait Bey her zamanki gibi olayları derinleştirecek bir konu buldu. Tabii ki herkesten de çok içiyor. Çok iyi bir arkadaş.

[11] İnsanların ne olduğu sarhoşken anlaşılır. Eğlence-
li bir gece oldu. Kadayıf çok lezzetli. Sait hikâyeler anlatıyor. İntikam şarkısını söylüyor. Makine dairesine gidiyoruz. *Yavuz* için Okmeydanı'na telgraf gönderiyoruz.

Saat 12. Hikmet, Sadi, Sait ve Muhsin Bey fitil gibi sarhoş. Sadi çok sinirli, Muhsin ise orali değil.

2 Aralık

Muharrem Usta tabancamı gönderiyor ve motorları görmemiz için bizi çağırıyor. Saat 10'da gidiyoruz. Dört silindirli motorlar önemli özelliklere sahip. Projektör deniz kenarına yerleştirilmiş. 90 santimetre çapı var ve çok güçlü. Otomatik yönetiliyor. Öğleden sonra banyo yaptık. Güzel bir öğleden sonra geçirdik.

[12] Muharrem geceyi aşağıda geçirmemiz için davet etmeye geldi. Herkes gitti. Ben ise yalnız kalmak için bazı bahaneler uydurdum. Belkıs'a uzun bir mektup yazdım. Mehtap –Belkıs gibi– çok güzeldi. Deniz sakın, tabiat keyifli... Aşkla dopdoluyum. Kendimi böylesine heyecanlı hissedemezdim. Aşkımın coşkusu içinde kendimi öylesine zavallı hissediyorum ki... Etrafımdaki boşlukta kayboluyorum. Seviyorum, evet seviyorum. Bu büyük aşkın gücünü görmek gerekir. Allah, tabiat, Belkıs her şey birbirine karışıyor. Aşkla yaşamak ve ölmek. O olmazsa solmuş bir çiçekten farkım olmaz. O benim can suyum...

[13] 3 *Aralık, Cuma*

Bu sabah yürüyüş yaptık. Raif Bey'in çiftliğinden geçtik. Çiftlik hayatı çok güzel olmalı. Geniş bir arazide çalışıyorlar. Toprak insanın bütün enerji ve inisiyatifini sarf ettiği geniş bir alan. Toprak özgürlük demek.

[14] 24-7 *Aralık*⁷

Öğle haberleri: Olası bombardıman.

Saat 2.30. Kurmay başkanı Hikmet Bey'e telefon ediyor. Ona makine dairesinde önünde şifrelerle emre hazır kalmasını söylüyor. Seddülbahir'den gelen telefona göre altı düşman kruvazörü açık denizde görünmüş. Subaylar ve askerler silahlarını hazır bulundurma emri aldı. Genel bekleyiş. Kilitbahir Tabyası'nda⁸ namlular Boğaz girişine çevrildi. Her şey hazır. Saldırının başlayacağı söyleniyor. Kumkale'den telefon geldi. Düşman 20 mil uzakta. Üç kruvazör ve bir torpido Bozcaada'ya doğru yöneliyor. Amiral gemisi en önde. Sınırlerimiz gergin.

[1.5] Saldırı bugün için imkânsız. Düşman korktu. Karışındaki problemin büyüklüğü üzerine geri çekildi... Bu yüce dakikalarda uzaklardaki sevgilimi düşünüyorum. Taarruz sırasında ölürsem, ne yapacak? Haydi, ölüm git işine... Seven, sevilen biri ölebilir mi? Aşk ölebilir mi?

Bugün, meşhur *Altay* vapuru⁹ İstanbul'dan geliyor. Altı gündür İstanbul'dan hiçbir haber yoktu. Belki postadan sevgiliden gelen bir mektup çıkar.

7 Buradaki 24 rakamı ve bunu takip eden 25 ve 26 rakamları Rumi takvime göre verilmiş olmalı. Verilen 24 rakamı 24 Teşrinisani 1330'a karşılıktır ki bu da 7 Aralık 1914'e tekabül etmektedir (y.h.n.).

8 Burada Rumeli Mecidiye, Rumeli Hamidiye, Namazgâh, Yıldız ve Değirmenburnu tabyalarının bulunduğu Kilitbahir Grubu kastedilmektedir. Bkz. *Birinci Dünya Harb'inde Türk Harbi*, c. VIII, Deniz Harekâtı, Ek 25, s. 519.

9 *Altay* vapuru, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı günlerinde asker, silah ve cephane sevk etmiştir (y.h.n.).

Bu sabah herkes uyurken kalktım tüfeğimi alıp çıktım.

[16] Sabah erkenden ısıtıcı bir güneş eşliğinde kırlarda, ormanda yürümek ne kadar iyi geliyor. Bir çulluk sürüsüyle karşılaştım. İlk atışta birini vurdum. Üzerinde elliden fazla çulluk olan bir ağaca yaklaştım. Altı tane vurdum. Çok sayılmaz. İki tane daha vurup öğleye doğru dokuz çulluktan oluşan bir ganimetle geri döndüm. Onları akşam yemeği için hazırladılar. Keşke sevgilim de burada olsaydı da zaferimin sonucunu beraber paylaşıydık... Ah! Şu mesafeler...

İnanmak gerçekten gerekli mi? İnanabilir miyiz? İnanabilir miyim, niçin? Teorik ve deneysel araştırmalar bana dini inancın gereksiz ve boş olduğunu gösterdi. Ama bırakalım inananlar inansın. İnanç bir yerde insana iyi geliyor olmalı. Ruhu dinlendirip yumuşacık bir tazelik bırakıyor.

[17] 25-8 Aralık 914

Hoffmann'ın Masalları. Cavaliera. Bu gece onları dinledim. Şu an kalbim yanıp tutuşuyor. Boğulur gibi oluyorum. Arkadaşım Sadi söylüyor, Ali Bey ise çalışıyordu.

O solgun ve melankolik yumuşak bakışlı, güzel ama kederli gülümseyişli yüz! Hayır, hayır git! Seni görmek istemiyorum. Aramızdaki korkunç uçurum bitti... Peki, neden beni itiyorsun?

26-9 Aralık 914

Sonunda güzel bir av köpeğimiz oldu. Bu sabah ava gittim. Köpek çok uzaklara gidiyor. Bir sürü keklik buldu, ben ise hepsini kaçırdım. Sonuç olarak elim boş döndüm. Asıl büyük olay, dönüşte bana bir mektup vermesiydi. Zarfın üzerindeki sevimli yazıyı tanıdım.

[18] Evet! Bu sevgili arkadaşımın mektubu. Dakikalar boyunca hayale daldım. Hangi rüyanın hangi mutluluğun etkisindeyim bilmiyorum. Gece.

Bugün öğleden sonra alıcımıza 1000 m ile 3000 m arasındaki dalgaları alabilecek bir düzenleme yaptık.

9 Aralık 914, sabah

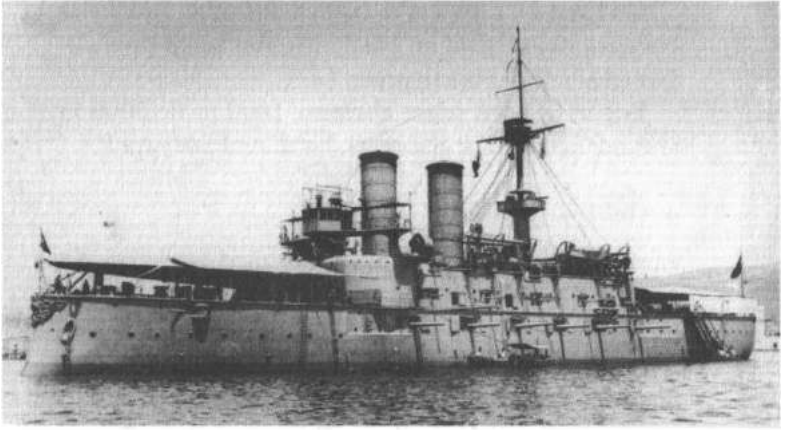
Sabah 10. Goncasuyu Kayalığı. Ne güzel bir sabah. Sıcak bir güneş. Odamda uzun bir süre çalıştıktan sonra küçük bir yürüyüşe çıktım. Bulunduğumuz mevkinden biraz uzaklaşıp kayalıklara doğru gittim. Ne inanılmaz manzara. Eşsiz denebilir.

[20] Deniz tüm sakinliği ve çekiciliği ile önümde uzanıyor. Bir ilkbahar sabahı. Belkis'ı buraya çağırıyordum ne güzel olurdu. Küçük bir ev kiralardık. Aşağı yukarı yarım gün boş sayılırım. Sabahları beraber Almanca ve İngilizce çalışırdık. Bu hayali gerçekleştirebilir miyim? Fakat bir şey beni engelliyor. Hâlâ güvenlikte değiliz. Acaba İngilizler Boğaz'ı zorlayabilecek mi?

[21] [13 Aralık 1914] Pazar, öğle

Tam öğle saatlerinde tek başıma yemeğimi yedikten sonra odamın önündeki terasa çıktım. Aniden *Mesudiye*'den gelen bir top ateşi duydum. Bu bana normal gelmedi. Gemi bizim tarafa doğru yatmaya başladı. İki dakika sonra son kez üçüncü ateş duyuldu ve geminin birkaç metre önünde üç ayrı ışık gözüktü ve *Mesudiye* denize doğru yatmayı sürdürdü. Bu durumda gemi bombalanmış, düşmandan gelen havan topu mermisi¹⁰ de denize düşmüştü. Beş dakika içinde koskoca gemi sulara gömülürken gövdesinin bir bölümü görülüyordu. Olay

10 Gemilerden havan topu ateşlenemez. Asker kökenli olmayan Tevfik Rıza Bey, bu nedenle gemi topu mermisi yerine havan topu mermisi yazmış olabilir (g.n.).

Mesudiye.

da şöyle oldu: Bir denizaltı Boğaz'dan geçiyor ve [22] Gekbuze¹¹ (Sarısığlar) noktasına kadar geliyor. Oradan *Mesudiye*'nin üstüne torpilleri atıyor. *Mesudiye* karşılık veriyor; fakat olan oluyor ve tahribat gerçekleşiyor. Kurmay başkanı bize telefon ederek acilen Çanakkale'ye giren düşman denizaltılarının karakteristik işaretlerini göndermemizi istiyor. *Yavuz*'a göndermek için işaretleri hemen Okmeydanı'na gönderiyoruz. H.U.U. No 5.

Akşamüzeri saat 4. Batan gemi halen orada duruyor. Mürettebat kurtarıldı. Daha dün, hatta bu sabah, sapasağlam bir kale gibiyken şimdi enkazına bakmak öyle üzücü ki... Kendimi bu gemiyle karşılaştırıyorum. Bugün genç, güçlü, hayat dolu, geleceğe güvenli... Belki yarın vurulmuş olurum karşıdaki enkaz misali. Doğa öylesine güçlü ve esrarlı ki...

[23] Onca tehlikeden tehlikeye koşarken onun bu durumda olduğumu öğrenmesinden korkuyorum.

11 Kepez olmalı (g.n.).

[Saat] 4.40. Top ateşi. Büyük heyecan. Bir denizaltı bacası görüldüğü sanıldı. Hemen projektörlerin yakılması ve merminin düştüğü yere yönlendirilmesi emri verildi.

Saat 6. Aşağıdaki emir verildi:

Bugün bir düşman tahtelbahri birkaç torpil atarak *Mesudiye*'yi batırmaya muvaffak olmuştur. Yarın sabah Meclis-i Mebusan'ın resm-i küşadı olacağı hasebiyle İtalyan Muharebesi'nde İtalyan torpidolarının Boğaz'ı geçmek istediği gibi düşman filosunun dahi bu hususta kati teşebbüs icra edeceği pek ziyade memuldür. Kıtaatın her türlü ahvale karşı hazır bulunmalarını emrederim.

Mirliva Cevat¹²

[24] Gece. Saat 8. Kumandandan donanma kumandanına şifreli olarak 443 grup için bir telgraf geldi. *Mesudiye*'ye karşı denizaltının yaptığı saldırı dün sabah 11.50'de olmuş. Bu gece sadece bizim yakınımızda on tane projektör çalışıyor.

14 Aralık [19]14, Pazartesi

Bu sabah erken kalktık. Sanki bir şeyler olacak gibi geliyor. Sabah 5'te hepimiz ayaktayız. Derhal alıcı odasına gittik. Dışarısı kapkaranlık. Hamidiye'nin projektörü çalışıyor. Henüz garip bir durum yok. Topçular yerlerindeler. Gün ağarıyor. Karşıda Hamidiye'nin arkasında güneşin ilk kıvıllığı hüznün verici görünüyor.

[25] Bu ışıklar dünkü korkunç görüntüyü aydınlatıyor. Bu sabahki görüntü ise basit bir enkaz... İçinde hâlâ çalışıyorlar. Görevlilerle beraber on iki kişi var. Muhteşem bir görüntü. İnceden yağmur yağıyor. Bir yandan da güneş doğuyor. Öyle yüce bir ideal içimize işlemiş ki...

12 Bu emir, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Haberleri dinledik. Von der Goltz İstanbul'a geldi. Öğleden önce odama döndüm çalışıyorum. Yemekten sonra küçük bir siesta yapıyoruz.

Akşama doğru Kilitbahir'e gidiyoruz. Tek bir şey konuşuluyor o da düşman denizaltısını ele geçirdiğimiz. Dün gece müstahkem mevki kumandanı donanmamıza ait bir kruvazörün geleceğini telefonla bildirdi. Düşman donanmasıyla karıştırılmaması uyarısında bulundu. Bu sabah herkes bir denizaltının takip ettiği torpido gemisini görmek için limana ^[26] koştu. Bunun *Mesudiye*'yi batıran denizaltı olduğunu zannettiler. *Mesudiye*'den kurtulan birisiyle konuştuk. Yemek yerken geminin batışını hissetmişler. Bu sabah on iki kişi kurtarıldı.

Barbaros ve *Turgut Reis* zırhlıları geliyor.

Gece yarısı. Bu gece heyecan büyük. Denizde küçük bir noktanın yaklaştığı görüldü. Tüm tayfalara¹³ yerlerine geçme emri verildi. Projektörler çalışıyor. Ama boşuna, sadece bir pervane homurtusu duyuldu. Bu ne olabilir acaba? Kesin bilinen bir şey yok.

15 Aralık [19]14, Salı

Belkıs... Oh! Arkadaşım, aşkım, hayatım... Benim tek meleğim, dostum. Seni öylesine seviyorum ki, tahminimden de çok. Her an gözümün önündesin. Güzel bir manzara karşısında, güzel ^[27] titreşimlerde, sadece onu görüyorum evet... Yalnız onu. Sevmek, seyretmek için Belkıs'ı tanımak gerek. Öyle bir ruha, öyle yüce bir kalbe sahip ki... O yüce kalbin önünde diz çöküp ölümsüz öpücüklerle sarmalamak isterdim. Ona layık olabilecek miyim acaba? Belkıs sevgilim...

Bugün yeni bir şey yok. *Barbaros* ve *Turgut* denizin öbür yakasında kol geziyor. Çanakale'ye yaklaşmaya

13 Tefik Rıza Bey, tayfa demekle çevresindeki efradı kastetmiş olmalı (g.n.).

korkuyorlar. Başka bir denizaltının gelmesinden endişe ediyorlar. Diğer yakayla iletişim koptu. Düünden beri korkunç bir rüzgâr var. Hiçbir tekne karşı yakaya geçmeye cesaret edemiyor. Yunanlılar Atina'ya son haberleri vermek üzere telgraf çekiyorlar.

16 Aralık [19]14

Dün gece misafirlerimiz vardı. [28] Müzik dinledik. Hasan Bey melankolik, aynı zamanda sempatik bir tip. Özel bir çekiciliği var. Mandolin çalıyor. Meşhur Muh-sin Efendi çok mutlu bir havada kanun çalıyor. Yüzbaşımız Halil Efendi devamlı konuşmak istiyor. Özünde iyi bir adam. Ama kafa ütölemeyi seviyor. Bana Selanik'ten doksan askerin başında Cavit Paşa'ya gelmek için nasıl kaçtığını anlatıyor. Çok zayıf bir adam. Fakirlikten olmalı. Sait Bey gözleri kapalı şarkısını söylüyor. Bazı şeyleri derinleştiriyor havasında. Sadi Bey büyük dedesinin maceralarını anlatırken tuhaflıklarını da dile getiriyor. [29] Hikmet Bey ise Laz oyunları oynuyor. Sonuç olarak pek parlak bir topluluk olduğu söylenemez. Geçelim... Çok geç uyuduk.

Öğleden sonra hava düzeldi. Sadi ile dışarı çıkıyoruz. Çevrede güzel bir yürüyüş yapıyoruz. Ne muhteşem bir güzellik! Güneş batarken sanki etrafında kırmızı bir ateş yakıyor. Gökkubbe pembe renge dönüşüyor. Bu manzara kalbimi öylesine coşturuyor ki... Mutluluktan heyecan gözyaşları döküyorum tabii hayranlık duyduğum kişiyi düşünerek. Tabiat ne kadar güzel. Hayat ne kadar hoş. Peki bu muhteşem güzelliğin tadına neden beraber varamıyoruz? Makriköy'de [Bakırköy] tabiatı seyrettğimiz gibi burada da başın göğsüme dayalı seyredelemiydik? [30] Ah! Belkis şu dakikalarda sana olan büyük aşkı, sana olan ideallerimi, içimde yanan ateşi bir bilseydin. Anılar, gözlerin, ellerin, kalbin, özellikle ruhun.

Özellikle hayran olduğum ruhun... Her şey seni çağırıyor. Bu gece makinelerin başında bulunmamız için Müstahkem Mevki Kurmay Başkanlığı'ndan emir geldi. Yunan donanmasının Atina'ya gönderdiği telgrafta, Yunan elçiliğinden Frankidis'in casusluk nedeniyle öldürüldüğü bilgisi veriliyor. Elçilik suçlunun cezalandırılmasını talep ediyor.

17 Aralık [19]14

Dün gece 2.30'a kadar sabahladığımız halde sabah 6'da uyandık.

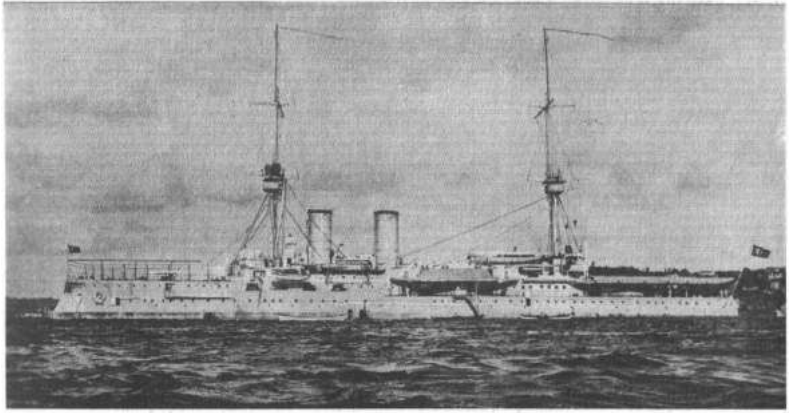
Saat 7'de torpido gemisi *Selanik*, Gekbuze [Kepez] önünde torpil yerleştiriyor. Henüz bitirip uzaklaşırken [31] bir torpil ateş aldı ve korkunç bir gürültüyle beraber beş ayrı gürültü oldu. Hemen akabinde Mecidiye ve Orhaniye'de¹⁴ top sesleri çınlamaya başladı. Hepsi bu.

Saat 11'de *Selanik*¹⁵ bir kez daha önümüze mayın attı. Yeni patlamalar olacak diye titriyoruz. Ama hayır, işler yolunda. *Barbaros* aynı yerlerde dolaşiyor. *Mesudiye*'den bir anı: Nöbetçi denizaltıyı görmüş. Hemen alarm veriyor. Havan topu¹⁶ getiriliyor; fakat bir torpil görülüyor. Pervanesi hızla dönüyor ve bir dakika içinde *Mesudiye* dümene ulaşıyor. Bir torpil daha... [32] *Mesudiye* denizaltının yavaşça kaçtığını görüyor. Ateş açılıyor; fakat boşuna toplar geminin önüne düşüyor. Zaten gemi de yan yatmaya başlamış. Pek çok asker, subay öldü. Kapalı kalanlar, kabinlerde bulunanlardan bazıları kurtarıldı.

14 Burada Orhaniye'den kasıt, Orhaniye tabyasıdır. Bkz. bu kitapta Ekler bölümü, kroki 1.

15 *Selanik*: Mayın dökücü, 365 ton, 15 mil, 2 adet 47'lik top ve 40 mayın taşır. *Birinci Dünya Harbî'nde Türk Harbî*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 266.

16 Gemi topu olacak (g.n.).

Barbaros zırhlısı.

Saat 6. Belkıs'tan bir kart aldım. Benden haber almadığı için sitem ediyor. Allah'ım oysa sık yazıyorum. Daha da sık yazamam ki...

18 Aralık [19]14

İşte kederli bir gün. Cuma, pazar, burada hiçbir şey sayılmıyor. Bu küçük şehir, sonsuz bir keder içinde. Şehre keçilerin bile zorla tırmandığı yollardan geçtik...^[33] Bir yerde küçük bir kahveye rastladık. Ortaçağdan kalma şatafatlı ismi Feyz Kırathanesi¹⁷. Yaşlı insanlar çoğu asker emeklisi oturmuşlar, hayal kuruyor veya uyur görünümündeler... Hayalci mistik bir havaları var. Kahvenin bir köşesinde oturan sakallı geçen haftanın gazetesini okurken yavaşça okumasına ara verip etrafına bir göz attıktan sonra ağzının içinde bir şeyler mırıldanarak savuşla ilgili düşüncelerini ortaya koyuyor. Nasıl ki Karadağlıları Viyana'da ya da Berlin'de görüyorsa Türkleri

17 "Feyz Kırathanesi", deftere Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır (y.h.n.).

de şimdiden Petrograd'da görüyor. Şehirden ayrılırken gece olmuştu, ince bir yağmur yağıyordu. Telgraf operatörü arkadaşım Sadi'yle beraber yavaşça tepeye çıkıyoruz.

[34] *19 Aralık [19]14*

Dün gece saat 3'e kadar sabahladık.

Bu sabah 9'da kalkıyoruz. Aşırı derecede sinirliyim. Neden! Artık bu ayrılık koymaya başladı ve mektup bekliyorum. Allah'ım 15 gündür tek haber alamadım. Sonunda gece postası geliyor ve bana bir mektupla bir kart uzatıyor. İkisini de kalbime bastırıyorum. Nihayet, sevgili dostumun haberlerini okuyacağım. Aniden bütün benliğimi bir üzüntü kaplıyor. Hastaymış... İstemedenden de olsa bu hastalığın sebebi acaba ben miyim? Nesi var? Buraya geldiğim için bana kızgın olabilir mi? Buna inanması dışında burada onsuz mutlu olduğum sitemini de yapıyor. Benim zavallım... Özellikle de zavallı ben... Sessizliğe teslim olmuş fizik ve moral yönünden yoksun bütün arkadaşlarımdan, ailemden sevgili yol arkadaşşımdan uzak [35] böyle bir ortamda hapsolmuşum...

Elveda yaşam, mutluluk, rahatlık. Ama ümit etmeye devam... Ümit görüyor musunuz sevgili ümit! Bu arada gerçekten yalnız olmadığımı anlıyorum. Bütün kalbiyle beni düşünen başka bir varlık var. Ben gerçekten evli miyim? İnanılmaz bir düş... Ben o maceraperest, arkadaş canlısı, ama ürkek adam evlenmiş... İnanamıyorum düşünürken bile boğulur gibi oluyorum. Evlilik benim için çok uzak bir düşünceydi. Kardeşimin, babamın yüce dostluğuna karşı çıkıp onları kırdım. Ve geçmiş, geçmiş, Tefvik geçmişle ne işin var? Geçmiş toprağa göm. [36] Düşüncelerinin tutkusunu sonsuza dek sil at, tüm geçmişini inkâr et, kendinden vazgeç. Oh! Belkıs, Belkıs! Bir bilsen! Bir bilseydin!

Mesudiye'yi batıran B-11 denizaltısı.

20 Aralık [19]14

Bugün, İstanbul'dan dört bin asker geldi. Yunan ajansının haberine göre: İngiliz B-11 denizaltısı¹⁸ dört torpil hattına girdi ve (K) Gekbuze [Kepez] önünde, Kuruçeşme önündeki *Mesudiye*'ye iki torpido atıp batırdı. Bu sabah posta geldi. Akşam evden gelen gazeteleri aldım. İlginç bir haber yok. Gazetelerdeki haberlerin hepsi uydurulmuş. Her zaman filozof olan ben karamsar, sinirli olmaya başlıyorum. Acaba bu İstanbul'un havasından mı?

21 Aralık [19]14

İyi haber... İstanbul'dan bir Alman bizimle çalışmaya geliyor. ^[37] Bu Almancamı ilerletmem açısından çok iyi

18 1914 sonbaharında İngiliz Donanma Komutanlığı "Çanakkale Boğazı'nın ablukası" görevini Fransız donanmasından devraldı. Amiral Carden, Dedeoğlu limanı ile İzmir Körfezi'ni ve Boğaz'ı sıkı bir abluka altında bulunduruyor, burarlardan Osmanlılara harp kaçağı girmemesine çalışıyordu. Emrinde, su üstü gemilerinden başka; 3 İngiliz (B-9, B-10, B-11) ve 3 Fransız (*Joule*, *Saphire*, *Mariotte*) denizaltısından oluşan küçük bir denizaltı kuvveti bulunmaktaydı ve bunlar da Midilli adasında (Sigri limanı) toplanmışlardı. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 4.

olacak... İstanbul'dan 15 bin asker geldi. İngilizlerin Çanakale'ye asker çıkarma eğiliminde olduğu anlaşılıyor. Gelibolu'da 40 bin kişiye yükseltilecek bir askeri kuvvetimiz var. Zannedersem yakında gümbürtü çıkacak. Çıkarsa çıksın bu rezil İngilizlerle...

İngilizler delirmeye başladı ve ölecekler. Aslında İngiltere haritadan silinmeyecek, ancak yarattığı tehlike ve kötü etki geçecek... Ve Almanya her şeyin üstünde...¹⁹

22 Aralık [19]14

Bu sabah hava öylesine güzel ki, dışarıda bir gezinti yaptım. Allah'ım ne güzel bir gün. Tarlalardan mis gibi kokular yükseliyor. Deniz de çok sakin, sanki uyuyor. Her ne kadar bağrında ölümü, korkunç ölüm araçlarını gizliyor olsa da...

[38] Saat 9'da masamın başına geçip Almanca çalıştım. Alman subayın geldiği haberini verdiler. Odada karşılaşıyoruz. Telgrafçı bir teğmen. İngilizceyi iyi konuşuyor. Doğal olarak İngilizce konuşuyoruz. Ona makineleri gösteriyorum. Okmeydanı daha sonra kumandanla konuşuyor. Akşam dönüyor geceyi bizimle geçiriyor.

Ertesi gün Okmeydanı'ndan haber geliyor. İstanbul'dan Osmanlı Bankası'ndan 4 lira alıyorum. Bir aylık harcamam hazır. Geldiğimde 4 liram vardı. Kale'de kaldığım üç günde 70 kuruş harcadım. Üçümüz yemek için 8 lira harcadık. [39] Karşıda yaşlı adam kanun alıyor. Beni buradan alıp uzaklara götürdü. Gelecek bana çok güzel görünüyor. Bu karşı konulmaz ayrılığı kaldırabileceğimi hissediyorum.

Hesap 2 lira 65 kuruş çamaşır, banyo, vs de harcadım. Param bitmişti. Bu gelen 4 lirayla ayı çıkartırım.

19 Bu cümleler, deftere İngilizce olarak kaydedilmiştir (y.h.n.).

23 Aralık [19]14, Çarşamba

Bu sabah Alman'la beraber saat 5'te kalktık. Saat 9'da birlikte aşağı indik. Saat 11'de geri döndük.

Belkıs'a kısa bir mektup yazdım. Öğleden sonra Fransız torpidoları Geyikli'yi bombalıyor. Gece de devam ediyor. Çıkarma yapmayı düşünüyorlar. Acaba öyle bir şansları olacak mı?

[40] 24 Aralık [19]14

Geç kalktık zira dün gece sabahladık. Akümülatörleri şarj ediyoruz. Altı elemanı 3'lü, 2'li 6 voltluk kutulara koyduk. Uzunca bir süre şarj etmeden bıraktık. Tam bir şarj için çok zaman gerekiyor. Bizim motorumuz iki saat devamlı çalışabilecek durumda değil. Bu nedenle başka yere şarja gönderdik. Bombardımana devam ediyorlar. Top sesleri bize kadar geliyor.

[41] Gece İstanbul'dan gazeteler geldi. Fakat mektup yok. Endişe başlıyor. Neden bana yazmıyor? İşte bir haftadan fazladır ki hiç haber almıyorum. Yalnız olmak, uzakta ondan uzak olmak ne kadar üzücü... Ne yaptığını bilememek... Bizim Alman gelmedi. Artık gelmeyecek mi yoksa? Yazık olacak. Almancam ilerlemeyecek.

25 Aralık [19]14

Onu düşündükçe derinlere dalıyorum. Hayalimde güzel yüzünü canlandırıyorum. Onu daha çok sevip hayranlık duyuyorum. İtiraf etmeliyim ki iyiliğine her zaman cevap verebildiğimi söyleyemem. Hatta bazen ona karşı kusurlu olduğumu söyleyebilirim. [42] Beni bunaltan, bu hale sokan, bu uyuşuk hayatın tatsızlığı olabilir mi? Gerçekten kendimi iyi hissetmiyordum, sanki... Bu sabah İstanbul'dan posta geliyor. Acaba bana da mektup

Çanakkale Cephesi'nde muharebeciler. Solda helyostacılar, sağda telsizciler.

var mı? Olduğunu sanıyorum. Olmasını istiyorum. Haftalardır mektup alamamak çok zor. O, neden bana yazmıyor? Neden beni üzüyor? Bana kızdığını zannediyorum... Bazen az da olsa onu üzdüğümü hatırlıyorum. Az bile olsa onun gibi güzel bir kadını üzmemek hiç hoş değil. Onu öylesine özledim ki... Ona sıkı sıkı sarılıp, *kiss-me* diyeceğim. Benim küçük *kiss-me*'m. ^[43] Benden o kadar uzakta ki... Ya da ben ondan o kadar uzağım ki...

Gece. Mektup yok, belki yarın gelir. Hava soğumaya başladı. Ateş için yakacağımız yok. Perişanlık... Bizi burada tepenin bir köşesinde en gerekli ihtiyaçlarımızı karşılamadan bıraktılar. Hatta verdikleri ekmek bile – zannettikleri en iyi şey– rengi öylesine siyah ki, yenilecek gibi değil. Ceplerinde para olmayan askerlerin kötü karavanalarına kaşık sallayan bu insanlara acıyorum. Bu insanlar ise subay adayı.

[44] Bugün cuma. Yeniden bombardıman sesleri geliyor. Sadi ve ben bütün gün odamızda kalıp kâh okuduk, kâh yazdık çalıştık. Brüksel'den, Paris'ten konuşup eski hatıralarımızı canlandırdık. Çöreklendiğimiz bu ortamdan biraz uzaklaştık...

Zannedersem donanma Karadeniz'de Rus donanması tarafından rehin alınmış. Kesin bir çatışma bekleniyor. Bu da denizlerin üstünlüğü için olacak. Üstün geleceğimizi ümit ediyorum. Yoksa savaş uzayacak [45] sonsuza kadar sürecek... Ve vicdan azabı içimi kurt gibi kemirecek.

Bu arada bizim meşhur şairimiz Kemal'den ne haber?

Olur şey değil canım Tefik Bey. Olur şey değil. Canım, dün görüş, olur şey değil. Sorbon otelinde olur şey değil İlâ-âhîrî ²⁰

28 Aralık [19]14

Dün karşıya geçtim. Deniz dalgalıydı. Fakat rahatsız olmadık. İstimbotla gittik. Şehir fena değil hatta temizceydi.

Belkıs'tan iki mektup aldım. Belkıs'ın mektuplarından sıkıntı çekmediğini anlıyorum. Harika bir koku mektupların içine işlemiş. Çok mutluyum. Beni devamlı düşündüren bu sıkıntıdan kurtuldum.

[46] Akülerin ne olduğundan hiç haberim yok. Kumandanımız bataryasını şarj etmek istedi. Üç saat art arda motor çalıştırdık. Aküde hiçbir hareket olmadı. Aslında altı ay boyunca çalışmadan boş kalmış. Bana ciddi bir şekilde her birini üç dört saatte şarj edebileceğini söylüyordu. Kitabı aldım. Burada bir dakika bile kalamayacağım.

20 Bu cümleler, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Belkıs'a oldukça uzun bir mektup yazdım. Aslında ona yazacaklarımla ilgili biraz rahatsız oluyorum. Haberleri sansürden geçiren arkadaşım Osman Bey'in mektuplarımı okuyabileceğinden –zaten okuyor da, bu onun görevi– endişeleniyorum. Çok ölçülü olmam gerekiyor. Bu durum böyle daha uzun sürecek mi?

Kill That Fly. [47] Bu güzel bir operetti. Londra, Alhamra.

Akşam güzel geçti.

29 Aralık, Salı

Bu sabah *Mecidiye*²¹ geldi. Von der Goltz'u da beraberinde getirdi. Kaleleri dolaştı. Gemi büyük bayrağı çekmişti. Merten Paşa'nın²² misafiri olarak geceyi şehirde geçirdi.

Gece saat 21.00'de *Mecidiye*'de bir nöbetçi, bir denizaltının periskopunun inip çıktığını gördüğünü sandı. Kısa zamanda [Rumeli] *Mecidiye*'ye (tabya) ateş açma emri verildi. İki kez ateş açıldı, ama o nesne hep oradaydı. Bütün projektörler çalışır durumdaydı. *Mecidiye* gemisi uzaklaştı ve Nara'nın öbür tarafına gitti. Diğer savaş gemileri de limandan uzaklaştı. Sonuçta bu çemberden kaçıp deniz yüzeyinde yüzen bir torpil olduğu anlaşıldı. [48] Sadece ucu gözüktüğü için karıştırılmış. Oh! Bu pis İngilizler bize çok güzel vakit geçirtti.

Midem çok ağrıyor. Biraz karbonat alıyorum. Bu değişik yemeklerden bıktım. Ama ne yaparsın ki hayat

21 *Mecidiye* kruvazörü: 3250 ton, 22 mil, 2 adet 150/45, 8 adet 120/50, 1 adet 70/45 ve 2 adet 37'lik top ile 3 suüstü kovana. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 265.

22 Johannes Merten, 1914-18'de korgeneral olarak Çanakkale'deki istihkamların kumandanlığını ve Türk Genel Karargâhı'nın delegeliğini yapmıştır. Klaus Wolf, *Gelibolu 1915/Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, s. 575.

böyle... Bu şartlarda hayatı bize sunduğu şekilde kabul etmek gerekir. Bu arada Rigoletto fena değil. Sadi harika çalıyor. Tek eksliğimiz bir piyano. Fakat bizim kanun ve udu hiç de fena çalmayan meşhur Muhsin'imiz var. Ya benim küçüğüm dönüşümde bana bir şeyler çalacak mı? Mesela, Cavaliere...

[49] 30 Aralık [19]14

Işıl ısl bir sabah hatta daha da fazlası... Karşıda sakın bir deniz bir yanda olağanüstü Marmara Denizi, öte yanda değişken Akdeniz antik Yunan'a kadar uzanıyor. Bütün güzel aşk dolu duygularımı uzaklardaki Belkıs'a ithaf ediyorum. Duygularımı bu an her zamankinden daha kuvvetli hissediyorum. Bakın şu tarlalara ne kadar güzel. Hele bu tarlalarda hayvanların bağırsarak otlamaları... Boyunlarındaki çanlarından çıkan sesler bana son derece melodik geliyor. Arada çobanın sesi yükseliyor. Kuşlar kalabalık kümeler halinde uçuşuyor. Kışlarda trompetle çağrı sesleri duyuluyor. Maydos'tan²³ Çanakkale'ye doğru bir yelkenli ilerliyor. Okşayan dalgalar üstünde dans edercesine süzülüyor...

Uzakta *Mecidiye* dolaşıyor, koyu renk dumanı güzel bir ton oluşturuyor. Bütün benliğimi bir ürperti kaplıyor. Oh! Belkıs insanı sarhoş eden bu güzelliği sen de gel gör... Sen ki tabiata öylesine tutkulusundur... [50] Oh! Tanrıçam o çok sevdiğin denizi, tarlaları, güneşi seyretmeye gel... Söyle insanın içini tatlı duygularla dolduran bu sıcak tabiatı sevmez misin? Sevgilim... Bir ilkbahar öğleden sonrası tarlalar ve deniz arasında yaptığımız geziyi hatırlıyor musun? O büyük kocaman ağacı görüyor musun? Orada tam yanı başında otlarla kaplı yemyeşil

23 Maydos, 1926'da Çanakkale'ye bağlı kaza merkezi olarak görülen Eceabat. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 363.

toprağı hatırla. Karşıda bir nöbetçi hayal kuruyordu, bir gemi de süratle geçiyordu. Bana yaslanmıştın ve bu güzellikler içinde kalplerimizin çarptığını hissetmiştik. Sana baktım gülümsemediyordun olağanüstü ışık saçan bir ifaden vardı. İşte tam o an seni sevdiğimi hissettim. Zira tabiat benim tanrıçamsa sen de tabiatın tanrıçasısın... Söyle Belkıs, o günü hatırlıyor musun? Ne güzel bir gündü. Tıpkı bugünkü gibi. ^[51] Bugün de hava çok güzel, tabiat olağanüstü, deniz ise şaşırtıcı bir güzellikte; fakat sen ne yazık ki burada değilsin. Kendimi her şeyden yoksun hissediyorum. Önümde her şey silinip gidiyor, ağlamak istiyorum.

Saat 11.30. Buradan ayrılmamız gerekiyor. Diğer kalyıkta oturan arkadaşım Sadi ayağa kalkıp beni çağırıyor. Oysa ben sonsuza kadar burada oturup arkadaşım-la sohbet etmek isterdim.

Gece. Güzel arkadaşım bu arada ilginç bir kitap okudum ve çok beğendim. Psikolojik bir kitaptı. Paris ortamını, o garip Paris hayatını anlatıyordu... Esmer güzeli Marle, umarsız tipik bir Parisli. Madam Forestier ise tip ve karakter olarak ilginç bir kadın. Kocasıyla beraber çalışıp ona yardım ediyor kuvvetli karakteriyle onu yönetiyor. Bay Walter onunla konuşmak için bayağlaşıyor. ^[52] Bazen zayıflık korkaklığı da getiriyor. Sevgilisini elinde tutmak için yaptığı girişimler çok berbat... Belki de ben kadınların kalbinden pek anlamıyorum. Suzanne aslında iyi birisi. Çok yumuşak ve sevgi dolu. Sonuçta mutsuz olmaya mahkûm...

Bu sabah Belkıs'a bir mektup yazdım. Bu sabah *Al-tay* vapuruyla gelen postadan bana da bir şeyler bekliyorum. Her akşam olduğu gibi hava serin, rüzgâr da şiddetleniyor.

Gece yarısı evet! Sonunda beklenen mektup geldi. Sevgili dostumun durumu daha iyi. Çok mutluyum.

Gerçekten onun üzüntülü olduğunu düşünmek beni de üzüyor.

1 Ocak 1915

1915...

Bu sabah ince ince yağmur yağıyor. Zavallı tabiat sanki geçmişine gözyaşı döküyor...

Niçin ağlıyorsun?

[53] Tefvik'e!

Düşünceler...

Eğer yoğun ve yüce bir hayat yaşamak istiyorsan üzüleceğini düşünmeden kendini heyecanlara bırak. Varlığını, coşkuları, özlemleri, heyecanları frenlemeden titreşmeye bırak...

Belkis

[54] İki sene önce aynı gün Londra'da Şevket'le beraber vakit geçiriyordum. Woolwich... Küçük bir kasaba. Dumanı çıkan fabrikanın karşısında. O gün de yağmur yağıyordu; gün boyunca küçük evimizden, odamızdan dışarı çıkmadık. Köşede şömine yanıyordu. Küçük odamız oldukça loştu. Şevket yatağa oturmuştu ben de karşısında ayağı sallanan bir sandalyede oturuyordum. Geçmişten gelecekte konuşuyorduk. Ama daha ziyade gelecekte konuşuyorduk. Projeler yapıyorduk. Ondan konuşuyorduk, ismini duymak bile beni heyecanlandırıyordu. Onu şimdiden tanımlanamaz bir aşkla seviyordum. Bu aşk bir gün gerçekleşecekti. Bu mutluluk ve ümit hamleleri arasında nedenini bilmediğim bir endişe ruhumu kaplıyor ve kalbim bazen [55] bulutlanıyor... Neden? O, belki arkadaşım olmayacak. Belki bir engel olacak. Engeller vız gelir... Yine de sık sık endişeleniyordum...

İşte bugün rüyam gerçekleşti. Arkadaşım idealim oldu. Yıl boyunca çok sıkıldım. Şevket'le beraber bir

şeyler biliyorduk. Ama bu konuyla ilgili itiraflardan çekiniyorum belki itiraf edeceğim.

1 Ocak [19]15, Cuma

Çok güzel bir gün. Bu sabah Sadi'yle çok uzun bir yürüyüş yaptık. İkimiz de bu çekici ağaçları, çiftlikleri görmekten çok mutlu olduk ve çiftlik kiralamayla ilgili güzel projeler yaptık. Öğleden sonra yalnız kalıp *Kadın Üstüne* kitabını okudum, çalıştım.

[56] 2 Ocak [19]15, Cumartesi

Ayın ikisi oldu bile. Günler, haftalar, aylar ne kadar çabuk geçiyor. Ürkütücü! Çok fena bir gün. İnce ince yağmur yağıyor. Korkunç bir rüzgâr öyle ki terasta duramıyoruz. Rüzgâr bizi alıp götürecek gibi... Rüzgâr eserken ısıklık çalıyor, bu da insanı korkutuyor. Sanki üzücü ne varsa ölüm dahil çağrıştırıyor. Bu sabah biraz Almanca çalıştım. Aslına bakarsanız Almancam yavaş ilerliyor. Alman teğmen geri dönmedi. Yalnız çalışmaya gayret edeceğim. Bu iş söyledikleri kadar zor değil. *Kadın Üstüne* isimli kitaba devam ediyorum. Çok ilginç. Belkıs'ın da okumasını isterdim. Ama pek gereği de yok. O, o kadar üstün ki...

[57] Beğenilme arzusu kişiyi güzelleştiriyor. Kalbin iyiliğinden ve bir kadının etrafında uyum yaymasına yol açan bu doğal sevimliliğinden doğan bu arzu, en küçük hareketlerle insanı etkileyen bir alımlılığa dönüşür. Fakat bu arzu kibirden, kendini beğenmişlikten ileri gelyorsa her şeye boyun eğdirmeye, her şeyi yönlendirmeye meyilli ise başarmadan uzak kalan bir sanat halini alıyorsa bir tesire dönüşür, ardından gülünç bir hal alır ve güzelliği adeta kusurlu bir hale gelir.

Diderot: İyilik tehlikeli kimselere göre değildir.

4 Ocak [19]15, Pazartesi

Birkaç gün izin almaya çalışıyorum. Bunu çok istiyorum. Belkıs'ı görüp o küçük ellerini öpmek isterdim.

Bu gece markoniden²⁴ haber var. [58] Arabadan indirdiler. Ancak gece saat 2'de telgraf gönderilebildi.

Görülmemiş bir rüzgâr esiyor. Aralıksız devam ediyor. Mektup gönderemiyorum. Gemi yok. Merak eder mi? Telgraf gönderebilirim, ama bu kez daha da meraklanır. Rüzgâr ılık çalıyor. Bu, hasretimize ağlayan tabiatın uğultulu yakınmaları olmalı... Belki de tabiat ayrılığımıza ağlıyor.

[59] 5 Ocak, Salı

Ne rüzgâr! Hiç dinmeyecek mi? Öyle kötü esiyor ki, insanı ürkütüyor. Gemi geldi ama mektup yok. Her şeye rağmen mektubumu gönderdim. Ne zaman gidecek?

Dışarıda aynı dondurucu rüzgâr devam ediyor. Kapıdan dışarı çıkar çıkmaz sizden daha kuvvetli bir şey bir an için denizenizi kaybettiriyor ve kendinize hükmedemiyorsunuz. Daha sonra binbir güçlkle ayakta kalıp sağa sola yalpalayarak makinelerin bulunduğu bölüme geliyorsunuz.

Bugün de karşı tarafla iletişim yok. Mektuplarımı gönderemediğim için çok endişeleniyorum. Bütün gemiler limandan Maydos'a doğru yola çıktı. Bizler gibi ihtiyat subaylarından yirmi kadar arkadaş staj yapmak üzere geldi.

Bizler gibi iltimas geçmediler. Onlar askerlerle beraber. Ne hayat ama! [60] Aslında bir iyi yanı da var. Önce askerlerle beraber olup onları tanıyıp sonra da onları

24 Bir telsiz markası (y.h.n.).

61

Charme le yeux n'est rien
le tout est de charmer
l'intelligence...

Pour finir mienne
Belkis
Lümmen

Gözleri büyülemek önemli değil, önemli olan zekâyı büyülemek...

Belkis*

- * Belkis Hanım, üzerine kuru bir çiçek yapıştırılmış olan fotoğrafının altına yukarıdaki sözleri yazmış (y.h.n.).

yönetecekler. Paris'te Siyasal Bilgiler'den gelen Robert bu durumdan hiç hoşnut değil. Haklı mı? Tabii ki hayır! Hepimiz işinin başında, vazifesini yapıyor. Vatan tehlikede... Hangi vatan? Kim gerçek anlamda görevini yapıyor? Kendini bilmez çapulcular tarafından idare edilmek ne kadar kötü. İnanılmaz bir karşı koyma bütün benliğimi sarıyor ve bu yakınan rüzgârın uğultuları arasında kayboluyor. Onlar da benim gibi şikâyet ediyor mu? Nihayet *Yavuz* gemisi Okmeydanı'yla (İstanbul-Merkez) haberleşti.

[62] Bu üzüntülü sis perdesinin arasından ışığa benzer bir şey fark etti. Yakından tanıdığı bir ev ve lambaya abanmış yüzler aile fotoğraflarının içinde onu büyüten iki kadın resmi vardı. Bütün bu düşünceler bir saniye sürdü ve başını bütün sıkıntılarını unutmak için Thérèse'in göğsüne yasladı. Denizin inleyen dalgası aradaki mesafeyle ona kadar geliyordu. Uzak ve esrarlı uğultu kaderin yakınlaşması gibi geliyordu.

C.E.

P.B.

[63] Telsiz telgraf harika bir şey. İnsanın kulağına içli bir müzik gibi geliyor.

8 Ocak, Cuma

Allahım günler ne çabuk geçiyor. Hayatımız devam eden bir üzüntü yumağına benziyor. Boş, her taraf bomboş... Aman şikâyet etmeyelim, zaten şikâyet etmeye hakkımız yok. Aslına bakarsak neden şikâyet edeyim? Hayat, hayat işte. Bazen olduğu gibi kabul edip daha sonra tepki gösteriyoruz. Doğalmış gibi davranıyoruz. Kısacası buradaki hayatımız bundan ibaret. Yaşadığım ortam gerçek bir güçsüzlük örneği...

[64] Arkadaşlarım zeki değiller. Onlarla tartışmak bile soğukkanlılığını kaybetmeye yetiyor. Rahatlıkla beyaz

olan bir şeye siyah diyebilirler. Aşağı yukarı herkesin düşüncesi böyle. Kadere inanmaya başlıyorum...

Dört günden bu yana ne yaptım? Hep aynı şey. Bu monotonluktan iyice sıkılmaya başladım. Son günlerde fırtına korkunç. Bora, kasırga, yağmur her şey mevcut. Dün barakamızın uçacağını düşündük.

[65] İstanbul'dan gazeteler ve ihtiyar Şevket'ten bir kart aldım. Ondan ise haber yok. Neden bana yazmıyor? Yoksa hasta mı? Keyifsiz mi? Allahım uzakta olmak ne kadar dayanılmaz... Pişmanlık yüreğimi kurtçuk gibi kemiriyor...

Bu sabah Sadi'yle ıslıl ıslıl bir güneş eşliğinde uzun bir yürüyüş yaptık. Yaşlı bir çiftçiyle, daha ziyade çiftliğin bekçisiyle konuştuk. Sürgündeymiş. Kötü bir durumdaydı. Sürgündekiler her yerde aynı durumdalar.

[66] Lamenais'nin dediği gibi sürgündekiler her zaman zavallıdır. Ben de bir sürgün değil miyim? Ben de zavallı değil miyim? Davutpaşa'daki gerçek dostluğumuza hatırlıyorum. Ne kadar tatlıydı; fakat nedenini bilmiyorum, bu atmosferde kendimi yabancı gibi hissediyordum. Kendimi evimde gibi hissetmiyordum. Onu istediğim gibi sevmiyordum. Kendimi ona veremiyordum kendimi kısıkanıyordum. Ben ki kendimi hiç sevmem. Kendimi olduğumdan da daha çok sevmeye başlıyordum... İlginç. Sebebini bilemiyorum. Hayır!

[67] Gerçekten burada biraz daha kalmalıyım. Kendi kendime sahip çıkmalıyım. Ondan uzaklarda kendimi çok yalnız hissediyorum... Ama nafile... Haydi, hayat bizden yana olacak. Yaşasın hayat. Fırtınadan sonra güzel günler başlar. Ne yapalım şimdi çekiyoruz ama... Sonra mutlu olacağız.

Sadece ümit bizi yaşıyor. Belkis neden hâlâ bana yazmıyor?

10 Ocak, Cumartesi [Pazar]

Olağanüstü bir gün daha, harika denebilir. Sabahın erken saatlerinde uzun bir yürüyüş yaptım. Güneşin canlandırıcı yanı bana çok iyi geliyor. [68] Ruhunuzu ısıtıyor, güç veriyor, sizi bir yaş daha gençleştiriyor. Hayallerimi önümde uzanan tarlalara taşıyorum.

Sahi Belkıs benim hakkımda neler düşünüyor? Benimle ilgili düşüncelerini öylesine bilmek isterdim ki... Acaba iyi mi? Gerçekten benim hakkımda ne düşünüyor? Büyükkada'dayken ona nasıl da kötü davrandım. Bana karşı kin duydu mu? Beni gerçekten seviyor mu? Benden başkasını da sevebilirdi, ona da aynı şekilde gülümseyebilirdi. Oh! Hayat ne kadar acımasız. Hayattan ve kendimden nefret ediyorum. Yarın sabah Belkıs'a uzun bir mektup göndereceğim.

[69] 11 Ocak, Pazar[tesi]

Bu sabah Sadi öbür tarafa gitti. Kumandan ve Sait Bey de Maydos'a gittiler ve ben de yalnız kaldım. Dün gecedan itibaren yine gürültülü bir rüzgâr başladı. Bütün kapılar pencereler çarpıp duruyor. Rüzgâr öyle şiddetli ki bizi uçurmasından korkup odadan çıkamıyoruz. Gökyüzü bayağı ürkütüyor. Deniz –dün sakindi– bugün dağlara çıkıyor. Dalgalar ölüm kusan topların ağızlarına çarpıp kırılıyor. Manzara dehşet verici. Düşünün ki bu tepede karanlık gökyüzü ve hırçın deniz arasında yapayalnızım. Denize bakmak istemiyorum... O kadar ürkütücü ki...

Orada, karşıda *Mesudiye* kendisini dalgaların öfkesine bırakarak onların avı olmuş gibi görünüyor...

Kaçınılmaz ölüm...

[70] Eşi benzeri bulunmayan iyiliğiyle Tanrı bizi, insanlığı korudu... Ölüm orada bizi gözlüyor ve gülüm-

seyerek bize bakıyor. Ölüm Vistül'ün, Plika'nın ve karlı dağların orada... Ve o Tanrı, soğukta yerde yatan yüzlerce, binlerce insanın içleri parçalayan çığlıklarına hareketsiz bakıyor. Evet, o Tanrı işlenen katliamların gerçek sorumlusu. Böyle bir Tanrıyı kabul etmeyi kendime yakıştıramıyorum... Bu daha ziyade bir canavara benziyor.-Ey tabiat! Hiç değilse sen insanlığın üzüntüsünü can çekişen gençliğin son çırpınışlarını duyuyor musun?

Evet!

Gençliği kurban ediyorlar...

[71] Rüzgâr tüm şiddetiyle devam ediyor. Uzaklardan top sesleri geliyor gibi ve yüreğim bu monoton sessizlik karşısında yavaşça ağlıyor...

12 Ocak, Pazartesi [Salı]

Gece. Saat 10'u geçiyor. Yağmur oldukça hızlı yağıyor. Bu gece makinelere gidecek gücü kendimde bulamadım. Yağmura meydan okuyamayacağım. Sobam tatlı bir sıcaklık saçarak yanıyor. Şimdi tatlı bir yorgunluk içinde kendimi çok iyi hissediyorum. Odada yalnızım. Bu gece erken yatacağım, yatmadan önce hatıra defterine bir şeyler karalayacağım.

[72] Aslında Belkis bana günbegün hatıralarımı yazmam için bu defteri gönderme nezaketinde bulundu. Ben de sayfalar dolusu çiziktirdim; fakat korkarım sadece bir kez okunacak... Zira anılarım oldukça yavan... Belkis bütün sırlarımı açıklamamı isterdi. Allahım! Bunlar ne tür sırları kapsıyor acaba? Onu sevdiğim mi? Yoksa çok sevmediğim mi? Bu sırları açıklamak bana zor görünüyor. İtirafılar... Aslında bu sırlar yerine ve zamanına bağlı değil mi?

Zannedersem dışarıda yağmur şiddetini sürdürüyor. Pencerelerin camlarına ve kanatlarına vuran yağmur damlacıkları hoş sesler çıkartıyor. Ne güzel bir

müzik! Hayal kurmak için birebir... Hayal kurmak!
[73] Zaten hep hayal kurmadım mı? Evliliğim de sanki hayal gibiydi. Beş sene önce Paris'te 6. Bölge'deki küçük evimizde kurduğum hayaller gibi şimdi de hayal kuruyorum. O gece de yağmur yağıyordu ve aynı ince damlacıklar camlarımıza vuruyordu. Bütün benliğimi aynı ürpertilerin sardığını hissediyordum. İlk kez onu düşünüyordum ve ilk kez olarak hayatımda bir yer kaplıyordu. Hayalim gerçekleşecekti. Allahım! O derbeder öğrenci, Woolwich'teki mühendis, Slone Sonere ve King's Road'daki korkunç öğrenci evlenmeyi düşünüyordu...

Geçmişim parçalandı, bitti, bir şey kalmadı...

Hayır! Bu imkânsız, hayır! Söyleyin tabiat, arkadaşım söyleyin, bunun gerçek olmadığını söyleyin. Peki, ne oluyor, kendinden şüphen mi var?

[74] Elveda geçmiş, benim parlak yıldızım. Boğuluyorum yoksa odam çok mu sıcak?

Ya O, şimdi ne yapıyor? Beni düşünüyor mu? Kim bilir!.. Yalnız beni mi düşünecek...

Hayatım...

On gündür hiç mektup almadım. Ne yapıyor? Neden bana yazmıyor? Haydi! Artık bu hayata alışalım... İşte kuruntunun ilk gerçek yüzü.

Pişmanlık yüreğimi kurt gibi kemiriyor.

Şair dostumun dediği gibi. Aslında o haksızdı... Benim gibi...

Uyumak. Bu gece gerçekten uyuyabilecek miyim?

12 Ocak, Salı

Bu gece Belkis'tan (*Bel* [güzel] – *kiss* [öpücük]) iki mektup aldım. 28 Aralık ve 5 Ocak tarihli.

Saat 2.

Tatlı bir melankoli yüklü keder, bu sonbahar gününü aydınlatıyor... Manzara, insan ruhunun derinliğinde ilginç ve hoş bir bitkinlik içinde boğulmuşa benziyor... Ve ufkungriye çalan renginin duygularımızı örttüğü zannediliyor... Ve kalbimizin içten gelen sesi öylesine belirsiz, uzaktan geliyor ki onu duymak için susmak gerekiyor ve tek bir hıçkırık size cevap veriyor.

Sessiz bir hıçkırık, belirsiz gözyaşları... Belirsiz ıstırap... Kimsenin duymadığı, hiçbir acemi gözün görmediği.

Belkıs²⁵

[77] Mutlu olduğu için öylesine memnunum ki. Demek ki beni bu derece seviyor! Tüm şefkat duygularıyla sadece beni seviyor. Peki, ben onu o kadar seviyor muyum? İşte aşkı ıstırap olarak algılayan sevimli bir yaratık; bana göre ise ıstırap aşktır! ıstırap çekmeyenler içinse fark etmiyor.

Ah! Bu gece defalarca ateşli bir elle yazılan satırları titreyen dudaklarıma götürdüm... Defalarca bu güzel ismi öptüm ve gözlerimi kapatarak bana yaşama sevinci veren bu ismi fısıldadım...

...Ve Kilitbahir'deki arı kovanlarından kaybolmuş bir bahçenin köşesindeki küçük evi hayal ediyorum... Küçük odayı, rustik şöminedeki ateşi, [78] basit yemekler, süt ürünleri, meyveler hazırlayan sevgili arkadaşımı görüyorum. Sevimli sırlar içeren uzun konuşmalarımı zı düşünüyorum; fakat gerçek beni ürkütüyor. Burada

25 Defterde, 12.1.1915 tarihinden sonra 16.11.1914 tarihinin yer almasında bir yanlışlık yoktur. Bu durum Belkıs Hanım'ın defterleri eşine göndermeden önce bazı sayfalarına ithaflar yazmasından ve bunlara yazdığı tarihleri atmasından kaynaklanmaktadır. Defterin 75. sayfasının sol üst köşesinde Belkıs Hanım'ın ithafının üzerinde yer alan üç tel saç dikkat çekicidir. 76. sayfa boş bırakılıp günlüğe 77. sayfada devam edilmiştir (y.h.n.).

Bonne tristesse d'une douceur mélancolique
éclaire cette journée de fin d'automne...

Le paysage semble se noyer dans une
languueur étrange, et auanc qui pénètre
au fond, tout au fond de l'âme... et l'on
sent la voile grise de l'automne envelopper
nos sentiments... et la voix intérieurement de notre
cœur se faire vague... insaisissable... si lointaine
que l'on se taise pour l'écouter... alors
seul un sanglot vous reprend...

Sanglot muet, pleurs invisibles... souffrance
invisibles... que nul n'entend... qui aucune
œil profane ne voit...

nasıl kalabildi? Olası bombardıman... Oh! Hayır! O-dukça rahatsız olurum...

Sadi henüz Çanakkale'den dönmedi. Albaydan izin almak için bir hafta daha beklemem gerekecek. Vereceğini zannediyorum. Belki motorla giderim. Böylece İstanbul'da on gün kadar kalabilirim.

Güzel bir gün.

Askerler meşgul, talim yapmadık.

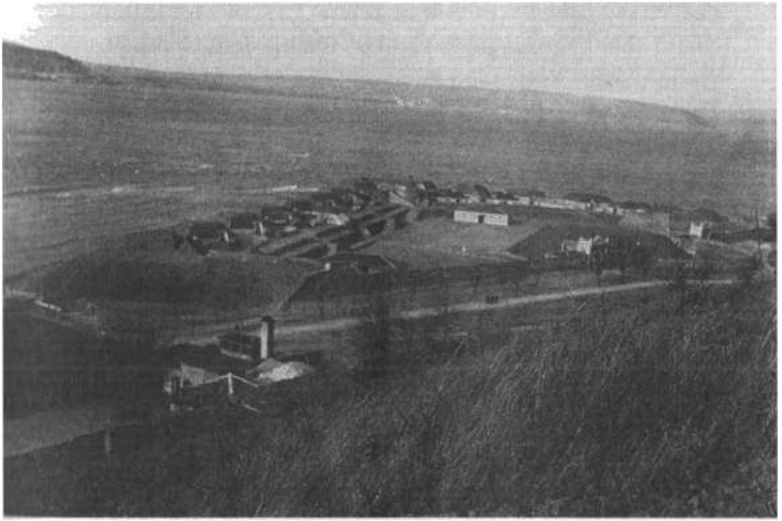
Öğleden sonra saat 12'de yemekten sonra atım Tayyare'ye binip Kilitbahir'e 5 kilometre bizden 7 kilometre uzaklıktaki Maydos'a gittim. Yol çok güzel. Bazı kısımları bana ^[79] Reis-Beyrut'tan sahilden Minareli'ye giden yolu hatırlatıyor. Küçük kıvrımları, küçük sokakları, çukurlarıyla... Kasaba çok küçük, ama bizim meşhur Kilitbahir'den daha temiz. Büyük bölümünde Rumlar oturmuş. Güzel kızlar var. Aman Belkis duymasın...

13 Ocak [191]5, Çarşamba

Bu gece bombardıman ya da benzer bir şeyler oldu. Saat 9'da Almanca çalışırken top sesi duyuyorum. Terasa çıkıyorum, ateş artıyor. Mecidiye sinyali verdi. Bütün projektorler çalışıyor. Mecidiye, karşıda Hamidiye ve Yıldız top atışında bulunuyorlar. Nöbetçinin Seddülbahir'e doğru giden bir sandal veya ^[80] denizaltı gördüğü belirlendi. Bu bombardıman bir saatten uzun sürdü ve sonuçta bunun bir saman yığını olduğu anlaşıldı. Bir motor onu getirmeye gitti. Bu bombardıman görülmeye değirdi. Çok ilginçti.

Oh! Tehlike insana iyi geliyor. Boyumuz uzuyor... Haydi, şimdi güzel bir uyku bize her şeyi unutturacak.

Gece yarısı. Şu anda arkadaşımın uyuduğundan emin, ona iyi geceler deyip pembe dudaklarına sevecen ateşli bir öpücük konduruyorum. Ne zaman izne çıkacağım? Bugün hava çok fena. Bütün gün yağmur yağdı. Belki bir hafta içinde isteğim gerçekleşecek.

Anadolu Mecidiye tabyası.

[81] *14 Ocak [191]5, Perşembe*

Kötü bir gün. Sabahtan beri yağmur yağıyor ve bir rüzgâr! Bütün gün soba yandı. Odadan dışarıya pek çıkmadım. Almanca elektrik ve manipölatör çalıştım. Ne yapalım zamanı güzel geçirmek gerek.

1 no'lu direk yeniden kırıldı; fakat akşama doğru yerine takıldı.

15 Ocak [191]5, Cuma

Saat 11.30. Duyan da sabah keyif yaptığımı zannedecek... Aslında 9.30'a doğru kalktım. Dün gece küçük evimizde yalnızdım. Gece geç saatlere kadar çalıştım. Şimdi de yalnızım. Kahve ve bir parça ekmek içeren basit kahvaltımdan sonra dolaşmaya çıktım. Bu sabah hava güzel. [82] Yaklaşık yarım saat dolaştım. Hava bi-

raz serin olduğu için pek uzaklara gitmek istemedim. Şimdi sobam güröl güröl yanıyor. Odamı tatlı ve ılık bir ısı doldurdu. Yaşamdan büyük keyif alıyorum. Ama arkadaşşımdan uzakta olduğum için üzgünüm. Yine de birkaç aylık bir ayrılık çok önemli değıl. Yakında beraber olup birbirimizi daha çok seveceğiz.

Oh! Karşıda deniz ne kadar güzel görünüyor, tıpkı arkadaşım Belkıs gibi... Az da olsa bir rüzgâr esiyor. Bunlar tabiatın dertli sesleri olmalı. Bu sesleri duymak hoşuma gidiyor. Melankolik ruhum bilgisiz insanların varlığından şüphe duydukları bu güzelliklerin derinliğine inmekten zevk alıyor...

Güneş pencereyden, daha doğrusu dört tane olan pencerelerimden içeri giriyor. [83] Bir öpücük ister gibi saçları defterin arasından çıkıyor. Onları öpüyorum. Bütün vücudumu ateşli bir ürperti sarıyor. Küçük arkadaşımı öylesine büyük bir aşkla seviyorum ki...

Bazen İngilizce dersleri verdiğim Hilda aklıma geliyor. Bazı sözcükler bana onu hatırlatıyor, ama hiçbir şey hissetmiyorum. Bu arada onu biraz sevdiğimi düşünüyorum. Onu bir sene boyunca gerek kafaca gerekse fiziki yönden tanıdım. Bugün onu düşündüğümde bir kıvılcım gibi geçiyor... Geçmişimde kalan basit bir maceradan başka bir şey değıl. Oysa o, Belkıs, sevgilim bazen hızsız olan sevgilim... Ona hayranım... İstmeden hızsızlık yapıyor. Hilda'nın hayatımda yer aldığını zannediordu. [84] Beni her düşünceli gördüğünde içi içini kemiriyordu. Hilda'yı düşündüğümü zannedip gereksiz yere kendini üzüyordu. Sırlarımı döktüğüm bu defteri okumasını isterdim. Hayatımda kapladığı yeri anlardı...

Denizin yumuşak, ama üzüntülü çağıltısı ruhumu okşuyor. Bütün tabiat bana gülümsüyor ve şu an ölebiliyim, mutluluktan ölebilirim.

Öğleden sonra saat 5: Saat 2’de, *İsa Reis* ve başka bir torpido gemisinden Nara Burnu’na doğru top atışları başlıyor. Yaklaşık elli kadar atış oluyor. Hemen akabinde iki nöbetçi gemi aynı yöne hareket ediyor.

[85] Bu sabah saat 5’e doğru bir Fransız denizaltısı Seddülbahir’i geçti. Saat 2’ye kadar ne yaptığı bilinmiyor. Bu saatte büyük olasılıkla havasız kalınca deniz yüzeyine çıktı. Ya da hatalı manevra sonucu periskopu yüzeye çıktı. Kıyıdan gördüler. İlk top ateşiyle yan yattı. 28 mürettebattan 13’ü kurtuldu ve Çanakkale’ye gönderildi. Bir subay ve kumandan öldü.²⁶ Gövdesinden derin bir yara aldı. Bütün şehir sanki bayram havasında.

Saat 7. Belkıs’tan bir mektup ve gazeteleri alıyorum. Denizaltı battı. Yüzeye çıkarmaya çalışıyorlar. Bir İngiliz denizaltısı olsa çok daha sevinecektim. Fransızlara yazık oldu! [86] Ne yapalım her şeye katlanmak gerek...

16 Ocak, Cumartesi

Çok heyecanlı bir gün. Saat 10’da telefonla, Namazgâh ve Çimenlik²⁷ arasında bir düşman denizaltısı görüldüğü haberi verildi. Top atışları. Görmek için acele ediyoruz. Motorlarla ilgili çalışma yapıyorduk. *Baby* o yöne doğru yöneldi. Mecidiye karşıdan havan topu atıyor. Maydos da aynı şekilde hareket ediyor. Denizde bir şeyler görünüyor sonra uçakların hangarları yakınında kayboluyor. Havan topları atılıyor; fakat denize düşüyor. *Nusret* ve *İsa Reis* demir alıyor, birkaç tane de havan topu²⁸ atıyorlar. Artık denizde ve karada düzenli

26 Fransız donanmasına ait olan *Saphire*, Çanakkale Boğazı’nı geçmeye çalışırken 15 Ocak 1915’te Nara Burnu yakınında batırılmıştır. Bu, batırılan ilk düşman denizaltısıydı. Mürettebatından 14’ü ölmüş, 13 kişi kurtarılmıştır. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, s. 11.

27 Namazgâh ve Çimenlik tabyalarının konumu için bkz. bu kitapta Ekler bölümü, kroki 1.

28 Gemi topu olacak (g.n.).

aralıklarla bombardıman başlıyor. Bu durum öğleden sonra saat 2'ye kadar sürüyor.

[87] Seddülbahir tarafında da kuvvetli bir bombardıman izleniyor. Düşman bombardımanı mı yoksa denizaltıya ateş açan tabyalar mı? İki veya üç tane oldukları söyleniyor. Kumandandan kurmay başkana ve donanma kumandanına acil, çok acil telgraflar gönderildi. Dün batan denizaltı 390 ton ağırlığında, 28 mürettebatı var ve ismi *Saphire*. Mürettebatın keyfi yerinde, rahat bırakılma dışında bir talepleri yok.

Bu sabah arkadaşşıma bir mektup gönderdim. İzin belgemi hazırladım. Yarın albaya sunacağım. Yakında güzel arkadaşımı görebilme ümidi, mutluluğu, [88] anlatacaklarını dinlemek beni şimdiden heyecana sürüklüyor. Oh! Ne kadar mutlu olacağım.

Bu gece Mesudiye'den iki eski subay arkadaş beni görmeye geldiler. Yıldız'a kadar yürüdük. Çok ilginç tipler. İngilizceyi çok iyi konuşuyorlar. İkisi de İngiltere'de Barrow'da kalmışlar. Özellikle biri son derece kibar. Pi-yade subaylarına, karacılara hiç benzemiyorlar. Asil bir yanları var. Ben hâlâ bu sabahki bombardımanın heyecanı içindeyim. İnsanın üzerinde tuhaf bir etki yaratıyor.

Acaba çarşamba günü yola çıkabilecek miyim? Ümit ediyorum, ama yine de iznin sürüncemede kalmasından korkuyorum.

Arkadaşım onu göreceğimden ötürü ne kadar mutlu olacağımı bir tahmin edebilse!

[89] 18 Ocak [19]15, Pazartesi

İki gündür ilginç bir şey olmuyor. Geçen gün batan denizaltı 42 metre boyunda. Sabah saat 6'da Bozcaada'da suya daldı. Öğleden sonra saat 2'ye kadar su yüzeyine çıkmadı. Saat 2'ye doğru Nara Burnu yakınlarından geliyor ve kıyıya çarpıyor. Kısa zamanda denizaltı su alıp kırk dört metre derinliğe batıyor. Basınç gemiyi çatırdatıyor

nefes alınamıyor. Bataryalar çalışmıyor. Denizciler suyun yüzeyine çıkınca işaret ederek yardım istiyor. Kumandan Fournier intihar ediyor. ^[90] Diğerleri karaya çıkarılıyor. Kumandan yardımcısı elektrikçi boğulmuş. Liman Paşa denizcilere sigara ikram edip onların ne denli yiğit olduklarından söz ediyor. On tanesi İstanbul'a gönderiliyor, kumandan yardımcısı dahil olmak üzere üçü burada kalıyor.

Bu sabah albaya dilekçemi gönderdim ve yarın cevabını bekliyorum. Gitme konusunda öylesine sabırsızım ki... Sevgili dostumu kalbime bastırarak mutluluğu içime sindirmek için sabırsızım... Tanrım! Ne kadar sevi-neceğiz! Buraya tekrar dönecek miyim? Her ne şartta olursa olsun hiç istemiyorum.

Bugün iki gemi direği hazırlandı. Bayağı kuvvetli görünüyorlar.

Öğleden sonra güzel bir banyo yaptım. Kendimi çok hafif hissediyorum.

^[91] 21 Ocak [19]15, Perşembe

Ah! Notlarıma bir şey çiziktirmeden geçen üç gün daha... Salıdan bu yana ne yaptım? İlginç olan tek şey düzensiz yazıldığı için izin dilekçemi geri gönderdiler. Ben de dün sabah genel sekreter aracılığıyla tekrar gönderdim. Dün sabah tam da bu işin arasında albayın beraberliğinde tecrübe olsun diye yola çıktık. Goncasuyu'ndan 20 kilometre uzaklıktaki Ali Bey Çiftliği'ne²⁹ gittik. İki buçuk saat içinde ulaştık. Hemen direk ve anteni kurmaya başladık. Üç saat sonra ise bizim Goncasuyu'ndaki bölümümüzle konuşmaya başladık. Karşı tarafın telgraflarını aldık; ^[92] fakat biz gönderemedik.

29 Ali Bey Çiftliği: Alçıtepe'nin doğusunda, tümen seviyesinde kolordu karargâhlarının bulunduğu çiftlik. Konumu için bkz. bu kitapta Ekler bölümü, kroki 2.

Ali Bey Çiftliği bir tepenin üstüne kurulmuş muazzam bir çiftlik. Çok iyi ekilip biçilmiş bir yer. Buradan Bozcaada yakınlarında sekiz tane kruvazör gördüm. Uzaklardan kulakları sağır eden top seslerini duyar gibi oldum. Düşman büyük olasılıkla Geyikli'yi³⁰ bombalıyordu.

Saat 5.30'a doğru yola çıktık ve 8.30'da döndük. Döner dönmez sekreteri aradım. Albayın henüz imzalamadığını, ama bugün imzalayacağını söyledi. Bütün gece gözüme uyku girmedi. Mutluluk hayalleri beni ürpertiordu... [93] İzin alabildiğim için o kadar mutluyum ki. Bir hafta! Az da olsa önemli değil. Onu göreceğim ya, onu, hayran olduğum dostumu. Oh! Gerçekten mutluluğa inanıyorum. Mutluluğa... Sizinle beraber ve inanıyorum ki siz olmasaydınız asla mutlu olamayacaktım. Bu gece öyle mutluyum ki. Yarın İstanbul'a giden bir gemi var. Yanılıyorsa *Edremit*. Cumartesi onu görecek olmam... Mutluluktan ölmezsem o güne kadar yaşayabilir miyim...

Cuma gecesi. Saat 2.35. Sonunda gemideyim. Uykusuz bir gece geçirdim. Bir dakika bile uyumadım. Her dakika saate baktım ve pencereden dışarının aydınlanmasını yokladım. [94] Dışarıda çok kuvvetli bir rüzgâr ve yağmur var. Camlar şiddetle zangırıyor. İçimi bir tedirginlik kaplıyor. Ya Çanakkale'ye ulaşamazsam. Ya gemiyi kaçırırsam. Sonunda sabah oldu.

Sabah 7'de kalktım. Her şey hazır. Giyiniyorum. Hep beraber Kilitbahir rıhtımına iniyoruz. Sadi çok üzgün, zavallı dostum yalnız kalacak. Denizde fırtına çok kuvvetli. Karşıya geçiş tehlikeli görünüyor. Aşka giden adamın tehlikeyle ne işi olur? Bütün arkadaşlarımla vedalaşıyorum. Sandala atlayıp yarım saat içinde karşıya geçiyorum. Bu arada biraz ıslandım. Ama bu sadece bir ayrıntı. Telgraftaki Osman Bey'i görmeye gidiyorum. Bir

30 Geyikli: Çanakkale'de, Ezine kasabasının kuzeyinde, Bozcaada'nın karşı-sındaki kıyı kasabasıdır (g.n.).

telgraf gönderiyorum. Daha sonra Müstahkem Mevki Komutanlığı'nda Ali Bey'i görmeye gidiyorum.

[95] Subay kulübünde yemek yiyoruz. Henüz bitirmişken asker yaklaşıp acele etmemi söylüyor. Sandallardan birine atlayıp uzakta demirlemiş gemiye gidiyoruz. Rahat bir kamaram var.

Saat 3 oldu ama gemi hareket etmiyor. Allahım öyle acelem var ki, çabucak gitmek istiyorum, çok çabuk.

Akşam. Saat 5.30. Sonunda gemi hareket etti. İşte gecikmenin nedeni. Saat 3'te kalkılacaktı. Yanlış bir manevra sonucu pervane çamura saplanmış. Geminin kıcı karaya oturmuş. Römorkörler yardımımıza gelince *Edremit* iki buçuk saat sonra kurtarıldı [96] ve bizim yazgımız biraz öfkeli mavi sulara yavaşça kayıyor. Denizdeki kuvvetli köpükler yükseklerle çıkıyor. Bütün bunları neşeyle karşılıyorum. Pervanenin her turu beni ona daha çok yaklaştırıyor. Çok mutluyum. Ah! Sevgili Belkıs'ım, sonunda yarın birbirimize kavuşacağız...

Saat 12. Saat 8'de Gelibolu'ya geldik. Denizdeki kuvvetli dalgalar devam ediyor. Bir saat içinde gemi yeniden demir aldı ve Rodosto'ya doğru yola çıktık. Gemide iyi arkadaşlar var. Nizamettin Bey Çanakkale'den bir arkadaş. Poker partisi yapıyoruz. Şimdi yeniden yuvamdayım. Küçük yatağım onu hayal etmek için beni bekliyor. Hayal etmek acaba doğru sözcük mü?

[97] Gözlerimi kapatamıyorum.

Cumartesi Rodosto. Saat 1. Dün gece ne rüyalar gördüm. Rüyamda hep Belkıs'ı gördüm. Gülerek kollarını açmış bana doğru, ben de kollarımı açmış ona doğru koşarken görüyordum. Bu telaşlı küçük yaratığın nazik başına bir öpücük konduruyordum. Sabah saat 4'e doğru Rodosto'ya geldik ve gemi demir attı. Saat 6'da kalktım zaten hep uyanıktım. Saat 7'de kahvaltı ettim ve Nizamettin Bey'le dolaştık. Süvariyle salondayız. Bilgisiz, iri

yanı bir tip. Öğle yemeğini yiyoruz. [98] Süvarinin sağına oturuyorum ne büyük şeref değil mi?

Galata Rıhtımı. Pazar. Sabah 6. Ne berbat bir gece geçirdik... Kaptana kadar hepimiz hastalandık. Bu sabah 4'te kalktım. Şimdi salonda rıhtıma çıkmak için izin bekliyoruz. Kimseyi beklemeden hemen gideceğim. Meleğimi, sevgilimi, dostumu görmek için acele ediyorum. Sevgilim benim...

[99] 13 Şubat [1]915, Gece

Saat 10.

İnsan gerçek dostlarını seçemez. Onlar aşk gibi, sık sık ölüm gibi, tesadüfen ya da uzak ve karanlık olayların içinden çıkıp gelirler.

H. Bordeaux

İnsan sevdiklerini affeder mi? Onlarla ilgili her şey affedilir, her şey kendiliğinden olur. Sizi üzdükleri için daha da çok sevilirler. Siz ve eşiniz tam mutlu olmak üzereydiniz. Her ikiniz için aşk acısı eksikti. O da oldu. Birbiriniz için acı çekiyorsunuz. Terk edildiniz.

H. Lanedan

[101] 8 Nisan [1]1915

Göğüslerin çıplaklığı dokunaklıydı. Görevlerini yapmışlar, hayatın yüce solgunluğunu taşıyorlardı. Anneliğin yüceliği ise el değmemiş saflığın yerini alıyordu.

V. Hugo

Gülen Adam, 3. bölüm

Önünde özgür, canlı bir şekilde yürüyordu. Hayatın yükünü taşımadığı anlaşılan bu adımların genç bir kıza ait olduğu anlaşıyordu.

V. Hugo

Deniz İşçileri

Kadın olunca, melek gider; fakat daha sonra döndüğünde
anneye küçük bir can getirir...

V. Hugo
3. kitap, s. 118

[102] Kimse istediği yazgıya ulaşamaz, her idealin başında onu
çökerten bir başarısızlık bulunur.

Paul Marguerite
Faiblesse humaine

26 Temmuz [1]918

[105] *Ayaspaşa, 25 Ağustos [1]919*

*Bir tatlı emel hissediyorken sözünüzden
Bilmem ki neler geçti o hırçın özünüzden
Ben yaralı bir kuş gibi düştüm gözünüzden
Bilmem ki neler geçti o hırçın özünüzden
Aşkım ezelîdir, geçemem şöylece sizden
Ölsem de benim ruhum uçar hep önünüzden
Solgun o çiçekleri benzimde sarardı
Ateşli elemlemlerle veremler beni sardı
Hicrânımı örten kara toprak da sarardı
Ateşli elemlemlerle veremler beni sardı
Bir Fâtiha çarpar diye belki bana sizden
Ölsem de benim ruhum uçar hep önünüzden*

Tevfik'e Belkıs'tan³¹

[106] *17 Mayıs 1959*

*Vermem sana çek benden elin ey melekülmevt
Cânânıma nezr eylediğim cânâ dokunma!*

Âşık Ömer³²

31 Bu şiir deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

32 Bu beyit Belkıs Hanım tarafından Türkçe yazılmıştır (y.h.n.).

15- 74- 914.

Pensée

Aucune pensée n'est comparable à la souffrance;
car après chaque pensée plus ou moins vulgaire,
on se sent maître de l'existence, d'avenir, de
d'écoulement, tandis qu'après la souffrance
l'âme se dilate et semble s'être accrue
et une couronne d'or se forme sur la tête.

Belkıs

Defterin, Belkıs Hanım'ın fotoğrafının ve notunun yer aldığı 109. sayfası.

[107-108]³³

[109] *15 Kasım [1]914*

Düşünce...

Hiçbir mutluluk acı çekmekle karşılaştırılmaz; çünkü yaşanan büyük ya da küçük her mutluluktan sonra bir yorgunluk hissi yaşanır. Oysa ruh çektiği acılardan sonra rahatlar ve yenilenmiş gibi olur. Dökülen gözyaşları inci tanelerine dönüşür.....

Belkis

[110] Göz yumma güneşten ne kadar nuru kararsa

Sönmez ebedi. ... Her gecenin gündüzü vardır

Tevfik Fikret³⁴

5 Şubat [1]915 Cuma, sabah

Hatıra kalbin dinidir.

13 Ocak [1]915

Seven kadının koruyucu meleği, seven erkeğin vicdanıdır.

V. Hugo

33 Bu sayfalarda Mors alfabesi yazılıdır (y.h.n.).

34 Bu beyit, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Darvud-Pacha 7 février 1915

Lundi - soir

Vous ne m'avez demandé une photo, des
fleurs pour le nouveau carnet de confidences...

Enghel: l'image des personnes aimées nous s'inscrit
en nous n'est-elle pas? ... alors à quoi bon l'imparfaite
reproduction d'un artiste médiocre...

Lorsque vous désirez me voir! j'irai à moi...
pour être par des sent de douces et de présence
pour les dernières lettres d'un être qui m'a
trouvé, savez-vous l'expression de mes yeux que
la sienne.

Des fleurs?... mais toutes celles de "Jouja-
Sour" ne sont-elles pas l'hommage fragile de
mon infini tendresse... Je voudrais vous voir
avec le Printemps... tout le printemps de mon
âme, et la jeunesse de notre "Amour".

Oh! n'oubliez jamais ce cœur qui s'efface
pour vous, comme pour moi les jours miraculeux
les heures de triomphe inévitables...

Souvenez-vous Enghel de cette semaine qui fut si douce
et si vivante bienfaisante à notre tendresse inquiète

unite avec de la "Suffrance" nous avons pu être heureux.
Souvenez-vous que nous sommes nés l'un... l'autre
n'est-il pas à ceux qui aiment... Souvenez-vous que
je vis à vous dans la joie et dans l'effort
dans la vie comme dans la mort.

Enghel
Belhiz

[X]³⁵ *Davutpaşa, 1 Şubat [1]915 gece*

Benden bu yeni günlük için bir fotoğrafımı ve kurumuş çiçekler istediniz. Tefik, sevdiğimiz insanların resmini, içimizde saklarız değil mi? Vasat bir artistin, yalan yanlış yapılmış bir kopyası ne işe yarar? Beni görmek istediğiniz zaman, beni düşünün! Belki güzel, şiirsel gecelerde ya da tanyerinin son karartılarında, gözlerimdeki sevdiğiniz ifadeyi görürsünüz.

Çiçekler? Fakat Goncasuyu'ndaki bütün çiçekler, benim sonsuz, hassas sevgimin ifadesi değil mi? İlkbaharla beraber size doğru geleceğim. Bütün ruhumu saran ilkbaharla "Aşkımızın" ateşiyle geleceğim. Melankolik, kaçınılmaz üzüntülerle dolu günlerimizi aydınlatacak olan bu dileği sakın unutmayın. Endişelerle dolu sevgimize ne kadar iyi gelen o haftayı hatırlayın Tefik... İstiraplı da olsa, mutlu olabiliştik. Hâlâ olabileceğimizi de hatırlayın... Sevenler için değil midir? İyi günde, yaşamın deneylerinde, hayatta olduğu kadar ölümden de sizin olacağımı hatırlayın.

Belkis'in

[1] *4 Şubat 1915, Perşembe*

Saat 7.30. Gece limandan ayrılıyor. Karanlık devam ediyor. Gece gündüzün yerini aldı.

[4]³⁶ *16 Şubat 1915, Salı*

Aşağı yukarı bir aydır düşüncelerimi günlüğüme geçirmiyorum. 21 Ocak'tan bu yana ne yaptım? Ne oldu, başımdan neler geçti? Neler değişti?

Önce İstanbul yolculuğum. Çok düşünüyordum. Belkis'a olan sonsuz aşkımı ona yüksek sesle haykır-

35 Defterin başlangıç sayfası olup numaralandırılmamıştır (y.h.n.).

36 2-3, 5-8 ve 14-17. sayfalar boş bırakılmıştır (y.h.n.).

mayı, benden, aşkımdan şüphelenmemesi gerektiğini söylemeyi, ona güven vermeyi istiyordum. Benden şüphelendiğini hissediyordum. Evet, öyle hissediyordum. Üslup insanın kendisidir. Sık sık mektuplarında gerçeği saklamaya çalışmasına rağmen büyük bir sıkıntı içinde olduğunu hissediyordum. Sıkıntının sebebi nedir? Bana güvenmiyor mu? Yüksek sesle söylemem mi gerekiyor? Bu zayıflık nereden geliyor, o kadar kuvvetli olmasına rağmen...

Demek ki onu hiç anlamamışım. Oysa anladığımdan yana çok iddialıydım. Bu arada yolunda gitmeyen bir şeyler olduğunu tahmin ediyordum.

[9] 19 Şubat [19]15, Cuma

Sabah saat 7.30. Henüz uyanmıştık ki Boğaz girişinde bombardıman başladığını haber verdiler. Hemen dışarı çıktık. Top sesleri yakınımıza kadar geliyordu. Düşman düzenli bir şekilde Boğaz girişini koruyan tabyaları bombalıyor. Sesler gök gürültüsünü andırıyor. Düşman özellikle Avrupa yakasını ve Seddülbahir yakınlarını bombalıyor. Oradan Boğaz girişini bombalamayı düşünüyor. Bizim tabyalar da cevap veriyor.

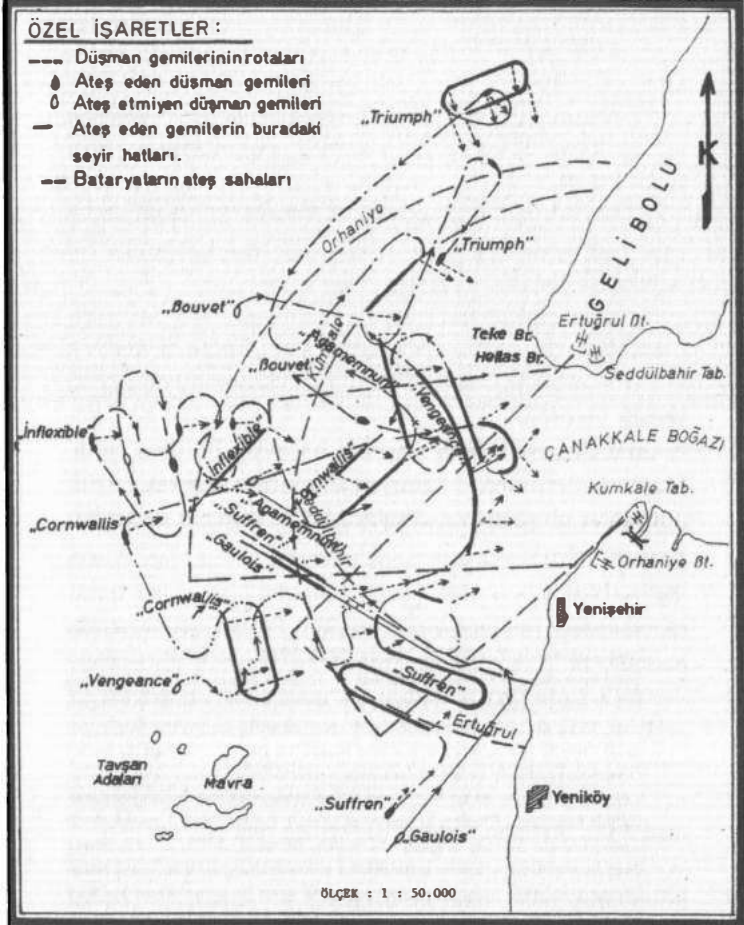
Saat 9. Bombardıman hızını artırdı.³⁷ Herkes hazır vaziyette. Topçular kumandanları gözetimde görevlerinin başında. *Yavuz* ve *Barbaros*'a şifreli bir telgraf geldi. *Barbaros*, *Turgut* ve birkaç torpido gemisi Nara yakınına gelmiş.³⁸

37 19 Şubat bombardımanına katılan gemiler için bkz. sayfa 55'teki kroki.

38 17 Şubat'ta *Barbaros* ve *Turgut Reis* gemileri muharebeye katılmak üzere Nara'ya gelmişlerdi. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetleri ve Lojistik*, c. X, s. 200. *Barbaros* ve *Turgut Reis* muharebe gemileridir. 10.060 ton, 17 mil, 6 adet 280'lik, 8 adet 105'lik, 8 adet 88'lik top ile 2 kovan sualtı ve 1 kovan kıç suüstü. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 265.

Gnkr. Çanakkale Boğazının Bombardımanı
Harp Tarihi Bşk. (19 Şubat 1915)

Kroki : 19

Kaynak: Birinci Dünya Harb'inde Türk Harbi, c. VIII, Deniz Harckâtı,
TC Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı-Rcsmi Yayınları, Seri: 3,
Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

Enver Paşa³⁹ küçük bir torpidoyla Boğaz girişine gitti. Saat 11. Aşağıdaki telgraf geldi.

TpV-Kan

Hazır olur olmaz ateş açın.⁴⁰

Gümbürtü başlayacak demektir. Bu insanlar gerçekten bu işi ciddi olarak mı yapıyor? Yoksa bu bir savaş eğlencesi mi?

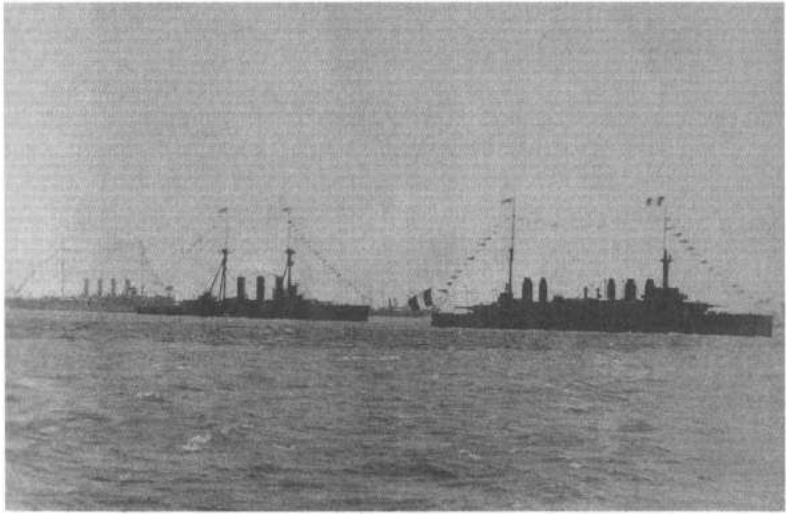
[10] Şu an için bir sonuca varamıyoruz. Biraz daha bekliyoruz. Uzakta havan topu gürlüyor, her yerde bir hareketlilik göze çarpıyor.

Saat 12. Bombardımanın şiddeti azaldı. Belki acıktılar. Hayvani açlıklarını giderecekler. Fakat hayır! Ara sıra orada olduklarını belirten atışlar duyuluyor. Biz de yemek yiyoruz.

Saat 2. Şimdi daha kuvvetli başlıyor. Bu defa ciddi. Düşman mermileri Orhaniye yakınlarına düşerek büyük dumanlar oluşturuyor. Bazıları denize düşerek suları havaya sıçratıyor.

39 Enver Paşa (1881 İstanbul-1922 Valcuan): Çanakkale Savaşları'nda başkomutan vekili, 9. Harbiye Nazırı (1913-1918), 10. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (1914-1918), İttihat ve Terakki Fırkası'nın üç liderinden biri ve korgeneraldir. I. Dünya Savaşı sonunda 1918 yılında yurtdışına gitti. 1902'de Harp Akademisi'nden mezun oldu. I. Dünya Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması üzerine Rusya'ya gitti. Tacikistan'da Belh-i Divan'da Kızılordu birlikleri tarafından şehit edildi. Mezarı Tacikistan'da Çeçenköy'de iken naaşı 4 Ağustos 1996 tarihinde İstanbul'a getirilerek Şişli'de Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne gömüldü. Ergun Göze, *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 121. Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanya ile anlaşma imzalanmasında etkili oldu. Başkomutan vekili sıfatı ile aynı zamanda geçici olarak 3. Ordu Komutanlığı'nı da üzerine aldı. Mondros mütarekesinden az önce bir Alman harp gemisiyle arkadaşları ile beraber İstanbul'u terk etti. Almanya'ya oradan Moskova ve Türkistan'a gitti. Almancayı çok iyi konuşan Enver Paşa Fransızca, Bulgarca biraz da Arapça ve Farsça biliyordu. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 265.

40 Bu emir, deftere İngilizce olarak kaydedilmiştir (y.h.n.).

İtilaf donanması Çanakkale Boğazı önlerinde.

Saat 3. Şu sıra durum korkunç görünüyor. Düşman genel ateş açıyor. Devam eden gruplar halinde gerçek bombardıman. Orhaniye cevap veriyor ve ışıkları görüyoruz. Bizden 20 mil uzakta olmasına rağmen sanki yanımızda gibi geliyor. Yoğun ateş. Ertuğrul bir düşman kruvazörünü batırmayı başardı.⁴¹ Ertuğrul ve Orhaniye, Boğaz'ı savunuyorlar. Enver torpido gemisinde savaş seyrediyor. Eskiden Napolyon'un Avusturya'yı seyretmesi gibi; fakat bir farkla???

[11] Saat 5. Top sesleri hâlâ tüm şiddetiyle daha korkunç devamlı gürlüyor. Düşman vuruyor sonra geri çekiliyor. Orhaniye ve Ertuğrul'un nöbetçileri görevlerini yaptılar. Uzaktan duyulan son gürültüler düşmana karşı söylenen zafer şarkılarına benziyor.

41 Ertuğrul bataryası resmi kayıtlara göre bir kruvazör batırmadı. Burada bir istihbarat hatası olabilir (g.n.).

Bugün düşmanın on iki parça harp gemisinden oluşan bir filosu akşama kadar istihkâmatın girişini bombardıman etmişse de elhamdülillah hiçbir zarar verememiştir. Bugün bataryalarımız eskiden olduğu gibi harbe hazır bir halde olup hastaneye gitmeyi kabul etmeyen sekiz hafif yaralı ile dört şehidimiz vardır. Bataryalarımızdan biri tarafından atılan mermiler büyük gemilerden ikisine hasar vermiş ve biri, ancak diğer gemilerin yardımıyla çekilmiştir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın günlük emri

Düşmanın bugünkü şiddetli ateşine rağmen beşinci alay bataryalarımız subay ve erlerinin gösterdikleri metanet ve gayretten memnun oldum. İstanbul'da yüce başkumandanımız ve efendimiz hazretlerinin Çanakkale Boğazı'ndaki kumandan, subay, er ve evlatlarının cesaret ve gayretleriyle her türlü itimada layık olduklarını arz edeceğim ve müjdeleyeceğim.

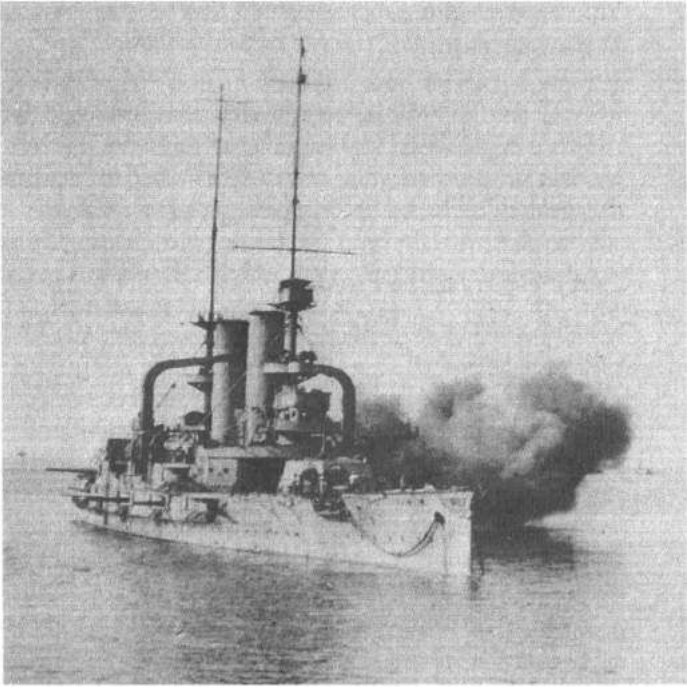
Başkumandan Vekili Enver⁴³

[12] 20 Şubat [19]15, Cumartesi

İşte dünün bilançosu: Düşman donanması etkili bir şey yapamadı. Ancak birkaç ev yıkıp dört kişinin ölümüne sebep oldular. Yüreklendirici bir durum yok. Daha fazlasını ümit ediyor, özellikle iki geminin zarar göreceğini beklemiyorlardı. Dünkü savaşın bilançosu dikkat çekicidir. Sonuçta bu düzenli bir savaş. Bugün hiçbir şey yok. Biraz uzaklaştılar. Dünkü savaşta *Inflexible*, *Wey-*

42 19 Şubat 1915 tarihinde "Sekiz İngiliz ve Fransız zırhlısı bugün Çanakkale'nin harici tabyalarını yedi saat bombardıman etti; fakat tabyalarımızı susturamadı." *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. 1, s. 37.

43 Bu emirler, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

İtilaf donanmasından bir gemi atış halinde.

mouth, *Queen Elizabeth* görev aldı.⁴⁴ [13] 14 tane levazım gemisi⁴⁵ vardı.

Belkıs'tan sevgi dolu, coşkuyla yazılmış iki mektup aldım. Mektuplar bombardımanın şiddetli olduğu sırada elime geçti, içgüdüsel olarak dudaklarıma götürdüm. Oh! Sevgili dostum, kıymetli Belkıs'ım. Kırılğanım! Gerçekten bu söz onu üzmüş olabilir mi? Ben onu üzdüm mü? Sitemlerim onu üzdü mü? Tahmin etmiyorum.

44 *Weymouth* ve *Queen Elizabeth* 19 Şubat bombardımanında yer almamışlardır. Bkz. sayfa 55'teki kroki.

45 "levazım gemisi", deftere İngilizce olarak kaydedilmiştir (y.h.n.).

Yoksa bazen sınırlı mı oluyorum? Zannedersem sükûnet sınırlarımı geliştiriyor.

Gün boyu yeni bir şey olmadı.⁴⁶ Enver bu sabah fet-hederek ayrıldı. Mutlu olmalı. Dışarıda donduran bir rüzgâr var. Şimdi iki tane uçaksavar topumuz var. An-tenlerin iki tarafına yerleştirildi. Artık düşman uçağın-dan gelecek herhangi bir bombadan korkumuz yok.

[18] 25 Şubat [19]15 Perşembe

Sabahın ilk saatlerinden itibaren bombardıman bütün şiddetiyle başladı.⁴⁷

Saat 12. Seddülbahir gibi Ertuğrul⁴⁸ da sessizliğini koruyor. Düşman çok yaklaştı. Seddülbahir kumanda-nı Macit Bey⁴⁹ bayıldı. Kulağında telefon varken yıldırımı düştü. Düşmanın yaklaşması karşısında askerleri Seddülbahir'den çektiler. Düşman ölümcül bir ateş açtı. İki farklı donanma bulunuyor. Biri Avrupa yakasını diğeri ise Asya yakasını bombalıyor. Düşman gemileri arasında,
Irresistible: 15.250 ton 18 metre 4.30.5/40 12.15.2/45
Queen Elizabeth: 15.100 ton 16 metre 4.34.3/30
10.15.2/40

Swifture: 12.000 ton 20 metre 4.25.4/47 14.39.2/50
Inflexible: 20.300 ton 26 metre 8.30.5/45 16.10.2/45

46 20 Şubat 1915 tarihinde "Düşman filosu, dünden beri Çanakkale Boğazı'na karşı taarruz teşebbüsünde bulunmamıştır" diye veriliyordu. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. 1, s. 65. 19 Şubat 1915'teki bombardımandan sonraki bir haftalık sürede Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarında beklenen olası bir çıkarmaya karşı birtakım önlemler alındı. Bir hafta boyunca süren fırtına nedeniyle bir harekât yapılamamıştır. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 110.

47 19 Şubat 1915'te deniz savaşı hava muhalefeti sebebiyle sekteye uğramış, düşman donanması faaliyetini kesmişti. Havaların düzelmesiyle bombardıman 25 Şubat'ta yeniden başladı. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3533. 25 Şubat 1915'te Müttefik filonun üçüncü taarruzu başladı. 25 Şubat saat 7.30'da Limni yönünden gelerek Boğaz'a ilerlemekte olan 8 İngiliz muharebe gemisine 4 Fransız gemisi de katıldı. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 110-111.

48 Ertuğrul tabyanın konumu için bkz. bu kitaptaki Ekler bölümü, kroki 1.

49 5. Ağır Topçu Alayı Kumandanı Binbaşı Macit Bey.

Indomitable ve 14 levazım gemisi bulunuyor.

Saat 2. Bombardıman yavaşladı fakat devam ediyor. Düşman Orhaniye'ye korkunç gürlemelerle yaklaşıyor. Düşman Kumkale ve Orhaniye'yi bombalıyor. Pek çok mermi Baykuş'un⁵⁰ önünde denize düşüyorlar. Ertuğrul ve Seddülbahir'de gürültü kesildi.

Saat 5. Ateş çok şiddetli. Gruplar halinde top sesleri gürliyor. Düşman yaklaşıyor. ^[19] Orhaniye'de yangın çıktı. Her yer ateş içinde. Pek çok ölü ve sekiz yaralı var. Düşman yavaş yavaş ateşi kesti.

Resmi rapor:

Seddülbahir ve Ertuğrul:

Ertuğrul, pek kahramanane bir surette müdafaada bulunduktan sonra düşmanın mermileri altında sükût etmeye mecbur olmuştur.

Seddülbahir, düşman pek yakına geldiğinden askerlerimizi geri çektik.⁵¹

Orhaniye ve Kumkale'de sessizlik var.⁵² Bu durumda düşman girebilir.

Gece cephaneliği Seddülbahir'den buraya taşıldılar. Sabaha karşı saat 4'te uyuduk.

[20] **26 Şubat, Cuma**

Sabahın 8'i. Tabiat harika, hava çok güzel. Bombardıman başladı. Nedenini bilmiyorum, ama düşman Kumkale'yi delicesine bombalıyor.

Saat 9.

50 Baykuş: Mesudiye-Baykuş, Baykuştepe eteği, Soğanlıdere kuzeyi, Kumburnu'nun 3 kilometre gerisindeki batarya. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 32.

51 Bu rapor, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

52 Günün sonunda Ertuğrul ve Orhaniye bataryaları tamamen imha olmuşlardı. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 111.

Erkân-ı Harbiye emir veriyor: Düşman hatta girdi. Numara ve şifreyi yazınız.

Cevat Paşa emr-i mühimmeyi veriyor: Düşman Boğaz'a girdiğinde hemen vaziyet-i harbiye alınız.⁵³

Saat 11. İlk giren *Queen Elizabeth* oldu. Kumkale önünde bekliyor. On kadar torpido gemisi onu takip ediyor. [21] Otter (?) sistemindeler.

Erkân-ı Harbiye Reisi emri

Bir zırhlı ilerliyor, torpido tahtelbahirler, nakliye vapurları, fedai vapurlar, ufak vapurlar zırhlının seyredeceği hattı muayene ediyorlar. Bunların içinde asker yoktur. Yanlarında sandallar vardır.⁵⁴

Saat 12. *Queen Elizabeth* Kumkale'nin önünde demir atmışa benziyor. On kadar torpido gemisi, hücumbot ve şilep ilerliyorlar. Biri Kepez'e⁵⁵ kıyıları bombalayarak ilerliyor. Cevap verilmiyor. Kepez'e yaklaşıp tekrar geri dönebilir. Diğer Baykuş'tan yaklaşıyor ve bize doğru ilerliyor. [22] Çok yaklaşmış gibi. İşte doğal olarak Baykuş'tan havan topları atılıyor. Torpido gemisinin yakınına düşüyorlar; fakat olumlu bir durum yok. O da sonunda gidiyor. Kepez galiba uzaklarda saklanmış bir Fransız gemisi tarafından bombalandı. Mermiler uzağa düşüyor.

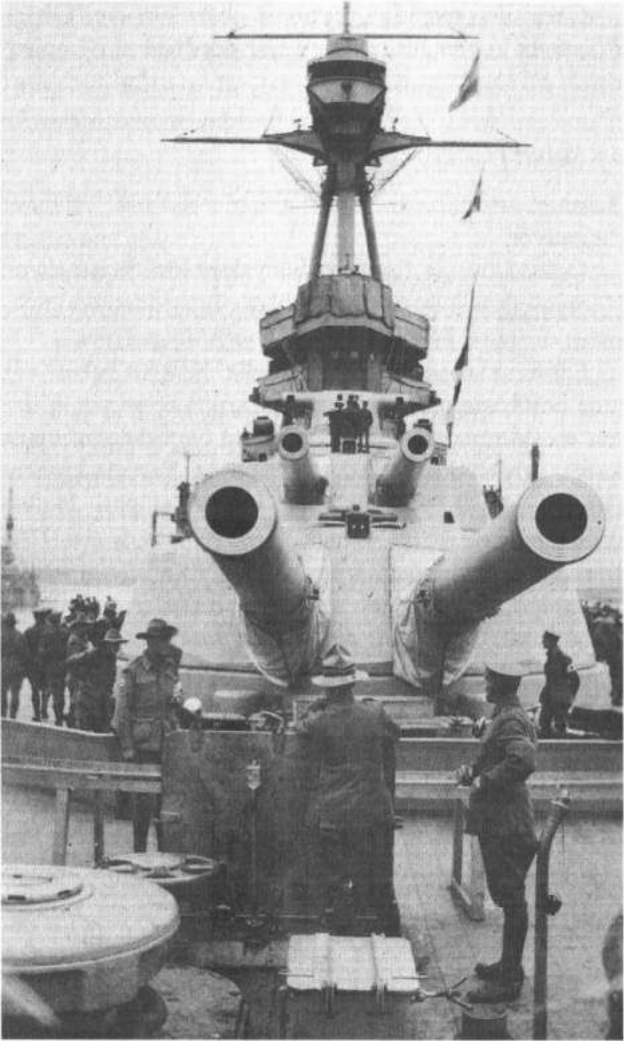
Öğleden sonra *Queen Elizabeth* ilerliyor; fakat Erenköy'deki⁵⁶ bataryalar top atışına başlıyor. Birkaç tanesi çok yakına düşüyor. Bir deniz uçağı uçuyor. *Queen Elizabeth* zorlukla kaçıyor ve [23] uzaktan Erenköy'e atış açıyor. İsabet etmeyince, civarını bombalıyor. Öfkesinden intikam almak ister gibi görünüyor.

53 Bu emir, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

54 Bu emir, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

55 Kepez: Çanakkale'nin 10 kilometre güneyindeki köy. Kepez Burnu; Kepez köyünün batısındaki burun. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 20.

56 Erenköy'ün konumu için bkz. bu kitaptaki Ekler bölümü, kroki 1.

İtîlaf donanmasına ait *Queen Elizabeth* zırhlısı.

Gece iki torpido gemisinin battığını ve *Queen Elizabeth*'in ağır bir şekilde zarar gördüğünü öğreniyoruz.⁵⁷ (?) (?) (?)

27 Şubat [19]15, Cumartesi

Yağmur, fırtına, sis... Düşmandan eser yok. Askerler dinleniyor.

Öğle. Düşman Seddülbahir yakınlarını bombalıyor. Karaya çıkmak istiyorlar. Toplar tüm şiddetiyle gürlemeye devam ediyor. [24] Şimdilik yağmur yağıyor.

Düşmandan yedi esir ele geçirdik. Yeni bir haber yok, ama bombardıman öğleden sonra çok kuvvetliydi. Çalışma mevkimize gelebilecek herhangi bir bombardımana karşın gerekli düzenlemeleri yapıyoruz. Karşıda kumandan, kurmay başkanıyla genel karargâha gitti. Halkın çoğu kadın ve çocuk olmak üzere şehri terk etti. Dün Maydos'a özel bir gemi gelerek [25] subay ailelerini ve sivil çalışanları aldı. Bölgemiz kuşatılmış bir şehir görünümüne büründü. Zaten öyle değil miyiz? *İntibah*, Çimenlik ve Kilitbahir boyunca mayın döşedi. Çok heyecanlı günler yaşıyoruz. Acaba düşman ne yapacak? Şüphesiz bütün tabyaları art arda sessizliğe gömüp yavaşça geçecek. Kalelere fazla güvenmiyorum. Düşman onları uzaktan bombalayacak, [26] kalelerin topları kısa menzilli.

Ah! Belkıs! Bu gece aldığım son mektubunu okurken ağlamaklı oldum. İhtiyatsızlık yapmayacağımı bilmesi gerekiyor. Onun için sağ kalacağım. Tembellik yapmadan kendimi koruyacağım. Hayat ne kadar trajik!

28 Şubat [19]15, Pazar

Yağmur, fırtına düşman bugün herhalde bir şey yapamayacak. Buna rağmen öğleye doğru belli belirsiz top

57 Burada bir istihbarat hatası olabilir. *Queen Elizabeth* bu atışlardan zarar görmemiştir (g.n.).

atışları duyuldu. Gün boyu şiddetli rüzgâr ve yağmur devam etti. Deniz çok dalgalı, sis de var. Halk şehri terk etmeyi sürdürüyor. Bu dakikalarda sürekli Belkıs'ı düşünüyorum ve o ne yapıyor acaba?

[27] **1 Mart [19]15, Pazartesi**

Hazırlık yapıyoruz.

Saat 9. Kar yağıyor. Dışarısı çok soğuk. Sis de var. Bu arada bombardıman başladı. Nerede? Bir şey bilmiyoruz.

Saat 10. Hava düzelmeye başladı (felaketimiz olabilir). [28] Kar durdu. Sis kayboldu. Düşman hareketleniyor. DQ'ya telgraf gönderildi. Güneş ışıklarını bu zavallı bölgeye, imparatorluğun kaderine doğrultuyor.

İmparatorluk Çanakkale Boğazı'dır!

Saat 1. Gerçek çarpışma başlamak üzere. Beş kruvazör ve üç torpido gemisi geldi. Yoğun bir top ateşinde bulunuyorlar. Erenköy ve Türkeli'yi bombalıyorlar. Onlar ise şu ana kadar sessizce cevap vermekten başka bir şey yapmadı.

[29] Saat 2. Top ateşi tüm şiddetiyle devam ediyor. Kruvazörlerden ikisi oldukça yaklaştı. Mecidiye'de topoların ağızları kalkık pozisyonda. Kötüye işaret. Her şey hazır.

Saat 4. Kruvazörler gitti, yalnız *swiftsure* tipinde bir tanesi kaldı. Erenköy üzerinden bazı patlama sesleri geliyor. İki torpido onları takip ediyor. Saat 5'e kadar böyle devam edecek. Kumkale top atışına tutuluyor, cephanedeposu patlıyor.

[30] Cumartesi günü Kumkale'ye asker çıkardılar ve kalan topları da bombaladılar. Bu gece hava olağanüstü güzel. Mehtap denizde olağanüstü yakamozlar oluşuyor. Ah! Belkıs'ı düşünüyorum. Bu güzel manzarayı seyrederken ne mutlu olurdu. Bu dakikalardan itibaren topoların ağızları düşmana çevrildi.

Gece saat 10. 13 torpido gemisi ve bir kruvazör geldi.

[31] Saat 10.30. 13 tane torpido gemisi yaklaştı. Kepez'e ve Yıldız'a ateşe başlamaları için emir verildi. Kepez'den açılan ilk ateş torpido gemilerinden birini hedefliyor. Korkunç bir şekilde düdüğü çalıyor, diğerleri onu çevreliyor. Tabyalardaki ateş artıyor, onlar da karşılık veriyor. Sonuç olarak kaçıyorlar. Torpido gemisi büyük olasılıkla battı.

Saat 10.40. Ses kesildi. İki torpido gemisi henüz gitmedi, ama onlar da girişe doğru yöneldiler.

[32] Torpido kaynamış.⁵⁸ Bu geceki büyük tesellimiz.

2 Mart [19]15, Salı

Sisli, biraz soğuk, şimdilik yağmurlu bir sabah. Acaba bugün ne yapacaklar? Belki hiçbir şey.

Saat 12. Ortalık hâlâ sakin. Poyraz öyle kuvvetli esiyor ki, kuvvetle muhtemel düşmanın top atışını engelliyor. Öğleden sonra saat 3'e doğru üç kruvazör Boğaz'a girdi ve Dardanos'u bombalamaya başladılar. Dardanos karşı koyup adeta gürlüyor. Aynı zamanda diğer [33] tabyalar da ateş açıyor ve kruvazörlerden birine mermi isabet etmişe benziyor. Hepsi kaçıyor. Tekrar dönüyorlar, ama bu sefer ikisi Dardanos'a uzaktan ateş açıyor. Mermiler tabyanın uzağına düşüyor.⁵⁹ Kanımca olumlu bir

58 Bu cümle, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

59 Boğaz'daki birinci harekât için *Canopus* ile yardımcısı *Swiftsure* muharebe gemileri görevlendirildi. İki gemi bu harekâtı yaparken *Cornwallis* de İncepe'deki obüs bataryalarından başlayarak Erenköy yöresindeki bataryaları yaklaşık 6400 m mesafeden taarruza geçmek üzere küçük bataryaları susturmaya ve tahribe çalışacaktı. Saat 2.20'de *Canopus* Dardanos'a ateş açtı. Yardımcısının da katıldığı bu bombardıman saat 4.20'ye dek sürdü. Önce bu ateşler karşısında susan Dardanos da ateşe başladı. Dardanos'un etkin ateşleri gemileri güç durumda bıraktı. Üç isabet alan *Canopus* subay kabinesi tahrip edilmiş; grandi kabinesi havaya uçurulmuş, kış bacası ve iki filikası da parçalanmış olduğu halde her iki gemi hızla geri çekilmek zorunda kalmışlardı. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 114.

şey yok. Terastan çarpışmayı izlerken bütün varlığımın ürperdiğini hissediyorum. Zavallı ülkemizin geleceğinin bu savaşa bağlı olduğunu izlemek... Onları izlerken pek çok insanın benim yerimde olmak istediğini hissedebiliyorum. ^[34] Bu gerçekten tartışmasız. Bu çarpışmayı bazen mutlu, ama çoğu kez süregelen bir heyecanla izliyorum.

Sonuç olarak bu harekât Hristiyan ve fanatik Avrupa'nın onlara göre barbar ve çağdışı olan İslam dünyasına karşı giriştiği bir çarpışma. Geleceğimiz bu çarpışmadan kurtuluşumuza bağlı. Ülkemizi korumak, geleceğimizi garanti altına almak için kazanmak zorundayız. Eğer düşman Boğazları geçerse Avrupa ile aramızdaki bağlar kopmuş olacak. ^[35] Asya'dan silinmiş olacağız. Zorunlu yiyecek dışında başka malzeme olmadan, müttefiklerle antlaşma olmadan tek başımıza içe dönük bir şekilde hayat devam edecek. Eğer savaş bu şartlarda aylarca sürerse imparatorluğun sonu olur.

Saat 5. Havan topu daha şiddetli daha yoğun bir şekilde gürlüyor. Haberlerin ona kadar ulaşmış olmasından ödüm patlıyor ve o şu an ne yapıyor acaba? Onu bırakıp uzaklara gittiğim için bana kızmış olabilir mi? ^[36] Haydi, dürüst olalım... Bana İstanbul'da kalmamı teklif etti mi? Görüşmeye gittiğim ilk günden itibaren bana çok mutlu olacağını, bundan böyle rahatlıkla gidebileceğimi, kendisinin de yalnız kalarak çok mutlu olacağını söylemedi mi? Bense kesinlikle İstanbul'da kalacağımı düşünerek bütün eşyalarımı getirmiştım. Bu durumda ayrılığı, uzaklara gitmeyi ^[37] kabullenmekten başka ne yapabilirdim? Allahım, bir kez bana kal deseydi... Yalnız bir kez... Fakat hayır! Sonuçta kalamazdım. Bugün, beni tehdit eden tehlikelerin belki de ölümün arasına sıkışıp kalmışken, evet bu son dakikalarda ben zaten ıstırap çekerken beni üzmeye gözyaşlarıyla haykı-

rışlarıyla üzmeye hakkı var mı? Çektiğim azabı tahmin edebiliyor mu? ^[38] Dayanılmaz bir şekilde acı çekiyorum. Neden devamlı acı çekeceğim? Mizacım bana hep acıları mı saklayacak? Oysa ben onun için neler yapmam? Her şeyi yaparım. Uğruna her şeyi yaparım. Hem kendi adıma hem onun adına ıstırap çekiyorum. Ne kadar dertliyim...

3 Mart [19]15, Çarşamba

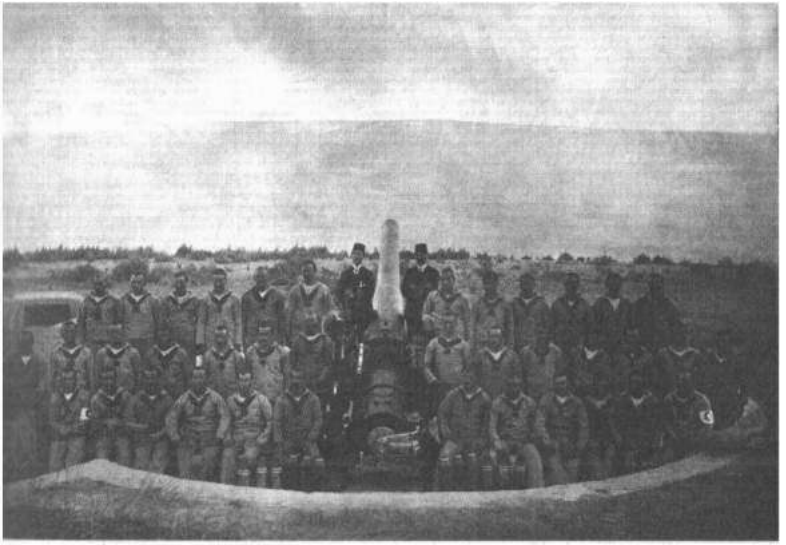
Ne hava! Ne hava! Bütün gece yağmur yağdı ve sabaha karşı kar başladı. Yoğun bir sis var. Şimdi yağmur yağıyor ama ne soğuk...

^[39] Saat 10'dan itibaren bombardıman başlıyor. Bu defa düşman Tenger'i ve öte taraftan Seddülbahir'i bombalıyor.

Saat 2'ye doğru *Queen Elizabeth* uzaktan Dardanos'u bombalıyor. 340 mm ortalığı titretiyor.⁶⁰ Korkak düşman tabyalara yaklaşıyor. Zaten ürkütücü toplar bu sıkıntıyı engelliyor. İstanbul'dan Seyr-i Sefain idaresinden üç gemi ve yük gemisi geliyor.

Saat 3.30'a doğru *Queen Elizabeth*, Dardanos'a çok yaklaşıyor ve ateş açıyor. Dardanos cevap vermiyor, ama ^[40] Mecidiye ateş açıyor. İki mermi atarak düşmanı kaçmak zorunda bırakıyor. Düşman uzaklaşırken Dardanos'u bombalamaya devam ediyor. Ateş sesleri o kadar yakından geliyor ki kendi kendime bu zavallı tabyanın da Orhaniye gibi sessizliğe mi gömüleceğini soruyorum. Her şeye rağmen kalplerimizdeki inanç tekrar canlanıyor, düşmanın Boğazları geçebilmesi için baş edilemez zorluklarla karşılaşacağını ümit ediyoruz. İşimizi kusursuz yapıyoruz. İmparatorluk bize güvenmeli.

60 *Queen Elizabeth*'te 8 adet 380 mm'lik, 16 adet 152 mm'lik, 12 adet 76 mm'lik ve 4 adet 47 mm'lik top bulunmaktaydı. *Birinci Dünya Harbînde Türk Harbî*, c. VIII, Deniz Harekâtı, Ek 3.

Mesudiye zırhlısından sökülen 152/45'lik üç toptan birinin Rumeli yakasında Baykuş dağı eteğinde mevzilendirilmiş hali. Mesudiye bataryası zabitleri ve cfratları.

[41] Bugün Belkıs'a kısa bir mektup gönderdim. Aca-ba eline geçecek mi? Oh! Belkıs, bütün varlığımla acı çe-kiyorum. Gerçekle yüz yüze olunca üzüntümün hesabını yapıyorum. O da acı çekiyor; bazen beni lanetlediğini hissediyorum. Ama neden? O beni hiç anlamıyor. Hayır! Belki ben de onu anlamıyorum... Peki, bizim beraber-liğimizin mantığı bu mu? Bu anlayışsızlıktan mutluluk doğabilir mi? Nişanlılık döneminden beri kendimi çok zavallı hissediyorum. [42] Fakat acı çekmeyen mutluluğu bulamaz. Onu seviyorum, onu seviyorum. Burayı terk edip onun yanına gideceğim. Onu taparcasına sevece-ğim, onu ve Nesrin'i. Onu mutlu edeceğim. Bütün ama-cım bu... Diğer her şeye boş ver...

Gece. Saat 9.35. Düşman torpidoları mayın taraması için yaklaşmış olabilir. Maalesef başka bir şeyle karşılaştılar: Tabyalar ölümcül bir ateş açtı ve torpidolar sert bir şekilde cevap verdi. [43] Gerçek bir bombardıman oldu; fakat saat 10.15'te her yer sessizliğe büründü.

Saat 10.30'dan itibaren top atışları tekrar başladı. Ödlek düşman yine kaçmayı yeğledi. Ah! Yiğit topçularımız... Dün geceki çarpışmada Mesudiye'nin yeri doldurulamaz.

4 Mart [19]15, Perşembe

Hava güzel. Yağmur yok. Bununla beraber düşman bir işe kalkışmıyor. Öğleden sonra Kumkale'yi bombalıyor ve köyleri yakıyorlar. [44] Motorların gözetiminde asker çıkartıyorlar. Bizim askerlerimiz konuşlandıkları yerde ateşle karşılaşılıyorlar ve aralarında ufak bir çarpışma oluyor. On yaralı ve iki ölü veriyoruz. Düşman tarafında da vurulanlar oldu. Bundan iyi bir ders aldıklarını düşünüyoruz.

Saat 11. Düşman torpidoları yaklaşıyor ve top atışı başlıyor. Mesudiye ve Soğanlı sürekli ateş açıyor. Torpidolar yoğun bir ateş açıyorlar.

[45] 5 Mart [19]15, Cuma

Saat 11. Düşman bulunduğumuz mevkinin arkasını bombalamaya başladı. Kilitbahir'i bombalıyor. Birinci havan topu⁶¹ Mecidiye'de 6. topun tam önüne düşüyor.⁶² Dört mermi böyle düşüyor.

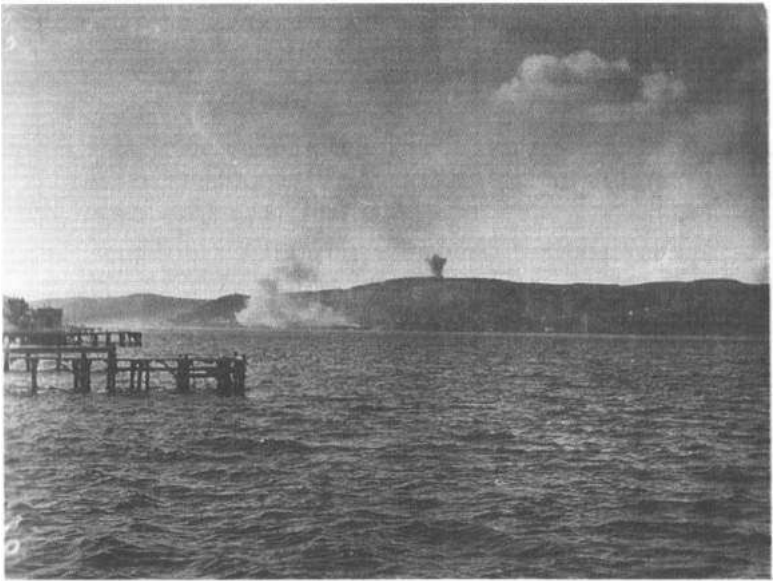
Saat 4. Dört mermi başımızın üstünden geçip Namazgâh'a düştü.⁶³ İçlerinden biri 4. topun üstüne isabet ediyor. Bu top harap oldu. Bu iş artık korkunç olmaya başladı. Karşıda dört kruvazör ve pek çok torpido var. Bize doğru geliyorlar ve muhtemelen başlayacaklar.

[46] Düşmanın radyo dalgalarını bizim radyodan sürekli ve hızlı dalgalar göndererek harap ediyoruz. Düş-

61 Gemi topu olacak (g.n.).

62 Gemi topu olacak (g.n.).

63 *Queen Elizabeth*, saat 3.45'te ateşlerini Namazgâh tabyasına kaydırıldı. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 117.

Kabatepe'den (Saros Körfczi) aşırma atışlarla Kilitbahir'in bombardmanı.

manın bizim telsiz telgraf cihazını ortadan kaldırmak istemediği ne malum? Fakat kulak asmıyoruz. Ben ona karşı görevimi yapacağım. İhtiyatlı olup her şeye karşı kendimi koruyacağım.

Saat 4.10. Kruvazörler çok ilerledi. Tekrar iki mermi başımızın üstünden geçip biri denize diğeri de toprağı sıyrarak denize düşüyor. ^[47] Şu an vaziyet ciddi görünüyor. İlk defa korkuyorum, evet ölmekten korkuyorum. Belkis'tan uzaklarda ölmekten korkuyorum, yas tutmasından korkuyorum. Ölümümün onu perişan etmesinden korkuyorum. Hayır! Yaşamam gerek, daha çok gencim, ruhum öylesine hayat dolu ki ve seviyorum, öyle çok seviyorum ki. Oh! Sadece ölümün varlığını düşünmek. Hayır! Ölmeyeceğim. ^[48] Ölmek istemiyorum... Bütün varlığımız alarında. Bizzat ölümü görmekteyiz. İki adım ilerimiz cesetlerle kaplı. Hayat, hayatı istiyorum, yaşamak istiyorum...

Saat 5. Her şey durdu, bitti. Yarın olacakları bekliyoruz. Bugün öğleden sonra düşman Saros Körfezi'nden Kilitbahir'i bombaladı. Bu gerçekten korkunç, sanki kendilerini koruyamadan bütün tabyaların harap olmalarını göreceğiz. [49] Bir deniz uçağı uçarken aynı zamanda gidilecek yeri belirtiyordu.

Bugün savaşılanlar:

*Indomitable-Cornwallis, Majestic, Agamemnon, Inflexible, Arche.*⁶⁴

Inflexible'de bir yardımcı amiral vardı. Bu saate kadar ölü ya da yaralı olup olmadığını bilmiyoruz. On iki tane askerin öldüğü söyleniyor.

[50] İngiliz düşman donanmasının amirali: Amiral Sir Sackville Hamilton Carden.⁶⁵

6 Mart [19]15, Cumartesi

Güzel bir gün. Dünkü heyecandan sonra kendimizi yorgun hissediyoruz. Gelecek bizi nelerden koruya-

64 5 Şubat'taki bombardımanda *Indomitable* ve *Arche*, gemiler arasında yer almamaktadır. Ayrıca *Prince George* muharebe gemisi ve *Dartmouth* kruvazörü bulunmaktadır. *Queen Elizabeth* de Kabatepe açığından indirekt bombardımana katılmıştır (g.n.).

65 Sir Sackville Hamilton Carden (1857-1930); 1. Dünya Savaşı'nda Malta Deniz Komutanlığı'nda bulundu. 1914'te Akdeniz'deki İngiliz kuvvetlerinin başına geçti ve Çanakkale'yi kuşattı. 3 Kasım 1915'te Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesiyle Çanakkale'nin dış kalelerini gösteri amacıyla topa tuttu. Bundan sonra da elindeki bir iki gemiyle burasını göz hapsinde tutmaya çalıştı. 1915'te Balkanlar'da meydana gelen siyasi karışıklıklardan ve Rusya'nın Çanakkale Boğazı'nın açılmasını istemesinden sonra bu Boğaz'a saldırıya geçilmesine karar verildi. Elindeki kuvvetler takviye edildi. Gerek İngilizler gerek Fransızlar savaş gemilerini yolladılar. Yunanlılar da Limni adasının bir üs olarak kullanılmasına izin verdiler. Havaaların kötü gitmesi hücumu geciktirdi. Carden'in karadan takviye gelmediği halde denizden yapılacak saldırının etkisiz kalacağı şeklinde yaptığı uyarıya önem verilmedi. Gemiler Çanakkale'ye girmeyi denedilerse de karadan yardım gelmediği için başarıya ulaşamadılar. 16 Mart 1915'te Carden rahatsızlığı dolayısıyla kumandanlığı Amiral John de Robeck'e bırakarak çekildi. *Meydan Larousse*, c. 4, s. 36.

cak? Korkunç mücadelenin tam içindeyiz... Bu sabah Bozcaada'dan düşman gemilerinin ilerlediği haberi geliyor. Şimdiden birçoğu Boğaz girişinde görünüyor. Yavaşça ilerliyorlar. ^[51] Dört gemi ilerliyor.

Saat 11. Aynı yapıda olan *Africa-Majestic* ve *Cornwallis* beraber Dardanos'u bombalıyor. *Cornwallis* hızla ilerliyor.

Saat 11.20. Çarpışma korkunç bir şekilde sürüyor. Bir telgraf geldi: "Sağ ışık-8 numaralı tabyaya ateş açın." Bizim tarafta Mecidiye ateş açıyor. Erenköy ateş içinde. Dardanos grup halinde cevap veriyor. Bir havan topu yakınımıza denize düşüyor. ^[52] Tenger'deki topçu gemilere ateş açıyor. Mecidiye hazır durumda. Mecidiye'de askerler tekbir⁶⁶ getiriyorlar. Bu çok dokunaklı. İnsanın içinden ağlamak geliyor.

Saat 11.30. Düşman kruvazörlerinden ikisi kaçmaya başlıyor. *Barbaros* Maydos Körfezi'nden Saros'a iki mermi attı.

Saat 12.15. İki kruvazör Dardanos'u bombalamaya devam ediyor.

^[53] Dört İngiliz, iki Fransız gemisi görünüyor. Dördü ilerliyor. İçlerinde üç renkli bayrağıyla Fransız gemisini iyice seçiyoruz.

Saat 12.20. Birçok top [mermisi] yakınımıza düşüyor.

Saat 12.35. Yine arka taraftan başlıyor. Üç tanesi Saros'tan düşüyor.

Saat 2. *Barbaros*, amiral gemisine biri sancak kısmına diğeri ise kaptan köşküne olmak üzere iki mermi attı. Saros'un önündeki üç gemiden bir tane bile kalmadı.

^[54] Saat 3. Düşman Karanlık Liman⁶⁷ mevkiinden Namazgâh'ı bombalıyor. İki tane havan topu mermisi

66 "tekbir" kelimesi, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

67 Burası Karanlık Liman değil, Erenköy Koyu'dur. Bkz. bu kitaptaki Ekler bölümü, kroki 1.

düşüyor ve hiçbir tepki gösterilmiyor. Mecidiye ateş açtı. Dört atış düşman gemisinin yanına düşüyor. Şimdi yeni bir ölümcül ateş alma sırası Dardanos'ta.

Saat 3.15. Her şey duruyor. Şimdilik hiçbir hareket yok.

Saat 3.30. *Agamemnon* Dardanos'a ateş açıyor. 15 kadar mermi atılıyor, ama hiçbiri isabet etmiyor.

[55] Bombardıman kesildi.

Günün bilançosu: Düşman çok kayıp verdi, biz ise çok az kayıp verdik.

Güzel bir gün. İyi bir şekilde dinleneceğiz. Yaşasın savaş. Bugün İstanbul'dan bir gemi geliyor. Büyük bir tutkuyla bekliyorum. Yaşadığım bütün heyecanlar gücümü tüketiyor, beni asabileştiriyor. Bu, ölümden korktuğum için değil. Hayır! Hayatımı çok sık hiçe saydım. Herhangi bir korkaklıktan şüphe etmem yersiz. Zira çok yürekli ve cesurum. [56] Hayır! Bundan korkmuyorum. Ölmemem gerektiği için ölümden korkuyorum. Yaşamam gerekiyor. Hayatımı O'nun için ve O'nunla korumam gerekiyor. O'ndan uzaklarda bir yerde ölmek düşüncesi beni öylesine üzüyor ki. Ölmek, hayır asla! O zaman o, yalnız kalacak, ıstırap çekecek. Ölmemem gerekirken O'na yaşattığım bu bedbahtlıktan ötürü beni affetmeyecek; fakat sevgili arkadaşım emin olun ki bana bir şey olmayacak. Seven, sevilen biri ölebilir mi?

[57] Saat 12. Henüz yatmıştık ki, gece yarısına doğru çok kuvvetli top atışları duyduk. Hemen uyandık. Birkaç torpido gemisi mayın gemileri ile beraber yaklaştılar. Her taraftan ateş açılıyor. Projektörler sayesinde düşman torpidoları görünüyor. Mesudiye, Soğanlı,⁶⁸ Kepez ateş açıyor. Düşman ölümcül bir ateşle cevap veriyor.

68 Soğanlı'dan kastedilen Soğanlıdere bataryasıdır. Bkz. bu kitaptaki Ekler bölümü, kroki 1.

Bu durum saat 12.40'a kadar sürüyor ve ateş kesiliyor. Bir mermi hemen yakınımıza düşüyor. Torpidolar Fransız'dı.

[58] Saat 12.20'ye doğru mehtap yükselmeye başladı, görülecek bir manzaraydı. Ölüm saçan ateşle ve ortalığa saçılan ışıklarla öyle bir tezat teşkil ediyordu ki... Düşündüm, onu düşündüm...

Saat 2'ye doğru İngiliz amirale bir oyun oynamak istedik, fakat başarılı olamadık. Amiral öğleden beri Sivastopol'a ve bir Rus gemisine telgraf çekmek için uğraşıyordu. Sabah 2'de hâlâ aynı telgrafı göndermeye çalışıyorlardı. [59] Rus postasının işaretleriyle İngilizce olarak "Sizi anlamıyoruz daha net bir şekilde yazın" dedik, fakat bu iş başarılı olmadı. Amiral gemisi şifreli olarak, ellerinde bulunan telgrafın acil olarak Petrograd ve Sivastopol'a gönderilmesini söylüyorlardı.

[60] *7 Mart [19]15, Pazar*

Güne güzel bir sabahla başladık. Gece boyu hiç uyumadım. Sabah 6'ya kadar makine başındaydık. Daha sonra da dinlenmek istemedim. Aceleyle Belkıs'a bir mektup yazdım. Sabah 7'de at bindim. Uzun bir gezi yaptım. Bu ilkbahar öncesi sabahın tazeliği öylesine hoştu ki... Güneşin harika ışıltılar saçarak doğuşunu seyrettim. Öyle güzeldi ki... Nedenini bilmiyorum, ama çok sinirliyim. [61] Bir hareket, canlılık arıyorum ve bu canlılığın içinde asabiyetimi unutmayı umuyorum. Hiç uyumuyorum, uyumak istemiyorum. Ah! Neden bu kadar çaresizim... Bu kadar yürekli olduğum halde...

Saat 10. Düşman henüz ortalıkta gözüküyor. Bugün sakın mi geçecek?

Saat 11. Beş kruvazör ilerliyor ve bir çember oluşturuyorlar. Erenköy'ü bombalamaya başlıyorlar. Tabyalarımızdan cevap yok. Kısa zaman sonra çekip gidiyorlar. Sadece *Suffren* kalıyor.

[62] Saat 12.15. *Suffren* tek başına Kilit'i [Kilitbahir] bombalıyor. Altı mermi yakınımıza düşüyor.

Saat 12.30. Beş kruvazör Karanlık Liman'a [Erenköy Koyu] kadar ilerliyor. Üç mermi yakınımıza makinele-
rin olduğu bölümün yanına düşüyor. Yerimizin tehlikeli
olduğu kararına varıyoruz. Nöbetçi albayla bulundu-
ğumuz tepeden daha az tehlikeli olan aşağı kısma gidi-
yoruz. Bir havan topu⁶⁹ başımızın üstünden geçip ya-
nımıza düşüyor. Küçük bir metal parçası ayaklarımızın
dibine gelip sol ayağımı sıyrıyor. [63] Herhangi bir so-
runa yol açmıyor. Bütün bu olayları gözlüğüm elimde,
soğukkanlılıkla izliyorum.

Saat 1.30. Bombardıman korkutucu olmaya başla-
dı. Düşman korkunç bir şekilde ateş açtı. Beş kruvazör
birden ateş açıyor. Mecidiye ateşin ana konusunu teş-
kil ediyor. Her dakika yirmi kadar 30,5'lik mermiler ya
deniz kenarına ya da içine düşüyor. Mermiler kışlalara
düşüyor ve her yer toz dumana bürünüyor. Çok acı bir
manzara... Gök gürültüsü gibi sesler duyuluyor. Belkıs,
Belkıs lütfen beni düşün...

[64] Askerler bu ölüm saçan ateş altında şarkı söylü-
yorlar.

Kahraman askerlerimiz sağ olsun.

Düşman ateş ederken, onlar:

Ey şeci askerler, onlar gazanfer Türkler...

Soyunmuşlar

12.40. Ateş! Oh ne kadar hoş, hiç isabet yok.

Saat 10.12. Dört düşman gemisi yaklaştı. Bizim Hamidi-
ye, Mecidiye, Namazgâh.

[65] Karşiki Hamidiye, Dardanos ateş açtılar. Mermi-
ler başımızdan geçiyor.⁷⁰

69 Gemi topu mermisi olmalı (g.n.).

70 Şarkı sözlerinden itibaren buraya kadar olan cümleler, deftere Osmanlı
Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Saat 1.40. Ne ateş! Ne ateş! Korkunç. Mermiler hemen yakınımıza düşüyor. Yer değiştirmemiz gerekiyor; fakat nereye gidebiliriz? Kilitbahir tehlikeli bölge durumunda. Üç mermi şehre düşüyor ve şehir alevler içinde yanıyor. Mermilerden biri Sarıkule'ye düşüyor. Asırlık anıt delik deşik olmuş. Biri oraya düşüyor. Askerler şarkı söyleyerek kahramanlığa devam ediyor. [66] Ceketlerini çıkarmış, kolları çıplak, avaz avaz şarkı söylüyorlar. Bir mermi Mecidiye'deki ikinci topun üstüne düşüyor. Askerler yığınlarla yerde yatıyor, hemen sonra şarkı söyleyerek hiçbir şey olmamış gibi topları temizlemeyi sürdürüyorlar. Türk askerleri gerçekten çok cesaretli ve Kuleli-Burgaz kaçaklarına hiç benzemiyorlar.

Saat 5. Her şey durdu. Düşman gitti. Hiç kruvazör kalmadı.

[67] Mazi hükümsüzdür. Hal ise elimizden çıkar. Atiyi düşünmeliyiz.⁷¹

[68] Günün bilançosu: Bölge kumandanından Sahiller Umum Müfettişliği'ne bir mesaj gönderildi. Şifreliydi. Sadece dört sayılı 208 gruptan oluşuyordu ve bazı sözcükler de vardı.

Sevahl Müfettiş-i Umumiliği'ne

Öğleden sonra lodos rüzgârı hafiflemiş saat beş..... Bozcaada'ya çekilmişlerdir. Muharebe saat 10.30'da dört Fransız gemisinin obüs bataryalarımıza ateşleri ile başlamıştır ve sonra *Lord Nelson*, *Agememnon* zırhlıları iltihakıyla 12.40'da..... ve 13.000 metreden tarafımızdan mukabele olunmuştur. Saat 1'den 3'e kadar muharebe bütün şiddetiyle devam etmiştir. Düşman Fransız sefaini [69] saat 3'ten sonra düşman sefaini... etmişlerdir. Saat 3.30'da ateşe yarım saat kadar fasıla verilmiş ve saat 4'te..... ve bir çeyrek devam etmiştir. Beş şehit altı mecrhumuz vardır. Obüs toplarından birindeki cüzi zamanda kâbil-i tamir hafif bir

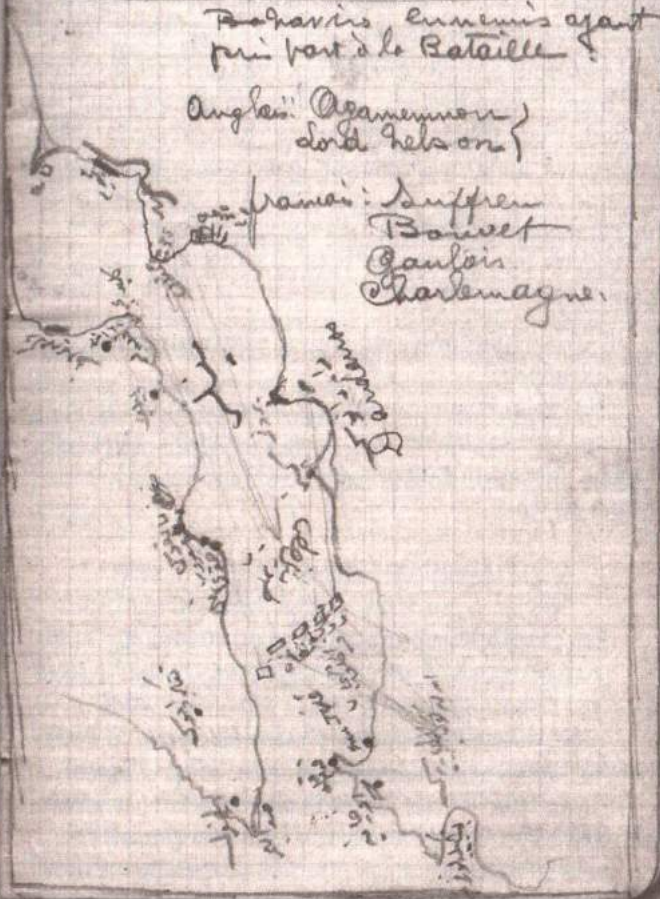
71 Bu cümle, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

72 Bataille d'Her

Bohavirus ennemis ayant
pris part à la Bataille

Anglais Agamemnon
Lord Nelson

français: Dufferin
Bouvet
Gaulois
Charlemagne

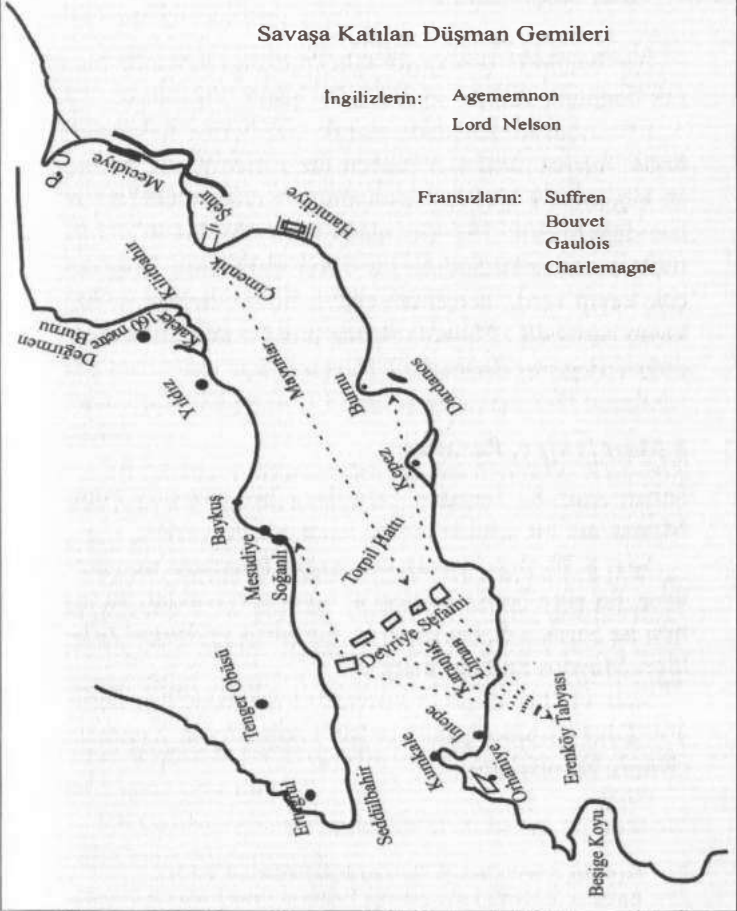
Tevfik Rıza Bey'in çizdiği, 7 Mart 1915 Pazar günkü savaşın krokisi.

Düinkü Savaş

Savaşa Katılan Düşman Gemileri

İngilizlerin: Agememnon
Lord Nelson

Fransızların: Suffren
Bouvet
Gaulois
Charlemagne

sakatlık vardır. Başka da hasarımız yoktur. Fransız gemilerinden biri hatt-ı harpten çekilmiş ve *Lord Nelson* ile *Agememnor*'a da büyük çaplı mermilerden biri isabet vaki olmuştur. Zabitan ve efradımızın sükûnet ve itidalle ifa-yı vazifede gayretleri sezavar-ı takdir olduğu maruzdur.⁷²

İşte bugünün bilançosu: Gücümüzün bilincinde olarak bugünkü savaşın sonucundan gurur duyabiliriz.

[70] Subaylar karşılıklı olarak askerlerine hakikaten değer veriyor. Düşman binden fazla mermi attı. Sonuç ise hiç, mutlak bir hiç. Düşmanın amacı Kilit'teki tabyaları düşürmekti. 550 mermiden fazla attı; fakat hiçbirisi toplara erişmedi. Sadece bir asker yaralandı. Düşman çok kayıp verdi, gerçekten çok... Biz ise neredeyse hiç kayıp vermedik. Almanlar bizim gibi bir müttefikleri olduğu için gurur duymalı. [71] Yaşasın biz.

8 Mart [19]15, Pazartesi

Sabah saat 8. Terastan tabyalara bir göz atıyorum. Muntazam bir şekilde savaşa hazır görünüyorlar.

Saat 8.30. Beş düşman kruvazörü Bozcaada'dan ilerliyor. Bir süre Beşige Körfezi'ni bombalayacaklar. İki tanesi ise Saros'a doğru ilerliyor. *Barbaros* ve *Turgut* zırhlıları Maydos'un önündeler.⁷³

Saat 11. Beş düşman kruvazörü Kumkale'den ilerliyor. Dört torpido gemisi onları takip ediyor. Kumkale civarını bombalıyorlar.

[72]74

72 Bu mesaj, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

73 *Barbaros*, 7 Mart'a kadar Nara'da kaldıktan sonra 8 Mart'ta *Turgut*'la beraber Boğalı ve Lapseki bölgesinde kaldı. *Çanakkale Deniz Savaşları* 1915, s. 72.

74 Bu sayfada düşman gemilerinin isimlerini belirten, tabyaları, mayınların yerlerini ve torpil hattını gösteren bir kroki yer almaktadır. Bu kroki için bkz. s. 78-79.

Saat 4. Kruvazörler.

[73] *Nusret* bu sabahki yoğun sisten yararlanıp Karanlık Liman'a [Erenköy Koyu] kadar geldi ve 25 tane mayın yerleştirdi. Umarız ki düşman atacağı ilk adımda bu torpillere çarpar...⁷⁵

Saat 12. İki kruvazör ve bir zırhlı savaş gemisi ilerliyor. Kilit'i bombalıyorlar. Mermiler Hamidiye ve Mecidiye üzerine düşüyor.

Saat 1. Korkunç bir zırhlı savaş gemisi bir torpido eşliğinde yavaşça ilerliyor. [74] Üç kruvazör ilerliyor ve yavaşça manevra yapıyorlar. Şüphesiz torpillerden korkuyorlar. Belki de fark ettiler. Mayın gemileri orada burada mayın aramakla meşguller.

Saat 3. Zırhlı savaş gemisi Mecidiye'ye ateş açıyor. Beş mermiden üçünü denize ikisini ise Namazgâh'ın yanına attılar. Diğer ikisi Erenköy ve İntepe'yi⁷⁶ bombalıyorlar.

[75] Mehtap; hasretzedelerin teselliyetidir. Kudretin semaya talik ettiği o levha-i nuraniyede sevdiğinizin timsalini görebilirsiniz.⁷⁷

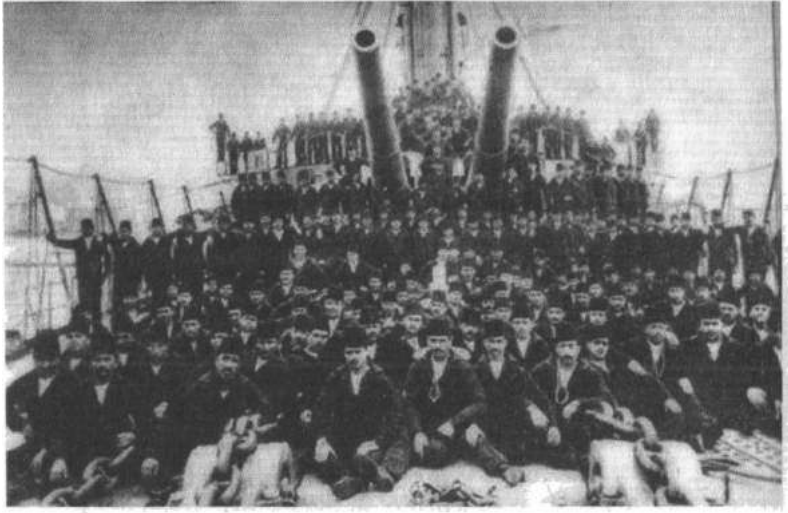
Evet! Önceki gece saat 12.20'ye doğru terasta mehtabı gördüm. Çok güzeldi. Öylesine nazlı bir şekilde doğdu ki... Bu benim olağanüstü nazık, sevgili Belkis'imın siması değil miydi? Ateş altındaki bu olağanüstü sima sanki "Barışın, birbirinizi öldürmeyin" diyordu. Dünya onun sevgisinin bir parçasına bile sahip olsa, bütün bunlar başına gelir miydi?

[76] Galiba zırhlı savaş gemisine iki havan topu isabet etti. Onayı bekleyeceğiz.

75 *Nusret*: mayın dökücü, 365 ton, 15 mil, 2 adet 47'lik top ile 40 mayın taşır. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 266.

76 İntepe'nin konumu için bkz. bu kitaptaki Ekler bölümü, kroki 1.

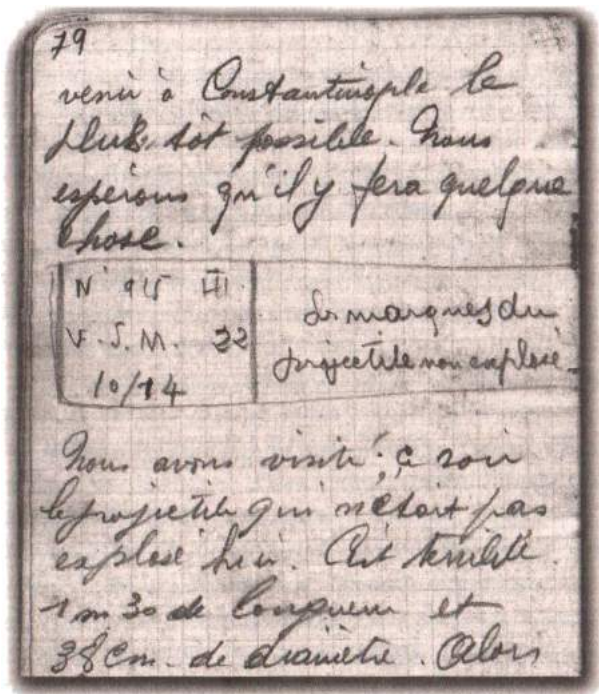
77 Bu cümleler, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Barbaros zırhlısı ve mürettebatı.

Saat 5. Hiçbir şey yok. Her şey kesildi. Harika bir güneş kafamızdaki karanlık ve üzüntülü düşünceleri yok etmek için doğmuş gibi. Bu güneş geleceğin ümidi, düşmana karşı kazanılan zafer ise sağlam bir Türkiye'nin özgürlüğü. Düşmanın yenilgisi ve Rusçuluğun ortadan kalkması. Güzel ve parlak bir ilkbahar öğleden sonrası [77] tüm askeri dürüstlikle ve yansızlıkla düşmanların yok olduğunu söyleyebiliriz. Zafer bizde, gelecek bizde, düşmana taarruz sırası bizde...

İstanbul'dan pek çok haber geldiği söyleniyor. Bu arada evden hiçbir haber yok. Neden kimse bana bir şey yazmıyor? Öylesine sevecenken, nasıl oluyor da beni unutup yazmıyor? Neden beni düşmanın ateşi altında habersiz bırakıyor? [78] Dün ölümün çok yakınımda olduğunu bir bilseydi. Ateşin korkunç olduğu bu dakikalarda coşkuyla ismini fısıldadığımı, fısıldarken bütün kalbimin titrediğini, gözlerimin yaşardığını bilseydi.

N	915 41	Patlamayan mermilerin işaretleri.
V.S.M.	22	
10/14		

Dün sabah Ali Bey'e, Sadullah ve benim imzamlı bir telgraf gönderdik. Bize verdiği sözü unutmamasını [79] ve bir an önce İstanbul'a gelmemizi sağlamasını söyledik. Bir şeyler yapacağını ümit ediyoruz.

Bu gece dün patlamayan mermiyi görmeye gittik. Kor-kunçtu. Uzunluğu 1.30 metre, çapı 38 santimetre idi. Demek ki İngilizlerin de 38'likleri var... Ya da en azından 37,5. Bu mermilerden biri Hamidiye'nin önüne düştü. 50 kişinin içine girebileceği büyüklükte bir delik açıldı.

Of! Dün İstanbul'dan bir gemi daha geldi ve yine mektup yok. Ne ıstırap! Belki yaralanmış olabilirim, hatta ondan hiçbir haber almadan ölmüş bile olabilirim... Telgraf çekmek... Fakat özel kişilerin telgraflarını kabul etmiyorlar. Acaba hasta olduğu için mi yazmıyor ya da postada mı kayboluyor. Bana yazmadan durabileceğini sanmıyorum, şaşkınlık içindeyim. Burada nasıl bir tehlike içinde olduğumu bilmiyor mu? [81] Fakat kesinlikle düşmanın amacının Kilit'i ortadan kaldırmak olduğunu bilmiyor. Her an ölümle karşı karşıyayız.

Bugün düşman bizi rahat bıraktı. Gün boyu kayda değer bir şey olmadı. Geceyi bekliyorum. Belki bana sevgiliden bir haber getirir...

Gece saat 12. Saat 10'da Kurmay Başkanı Selahattin Bey⁷⁸ bana telefon etti. Saros'taki bombardıman süresinde yaptıklarımın ötürü teşekkür etti ve [82] Cevat Paşa'nın çok memnun olduğunu söyleyip ekledi:

– Tevfik Bey biliyor musunuz? Sizden daha mühim bir hizmet bekliyorum. Kepez'in yüzelliliğine sizi memur edeceğim. Malum orası gayet mühimdir. Kabul ediyor musunuz?

“Ah Beyefendi,” dedim,⁷⁹ “izin verirseniz Fransızca söyleyeceğim. Bana sarf ettiğiniz güzel sözlerden ötürü

78 Selahaddin Adil Paşa (1882 İstanbul-1961 İstanbul), Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Harp Akademisi mezunudur (1902). Çanakkale Savaşı'nda yarbay rütbesinde iken 15 Ağustos 1914-28 Nisan 1915 tarihleri arasında Akdeniz (Çanakkale Boğazı) Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı idi. Seddülbahir'de kara savaşlarına katıldı. Anafartalar Savaşı'nda da 12. Tümen kumandanı idi. Sakarya Savaşı'na katıldı. Son rütbesi tümgeneraldir. Sonraları kolordu komutanı ve milletvekili oldu. 1950'de Demokrat Parti listesinden Ankara milletvekili oldu. 1953'te siyasetle uyuşmadığı için istifa etti. 1961 yılında vefat etti. Mezarı İstanbul'da Zincirlikuyu Mezarlığı'nda iken 1988 yılında Ankara'da Gazi Devlet Büyükleri Mezarlığı'na taşındı. Göze, *Komutanlar Savaşı*, s. 125.

79 Bu cümleler, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

size sonsuz derecede müteşekkirim, fakat size en içten düşüncelerimi söyleyeceğim. Burada kalmayı düşünmüyorum. Eskisi gibi değilim. İstanbul'a gitmek isteyişimin nedeni buradan kaçmak değil, ama orada beni çağıran özel işlerim var.”

[83] Bunun üzerine Türkçe olarak cevapladılar.

– Böyle bir zamanda Tefvik Bey zannetme ki, İstanbul'a gidebilesiniz. Vazife başından nasıl ayrılabilirsiniz? Size burada son derecede ihtiyacımız var. Hem ne için gitmek istiyorsunuz? Ne var İstanbul'da?⁸⁰

Ben de onu cevapladım:

– Size söyleyemem beyefendi, başka bir vakit arz ederim.⁸¹

Benden memnun olmalarına sevindim. Beni Kepez'e göndermek istiyorlar. Hayır! Gitmeyeceğim. Tehlikeden kaçtığımı söyleyecekler. İstediklerini söylesinler. Oraya gitmeyeceğim. İki ay önceki vatansever duygularım artık yok... [84] Muhtemel bir ölümle karşı karşıya kalmak istemiyorum. Burada hiç değilse bir dereceye kadar emniyette sayılırım, ama orada ölümün tam göbeğinde olacağım. Hayır! İstemiyorum. Belki iki ay önce egemen olan vatan sevgisinin dayanılmaz çekiciliği karşısında bu teklifi minnettarlıkla kabul etmiştim; fakat şimdi o eski vatan aşkım artık yok. Bugün çok daha kuvvetli bir aşkım var ki onun gücü geçen günkü 38'likten çok daha etkili.

[85] Peki ben İstanbul'a gidemeyecek miyim?

Merten Paşa'nın talimatıyla iki gündür aramızda telgrafçı olarak görev yapan iki Alman var. Çok sempatikler, arkadaşlıkları da çok iyi. Krausel, *Madeleine Rikmers* gemisinde üçüncü kaptan ve telgraf görevlisi; Fort ise Hamburg'dan yeni geldi. İkisi de kültürlü ve sosyal

80 Bu cümleler, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

81 Bu cümle, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

kişiler. Etrafımızdaki insanlarla büyük tezat teşkil ediyor. Tabii Sadi Bey dışında. Bu insanların ^[86] çoğu kültürsüz, eğitimsiz, karaktersiz kişiler. Çok kötüler! Belki onların tavırlarından ötürü bu görüşülemez, riyakâr, kurnaz insanlardan soğudum. Belki bize karşı savaştan bu insanların mermileriyle öleceğim ama her şeye rağmen ben bu insanları seviyorum...

[87] 10 Mart [19]15, Çarşamba

Bu sabah, saat 3.30'a doğru biraz dinlenebildim. Âdet üzere müttefikler bizi rahat bırakmadı. Her gece alışılmış oyunları gereği bizi tedirgin etmek için yaklaşıyorlar, projektörler onları aydınlatınca kızıp ateş açıyorlar. Ateş açarken tekrar yaklaşıyorlar, sağa sola 15 santimetreliklerini atıyorlar. Ama dikkat! Çok yaklaşıyorlar ve doğal olarak bizim tabyalar da kızıyorlar. ^[88] Korkunç Dardanos yüksek sesle ortalığı inletiyor, çığlıkları sokakları yırtıp gecenin sessizliğini bozuyor... Cevap verip mukabele ediyorlar. Böylece birkaç saat devam ediyor. Daha sonra her şey sessizliğe bürünüyor ve gecenin sükûneti geri geliyor.

Gece. Bugün de bir şey yok. İyi haber: İsmi hatırlamadığım bir düşman gemisi Saros'un derinliklerinde sulara gömüldü. Kumtepe'den Merten Paşa'ya telefon edildi. Bizim için her şey yolunda. ^[89] Bütün gün boyunca deli gibi bir rüzgâr esti. Bu arada düşman Kumkale ve civarını bombalamaktan vazgeçmiyor. Karaya çıkmak istiyorlardı, geri püskürtüldüler.⁸² Bu sabah şerefli bir olay oldu. Von der Goltz ve Salih Paşa bu sabah İstanbul'dan Boğazları savunanlara imparatorluğun se-

82 10 Mart 1915: "Bugün iki düşman zırhlısı Kumkale ve Seddülbahir mevzilerini uzun aralıklarla bombardıman etmişlerdir." *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. 1, s. 33.

lamalarını getirmek üzere Mecidiye'ye geldi. Bütün askerler silahlarıyla alınları açık, göğüsleri titreyerek oradaydı. Von der Goltz törenle padişah adına sancak verdi. [90] Bu bayrak kahramanlara sunulan canlı bir bağlılık örneğidir.

Sabah, saat 5. Nihayet derin bir nefes alabiliyoruz. Kâbus gibi bir gece daha yaşadık. Her zamanki torpido gemileri ve daha az alıştığımız mayın gemisi saat 11.30'a doğru tekrar Boğaz'da salınmaya başladı. Güm! Ateş... Komedi başlıyor. Şimdi söz konusu olma sırası projektorlerde. [91] Torpido gemileri obüs üstüne obüs atıyor ve 15'liklerin tiz sesi kulak tırmalıyor. Gece çıkardıkları ışıklar ise görmeye değer güzellikte. 7. tabyanın kahramanları iş başında; fakat düşman geri çekildi, her yer sessizliğe bürünüyor. Bense hayal kurarak Boğaz'ın karşısında gezintiye çıkıyorum. Kalbim adeta titriyor, sıkıntımı çözemiyorum. Neyim vardı? Onu yüce kalbiyle görüyordum. Karmaşık ve düşünceli bir ifadeyle elini alnıma koyuşunu görüyordum. [92] Benim koruyucum o saatte oradaydı. Koruyucu meleğimin yalnız bana söyleyeceği sözleri duyuyordum. Hatta büyüleyici sesini hissediyordum. Gözlerindeki acı sitemi görüyordum. Bu saatte subayının sadece onu düşündüğünü, sadece onu hayal ettiğini, eskiden olsa onu heyecanlandıran bütün bu gürültülere nasıl kayıtsız kaldığını bilseydi... [93] Eski maceracı ruhum kalmadı. Gereksiz fedakârlık duygum da kalmadı. Zavallı bir şekilde öleceksem fedakârlık ne işe yarar... Hayır! Onu, sadece onu düşünüyorum. O benim tek varlık nedenim...

Düşman, saat 3.30'a doğru tekrar kendini gösterdi. Bu defa on kadar torpido gemisi ve mayın gemisi var. Zannedersem mayınları toplamak için geldiler. [94] Çok yaklaştılar. Namazgâh ateş açıyor. Güm! Birinci ve ikinci ateş sağ tarafa, üçüncü ise torpido gemisinin tam or-

tasına isabet ediyor. İlginç bir trajediye şahit oluyoruz. Torpido gemisi sağır edercesine düdüğü çalıyor, bir dakika içinde ön tarafı suya gömülüyor, bir alev bütün mermileri aydınlatıyor. Torpido gemisi karanlık bir şekilde çatırdayarak dipsiz denizde duruyor ^[95] ve deniz giderek onu içine alıyor. Şimdi sıra Hamidiye'de. Birçok atış yapıyor ve bir havan topu batmakta olan torpido gemisine isabet ediyor. Aynı zamanda iki gemi birden torpillere çarparak sulara gömülüyor. Binlerce kahraman askerin yüreğinden inanılmaz bir çığlık yükseliyor. Yaşasın bu kahraman askerler, ama sadece onlar yaşasın!

Saat 5.30. Gidip biraz dinlenmek gerek... ^[96] Yavaşça, hüznü bir ışıkla aydınlanan odamın yolunu tuttum. Haydi, dinlenelim bakalım. Aslında hepsi ilginç, ama bu notları da bir yana bırakalım.

11 Mart 1915, Perşembe

Sabah saat 8. İşte kalktık ve masadayız. İki saat dinlenme yetmez mi! Benim için çok bile. Ben ki uyumayı çok severim –Belkıs bilir– olağanüstü çabuklukta da uyanırım.

^[97] Bu arada sık sık öğleden sonraları ya da günün herhangi bir saatinde boş olduğum zaman bir-iki saat dinlenmeyi tercih ediyorum. Bu da beni rahatlatıyor. Şimdi biraz dışarı çıkıp neler olduğunu görelim.

Saat 12. Belkıs'tan mektup aldım. Ne kadar geç geliyor! Artık ilk günlerdeki gibi merak etmiyorum. O benim ruh halimi anlıyor, ben de onunkini anlıyorum. Acaba geç mi, hayır kuşkusuz hiç geç değil.

^[98] Sadece bir soru var: Beni İstanbul'a gönderecekler mi? Kurmay başkanı isteksiz görünüyor. Bu sabah Selimiye'den başka bir telsiz telgraf ünitesinin Çanakkale'ye doğru yola çıktığını bildiren bir telgraf alıyoruz. Beni görevlendirecekler mi? Karşı çıkacağım. Bir

şekilde kabul etmeyeceğim. İzin ya da tatil isteseydim, fakat yapamam zira asalet buna mecbur kılıyor.

Bu sabah İngilizce bir telgraf aldık. Lloyd George'un⁸³ nutku. [99] İngiltere'nin gücünü övüyor ve Türkiye'ye Çanakkale'nin bombalanmasının blöf değil, çok ciddi olduğu hakkında gözdağı veriyor. Ciddi veya blöf olmasıyla ilgili bir şey bilinmiyor. Bilinen o ki, gördüğümüz kadarıyla güçsüz düşmanın Marmara Denizi girişinde inanılmaz bir güçle karşılaşmış olması. İşte iki haftadır bombalamaya devam ediyorlar. Sonuç olarak ellerine hiçbir şey geçmedi. Boğaz girişinde yenilecekleri belliydi. Başka türlü olamazdı. Uzun menzilli toplarımız yoktu. [100] Girişteki toplarımızı kaybediyorduk ve karaya çıkabilirdi, ama bir kez Boğaz'a girdikten sonra zorluklar başladı. İki haftadır bayağı bombaladılar. Özellikle ayın yedisinde büyük çaba sarf ettiler. O gün bile tabyalar iyi durumdaydı. Her şey eskisi gibi hatta daha da kuvvetli görünüyor. Askerlerin morali de çok güçlü. Artık mutlak özgüvenleri var ve Boğaz'ın korunma gücüne körü körüne inanıyorlar.

Gece. Saat 12. Genelkurmay, Home Fleet'ten iki zırhlı savaş gemisi geldiğini söylüyor: [101] *Queen Elizabeth* ve *Iron Duke* bugün geldi; fakat biz henüz görmedik. Devasa olmalılar.

Saat 11'e doğru. Her zamanki gibi torpido gemileri bir süre eğlenmek üzere geldi, daha sonra döndü. Bu gece dört asker öldü. Birisinin beresinde H.M.T. harfleri vardı. İngiliz gemici olmalı.

83 David Lloyd George (1863 Manchester-1945 Llanystumdwy): Çanakkale Savaşı'nda 1915-1916'da Mühimmat bakanı, 1916'da Savaş bakanı ve 1916-1922 yılları arasında başbakanlık görevini üstlenen İngiliz devlet adamı ve lordudur. Yine Türk düşmanı ve Yunan dostu olarak 1919 yılında Yunanlıların İzmir'e çıkışını onayladı, fakat 1922 yılında Atatürk için "Yüzyıllar nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki o büyük dâhi çağımızda Türk milletine nasip oldu. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi" diyerek bakanlıktan istifa etti. *Meydan Larousse*, c. 12, s. 398.

Gece saat 7'ye doğru birinci kaptan Mecidiye yakınında bir denizaltının görüldüğünü zannetti. Hemen *Barbaros* ve *Turgut* uyarıldı. [102] *Barbaros* hemen İstanbul'a doğru yola çıktı. Yarının bize neler hazırladığını göreceğiz. Bombardıman devam ediyor –ya da her zamanki blöf. Belki birkaç gereksiz gösteri de olabilir.

12 Mart [19]15, Cuma

Sabah erken kalktık. Nihayet dün gece erken yatabildik. Gece 1'e doğru yatmıştık. Her zamanki telefon bize acıyıp bir geceliğine rahatsız etmedi.

Saat 8. [103] Votz'la Yıldız'a kadar dolaşmaya çıktık. Hava harika... Sımsıcak bir güneş... Yıldız'da biraz jimnastik yapıyoruz. Saat 10'da dönüyoruz. Top sesleri... Soğanlı yakınlarında bir denizaltı görüldüğü haberi geliyor. Alarm. *Turgut* gidiyor.

Akşam. Saat 2'ye doğru at binip Baykuş'a gidiyorum. Hava güzelliğini koruyor. Haftalardır zaman bulup at binememiştim. Düşman bize boş zaman tanımadı. [104] Baykuş bizden 15 km uzaklıkta deniz kenarında. Oraya 1 saat 20 dakikada ulaşıyorum. Orada Mesudiye'nin bataryalarını yöneten arkadaşım Cemil Bey'e rastladım. 15 santim çapındaki bataryalar ne kadar iyi konumda ve çok da iyi saklanmış! Orada bir şeyler olduğuna hiç ihtimal verilmez. Özellikle gece vakti düşman torpidolarına ateş açıyor. Gündüz ise sakın. Orada güzel vakit geçirdim. Cemil Bey İngiltere'de kalmış hareketli, ilginç bir adam.

[105] Saat 6'ya doğru döndüm. Meşhur doktorumuz çay içmeye gelmişti. O da ilginç bir tip. Almanlar onunla yakından ilgileniyorlar. Özellikle de beni çok seviyor. Bugün cuma olduğu için *bulldog*'lar bizi rahat bıraktı. Sabahki birkaç top atışından başka bir şey yok. Çıkarma hazırlığında oldukları söylentileri dolaşıyor. İngiliz-

ler 20 bin Hintli asker, Fransızlar ise kolordu gönderecekmiş. [106] Ama bu sadece söylenti, her söylentiye de inanmamak gerekir.

Bu gece Belkıs'a uzun bir mektup gönderdim. Sabah tanyerinin bana ilham verdiği bu mektup eline geçecek mi? 7 Mart gecesi *Demirhisar* Çanakkale'den ayrıldı. İki düşman savaş gemisi ve bir levazım gemisi İzmir'e geliyor. İçinde iki Alman subay ve 16 Alman askeri var. Bu dikkat çekici bir yiğitlik. [107] Bu nedenle düşman donanmasının bir kısmı İzmir'i bombalamaya gitti. Bravo bebek!

[13 Mart 1915], Cumartesi

Bir gece daha güzel geçti. Bir gece daha düşman yine bir girişimde bulunmadı. Bundan yola çıkarak bizim meşhur Jon Kikirikler'lerin maviden başka bir şey görmedikleri, dahası teşebbüslerinin zorluğunu kestirebildikleri yargısına varabilir miyiz?

Bu sabah erken kalktım. Bir saat dolaştım. Saat 12'de bir düşman deniz uçağı üstümüzde uçmaya başladı. [108] Toplarımız ve bütün tabyalar yoğun bir ateş açtı. Buna rağmen iki kez üstümüzde uçtu. Pilotun cesaretine hayran kaldım. Düşmanlarının cesaretine de hayran kalmak gerek.

Bugün hava harika. Baharın en güzel günü. Mart ayı bizlere güzel günler getirecek. Ama bana İstanbul'dan güzel haberler getirmesini tercih ederim. Tabiat burada çok güzel. Güneş ısıtıyor, [109] köy ışık saçıyor –bu Belkıs'ın sözü ve ben onu seviyorum. Evet, burada her şey çok güzel, fakat bütün bu güzellik beni sinirlendiriyor. Uykusuz geçirdiğim geceler beni çok sinirli yapıyor. Üç günden beri Almancaya ağırlık verdim ve sık sık Almanca konuşuyorum.

Gece, saat 10. Sakin geçen bir gün. İlk defa terasta doğayla iç içe yemek yedik. Yemekten sonra çimenle-

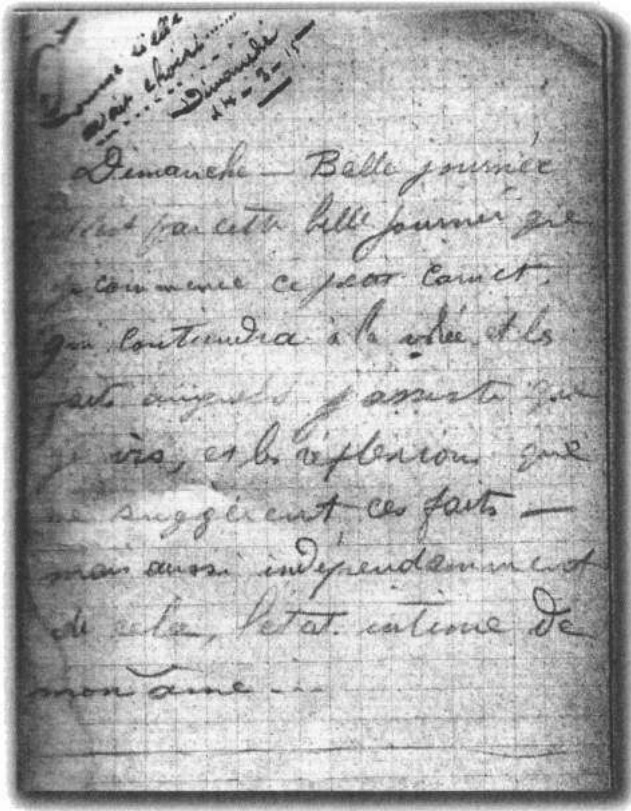
re uzanıp okuduk. ^[110] Hatta bir ara uyudum. Buranın kuvvetli rüzgârından derim sertleşti, öğleden sonra oldukça yandım. Düşman buralarda dolanıp bizi rahatsız etmedi.

Ve makinelerin olduğu salona geliyorum. Telgraf gönderilmiş, yapılacak bir şey yok. Bu karanlık gece, bu melankolik saatler, bizi sarmalayan esrar... Bütün bu trajik güzellik ruhumu sarıyor ve tedirgin ruhum bitmez tükenmez ıstırapların kaynağı olabilir...

^[111] Notlarım nerdeyse bitmek üzere. O bana bu defter bittiği zaman döneceğimi söylemişti. Defter bitti. Boş inançlı değilim, bir bu eksikti. Onun sözlerine öylesine inanıyorum ki birkaç gün içinde Bizans surlarına doğru gideceğimi zannediyorum... Uykum var... Bu arada onu düşünüyorum... ^[112] Bu cümleyi ne güzel söylerdi. Şimdi bana “uykum var” der gibi geliyor. Uyku dolu güzel gözleri, ne tür bir güzellik ve yürek saflığıyla ışıldayan o çehre... Of! Onu daha fazla düşünmek istemiyorum... Yoksa çıldırabilirim...

Notlarımı burada bitiriyorum.

Tevfik

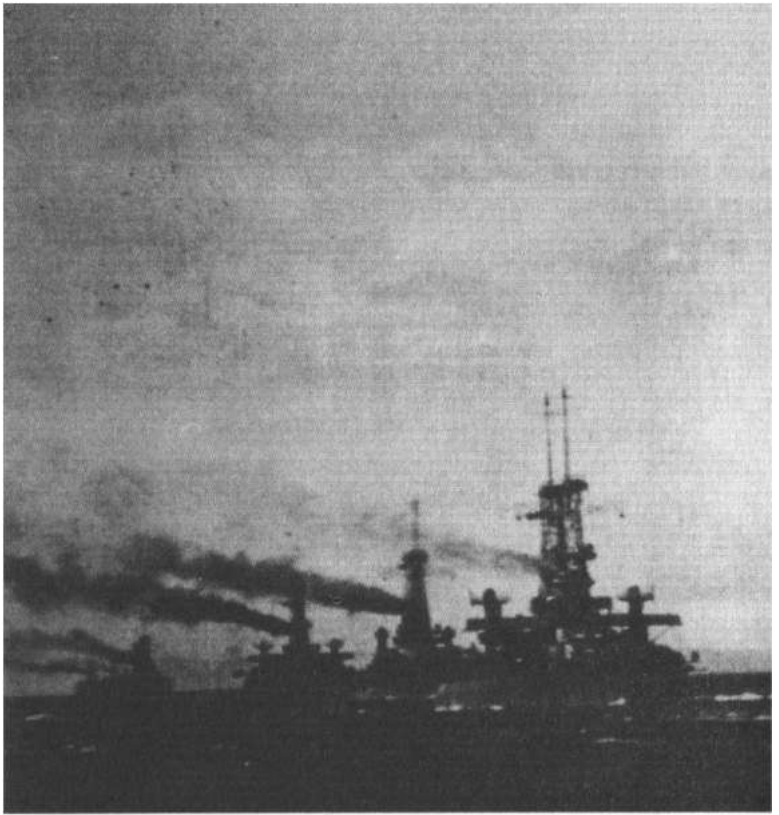

Üçüncü Defter
(14 Mart 1915-8 Mayıs 1915)

[1] Sanki o seçmiş gibi...

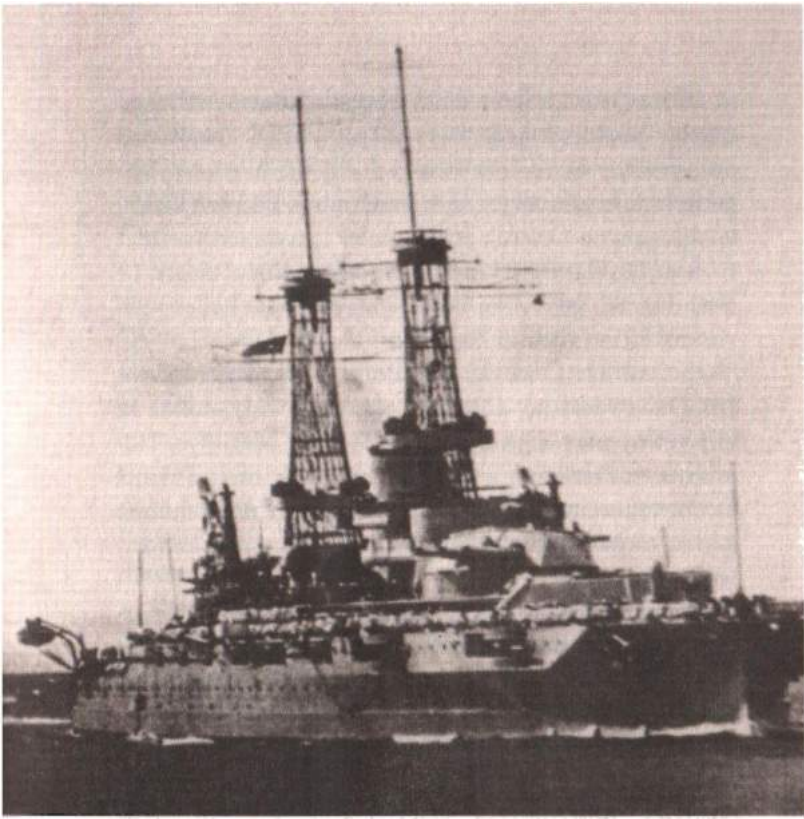
14 Mart [19]15, Pazar

Pazar günü. Güzel bir gün. Bu güzel günde yeni defterime başlıyorum. Bu defter yaşadığım olayları, bu olaylardan esinlenerek yazdığım düşüncelerimi ve bunlardan bağımsız olarak ruhsal durumumu içerecek...

[2] *16 Mart [19]15, Salı*

İşte zavallı defterime hiçbir şey yazmadan geçen iki gün... Ne yazma keyfim, ne de isteğim var... Bu askerlik göreviyle –olumlu anlamda– dolup taşmış durumdayım. Ben de bu ani değişiklik karşısında şaşkın gibiyim. Duygularımı ve hassasiyetimi bulduğum yer etkiliyor olabilir mi? Şu saatte askeri olan her şey beni sıkıyor.

İtilaf donanması.

[3] 18 Mart [19]15, Perşembe

Bir haftadır hava çok güzel. İlkbahar geldi. Hem de ne bahar! Hayallerimi kırlar, ormanlar arasında özgürce dolaştırıyorum. Sabahları bir, iki bazen üç saat bayrammış gibi sakin doğada yürüyüş yapıyorum. Ağaçlar ne güzel çiçek açtı. Küçük vadilerde, kırlarda hatta kayaların üzerinde yeşil yapraklar eşliğinde sarı, kırmızı renkli çiçeklere rastlamak mümkün.

[4] Bu güzel çiçekler sanki insana gülümsüyor. Dağınık bir şekilde doğada bayram yapıyorlar. Tek başına dolaşmak... Akdeniz'in bize getirdiği bu taze havayı ciğerlerinde hissetmek... Bir haftadan beri düşman bizimle uğraşmıyor. Gelecek zorlu günler için dinleniyoruz...

Saat 10. Karanlık Liman'a [Erenköy Koyu] doğru 11 tane düşman gemisinin ilerlediğini telefonla haber veriyorlar.⁸⁴ Yine gürültü kopacak.

[5] Saat 11. Önce iki torpido ve bir kruvazör ilerliyor. Daha sonra üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz ve nihayet onuncu diğerlerini takip ediyor. Mecidiye, Hamidiye ve Dardanos'a ateş açıyorlar. Bir mermi ikinci havan topunun üstüne düşüyor. Mecidiye'nin yakınına sayısız mermi düşüyor. İkinci topun zarar görmesinden endişeleniyorum.

[6] Saat 12. Korkunç bir patlama. Üç mermi ardı ardına Çimenlik mevkiine düşüyor. Levazım deposu ateş alıyor. Beyaz bir duman yükseliyor. Şehri ateş sarıyor. Rum mahallesi yanıyor.

Saat 1. Şimdilik 10 civarındalar. Yangın korkunç. Üç mermi yakınıma düşüyor. Küçük bir parçası yanıma düşüyor. Elimi sıyrıyor. [7] Hareket etmiyorum. Neye yarar ki... Olduğum yerde kalıyorum. Korkmuyorum.

84 18 Mart sabahı havanın durumu iyiydi ve harekâta elverişlilik göstermekteydi. Güneşin doğmasıyla sis ortadan kalkmış, güney rüzgârı kesilmiştir. Harekete geçen 1. filo saat 8.30'a doğru Boğaz girişine yaklaşmaya başlar. Önde ilerlemekte olan 1'inci İngiliz tümeni saat 10.30'da *Agamemnon* gemisi rehberliğinde Boğaz'dan içeri girdi. "A hattı"ndaki gemilerin Boğaz'ın batısından doğusuna doğru sıralanışı ve hedefleri şöyleydi: Batıda *Queen Elizabeth*, *Agamemnon*, *Lord Nelson* ve *Inflexible*. *Queen Elizabeth*'in hedefi Anadolu Hamidiye tabyası, *Agamemnon*'un hedefi Rumeli Mecidiye tabyası, *Lord Nelson*'un hedefi Namazgâh tabyası, *Inflexible*'in hedefi Rumeli Hamidiye tabyasıydı. Filonun önündeki muhripler, muharebe alanını taramakta, *Triumph* ve *Prince George* muharebe gemileri de sancak ve iskele yönlerinde hareket etmekteydiler. *Çanakkale Deniz Savaşları* 1915, s. 124-126.

Diğerleri kaçıp fare gibi saklanıyorlar. Bu esnada on tane kadar topçu koşarak yanımıza geliyorlar. Görevlerini bırakıp kaçıyorlar kanaatimce. Ben de odamdan tabancamı alıp ölü numarası yapıyorum. Geri dönüyorlar. Korkunç bir an.

[8] Saat 1.35. Allah'ım bu ne böyle? Bir gemi ateş alıyor. Batıyor. İki mermi isabet etti. Ufak bir patlama. Diğer yüzlercesinin arasında fark edilmiyor. Gemi mayına çarpıyor. *Titanic*'in buz dağlarına çarpması misali, 16.000 tonluk koskoca gemi sulara gömülüyor. Önce burnu batıyor. [9] Sonra kıç kısmı su yüzüne çıkıyor ve suya gömülüyor. Küçük, siyah bir noktayken kısa sürede tamamen suya gömülüyor. Deniz avını yutuyor.⁸⁵

Saat 2.30. Hâlâ korkunç duman her yeri kaplamış durumda.

[10] Duman, her taraf duman, dumanlarla zemin mestur fakat öldürücü duman bize ne kadar hoş geliyor. Onun mütefessih ebharını teneffüs eder iken bilmem ne leziz bir şey duyuyor idik.⁸⁶

Düşman bizi görüyor. Birbirini takip eden mermiler yakınımıza düşüyor. Biri makinelerin bulunduğu yere, diğeri benim on adım ilerime. Oh! Evet, o. Koruyucu meleşim beni koruyor. Taşlar üstüme geliyor, büyük bir parça [11] ayaklarımın dibine düşüyor.

85 "Bugün öğleden evvel düşman donanması Çanakkale Boğazı bataryalarına karşı şiddetli ateş açtılar, muvaffakiyetle mukabele olunmaktadır. Saat ikide Fransız *Bouvet* zırhlısı batırıldı. Muharebenin tafsilatı hakkında henüz malumat gelmemiştir." *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. 1, s. 44. Tabyaların ve gemilerin karşılıklı ateşi devam ederken, saat 2.50'de *Bouvet* muharebe gemisinin bordasında kesif bir duman görüldü ve üç dakika içinde alabora olarak 602 mürettebatı ile birlikte Boğaz'ın derin sularında kayboldu. *Nusret*'in Erenköy mayınları ilk defa etkisini göstermeye başladı. 10 dakika içinde *Bouvet*'nin etrafı muhrip ve istimbotlarla doldu. Bu esnada düşmanın ateşi ağırlaşmış ve 6 balıkçı gemisi olay yerinde mayın aramasına başlamıştı. Herkes, Türklerin yukarıdan denize saldıkları mayınları sorumlu tutmaya başladı. *Çanakkale Deniz Savaşları* 1915, s. 98-99.

86 Bu cümleler, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Saat 3. Şimdi kruvazörlerin sayısı 11 oldu. Kor-
kunç şekilde ateş açıyorlar. Mecidiye'deki 2. ve 4. top
şu an için çalışmıyor. Diğer ikisi ateşe devam ediyorlar.
Dardanos'tan ateş edilmiyor. Yoksa teslim mi oldu? Ge-
nel karargâhla telefon bağlantısı yapılamıyor. [12] Zira bir
gemi topu mermisi isabet etti. Rum mahallesi yanıyor.
Kilitbahir'deki namazgâh da yanıyor.

Saat 4. Telefon geldi. Boğaz girişinde yara almış bir
gemi batıyor. Bu ikinci oluyor.⁸⁷ Dardanos sessizliğini
koruyor. Mecidiye sert darbeler alıyor. Kilitbahir ateş
içinde, yanıyor.

[13] Saat 5. Mecidiye gemilerden birine mermi atıyor.
İki bacasından beyaz bir duman yükseliyor. Duruyor.
Torpidolar imdadına yetişiyorlar. Çok ciddi bir şey ol-
malı. Giderken mermilere hedef oluyor. Haydi, iyi şans-
lar. Şimdilik sekiz tane kaldılar. Ateş yavaşlamış gözü-
küyor. Şimdi herkes dışarı çıkıp olanları seyrediyor, kor-
kaklar bile... [14] Düşman fazla direneceğe benzemiyor.

Saat 5.30. Düşman bizim bataryaları yoğun ateşe tu-
tuyor. 4. Alay Ağır Topçu kumandanı Kemal Bey, Müs-
tahkem Mevki Kumandanlığı'na bir not gönderiyor.

[15] Mecidiye mevkiinden on kadar şehit efratla on beş
kadar mecruh vardır. Toplarda bir şey yoktur. Cephane-
ler yakılmıştır. Hamidiye'de bir topun tekerleği kırılmış
ve diğer topun da metaforası kırılmıştır. Namazgâh'ta
bir 21 santimetrelik top sakatlanmıştır.⁸⁸

Saat 6. Görünürde üç dört gemiden başka gemi kal-
madı. Yara almış bir gemi hareketsiz duruyor. Müstah-
kem Mevki kumandanı, Mecidiye'nin ateş açması için
emir veriyor. İşte iki patlama! Biri geminin biraz uzağı-
na, diğeri yakınına geliyor. Üçüncü mermi ise [16] gemiye

87 Saat 4.05'te *Inflexible* sancak baş omuzluğundan bir mayına çarparak
muharebe dışı kaldı. Amiral de Robeck bu son iki olayın Türklerin akın-
tıya saldıklarını sandığı yüzen mayınlardan ileri geldiğine hükmetmişti.
Gerçekte ise, *Nusret*'in döktüğü mayınların etkisi devam etmekteydi.
Çanakkale Deniz Savaşları 1915, s. 99.

88 Bu not, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

isabet ediyor. Bravo Mecidiye! Patlamalar art arda gemiyi hedefliyor. Namazgâh da ateş açıyor ve kahraman Dardanos da mücadeledeki yerini alıyor.

Saat 7.30. Karşıda, Tatar Mahallesi yanıyor. Bana Quo-Vadis'i anımsatıyor. Neron da böyle bir manzara [17] karşısında mutlu olmuştu. İki şehir alevler içinde. Denizin üzeri kıpkırmızı görünüyor. Zavallı Kilitbahir kıpkırmızı, kanlar içinde bir görünümde yanıyor. Her şey normale döndü. Sanki ölümcül bir gün geçirmemiş gibiyiz. Eğer camlar kırılmamış, etrafta delikler açılmamış olsa, odamıza 15 adım kala bu manzara gerçekleşmese [18] evet, her şey normal denebilirdi.

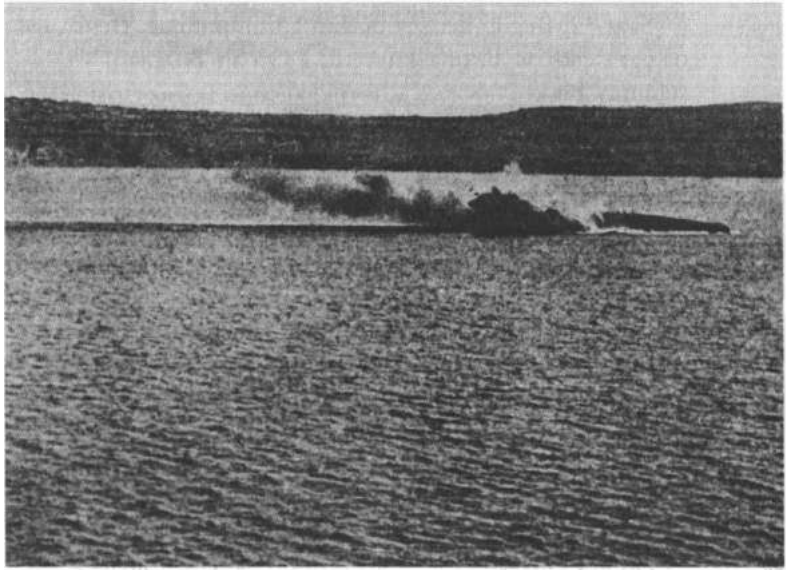
Saat 11. Yangın Çanak'ta son buldu. Kilitbahir hâlâ yanıyor, ama şiddetini kaybetti. Bu kâbusu ve her şeyi bitirip dinlenmeye çekiliyoruz...

19 Mart [19]15, Cuma

Saat 10'a doğru uyanıyoruz. Biraz geç, ama dün yaşadıklarımızdan sonra bunu hak etmiş [19] sayılırız... Uyanıyorum, etrafıma bakıyorum, geçirdiğim trajik saatlerden sonra hâlâ hayatta olduğuma inanamıyorum. Gördüğüm rüya, daha doğrusu korkunç bir kâbustu. Ölmüştüm, beni bir arabaya yatırmışlardı ve o, ağlayarak bana doğru geliyordu. Ben ise öldüğüm halde yerimden son bir gayretle doğrulup ona ağlamamasını söylüyordum. [20] Bu sabah uyandığımda, gerçekten ölmediğimi anlamak için ellerimi, başımı, vücudumu kontrol edip kendi kendime konuşuyordum...

Ah! Ölmek, acaba ölmeyi düşünüyor muyum? Bu saate kadar askeri rapor gelmedi. Bildiğim, İtepe önünde iki geminin yara aldığı, *Irresistible* ve *Africa*⁸⁹ isimli iki geminin ise dün gece yarısına doğru battıkla-

89 Burada bir istihbarat hatası olmalı. Batan gemilerden biri *Africa* değil, *Ocean*'dı (g.n.).

Bonver'nin batışı.

rı. [21] İki gemi daha dün, bir gün içinde battı. Böylece dört gemi batmış oldu. Hasar alanlar ise meçhul... Dün, Çanakkale'nin şanlı savunmasıyla son buldu... Hamidiye'de bir Alman subay ölmüş. Ölümün de şerefli olur, ama onunki pek öyle değil gibi...

Bu sabah Mecidiye'de çok sıkı bir çalışma vardı. Kıyı toplarının akisleri İstanbul'dan duyulmuştur. O, sadık aşkını kim bilir nasıl merak ediyordur... [22] Benim küçük arkadaşım, seni öylesine seviyorum ki... Ona yaşattıklararımdan ötürü o kadar ıstırap içindeyim ki... O da daha ıstırap çekecek mi?

Düşman ta öteden beri terakkiye attığımız her bir hatveye bir sedd-i ahenin kesiliyor, bir sedd-i hail ki...⁹⁰

90 Bu cümle, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Saat 12. Bugün her şey olağan görünümünde. Deniz dağlara çıkıyor. Fırtına kuvvetli. Düşman Bozcaada'ya sığınmış. Bir kruvazör ve üç torpido gemisi Boğaz girişindeler. Düşmanın dinlenmeye ihtiyacı var, bizim de tabii.

Gece, saat 7. Bugün de kayda değer bir şey yok. Dünkü kâbustan kurtulabilmek için öğleden sonra [23] dinlenmeye çekildik.

Saat 5'e doğru uyandık. Çay içtik. Dünkü duygulara değinip sohbet ettik. Sıkıntılarımdan kurtulmak için defterimi alıp yazmak istedim. Bu sabah İstanbul'a bir telgraf gönderdim. Hem onu, hem de kendimi rahatlatmak için. Sonuçta, iki haftadır ondan hiç mektup almıyorum. [24] Belki o da benim gönderdiğim mektupları almıyordur. Büyük mutsuzluk içinde olmalı. Böylece yarın erken saatlerde benden haber almış olacak. Acaba ben de ondan haber alabilecek miyim?

Dünkü çarpışmayla ilgili ayrıntılı haberler geliyor. Dört Fransız kruvazörü, on iki (veya) on üç İngiliz torpidosu batmış. İlk batan *Bouvet* ve zavallı Fransızlar da bu zalim girişimin ilk kurbanları oldu.⁹¹

[25] Aslında Türkleri, elleri kolları bağlı bir halde Rus despotluğuna bırakmak istiyorlardı. Gerçekte zor da olsa, düşmanın Boğazları geçmeyi başaracağını düşünüyorduk.

Ah! Nasıl da yanılmışız... Düşman donanması Çanakkale'yi geçemez. Bu, bugün için bir gerçek. Dün, o ölümcül bombardımandan sonra düşmanın dört gemisi battı. Biz de birkaç tane havan topumuzun [26] zayi olacağını bekliyorduk. Oysa hiç de beklediğimiz gibi olmadı. Mecidiye, milli özgürlüğün kahraman savunucusu, bir tek kıyı topumuzu bile zayi etmedi. Bu satırları

91 Burada bir istihbarat hatası olmalı. 18 Mart'taki bombardımanda Fransız muharebe gemisi *Bouvet* ve İngiliz muharebe gemileri *Ocean* ve *Irresistible* battı. *Inflexible*, *Agamemnon*, *Suffren* ve *Gaulois* hasar gördü (g.n.).

yazdığım sırada ilk günkü gibiler. Topların ağızları dün sabahkinden de korkunç görünüyor. Çimenlik'in bir 35,5'luğu hasar gördü, o da çok önemli değil. Düşman yeni bir yıkıma girişecek. [27] Umarız hayalleri suya düşer...

Gece, saat 12. Bu sabah ona gönderdiğim telgrafa cevap olarak bir telgraf aldım. Bu gece cevap alacağımı hiç sanmıyordum. Ne kadar mutlu oldum. Mutluluk, acaba mutluluk doğru sözcük mü? Hiç beklenmedik bir şekilde tüm benliğimi saran olağanüstü bir sevinç... Bir süre düşüncelere, hülyalara dalıp bekledim. Birkaç dakika sonra hıçkırıklara boğulup ağladım, ağladım. [28] Bu gözyaşları sevilmiş, olağanüstü bir şekilde sevilip düşüncelerinde beni saklı tutmasından kaynaklanan gözyaşlarıydı. Ne zaman mektuplarına kavuşacağım? Söyleyeceklerinin hepsini biliyor olsam da, yine büyük bir heyecanla bekliyorum... Rüzgâr çok şiddetli esiyor. Deniz daha korkutucu görünüyor. Dalgalar zincirden boşanmış gibi öfkeyle doğaya kafa tutuyor... Düşman Bozcaada'da. Yalnız iki torpido gemisi Boğaz girişinde nöbet tutuyor, bizim kahraman askerlerimiz de...

[29] *20 Mart [19]15, Cumartesi*

Sabah kalkış.

Saat 8. Gece boyunca rüzgâr dinmedi. Doğa inliyordu, ağlıyordu, insanlığın yaptığı haksızlıkların kurbanları için inilder gibiydi. Gecenin karanlığındaki kurbanlar, tehlikenin derinliğindeki kurbanlar... O kurbanlar ki hiçbir dindar el soluk renkli başlarına değmeyecek. Belki uzaklarda bir sevgili ardından gözyaşı dökcek, ama boşuna ne yazık ki...

[30] Hayır! Hayır! Düşünmek istemiyorum. Bu çok acımasızca olur. Böyle bir ölüm, sevgi dolu aile bağları

olmayanlar için şerefli bir ölümdür. Ne yazık ki ben böyle fedakârlık için yaratılmamışım. Ben asla iyi bir asker olamam. Çarpışarak ölmeye hazır değilim. Ben çok başka bir yapıdayım...

Siz o kadar meşgulken, düşünmeye fırsatınız olacak mı? Kendi kendime, hayatımın ne kadar acımasızca yazıldığını düşünüyorum... Ne kadar ölmeyi isterdim... Ölmek kolay olmalı... Ardımdan belki biraz boşluk hissedilir...

[31] Siz bir süre üzölürsünüz, ama sonuç olarak gençsiniz, özgürsünüz. Hayatınızın bu anlamsız kısmını çalışarak, yaşayarak unutursunuz... Arkamdan annem üzölür, çünkü annelerin acısı, gözyaşları uzun sürer. Oh! Çok geç olmadan, kurbanların sayısı artmadan... İçimde tarifsiz bir ürperti hissediyorum ve titriyorum... Tefvik...

(20.2.[19]15 tarihli mektuptan)

Ölüm yakınınızdan geçerken, adeta ona meydan okuyorsunuz. Hayatınızın sadece size ait olmadığını benim mi hatırlatmam gerekiyor...

20/2/[19]15 tarihli mektubu tekrar okuyorum. Aslında her gün okuyorum, ama bugün çok etkilendim.

[32] Gerçekten ben nasıl bir insanım, kendi kendime çok kızıyorum. Onun üzüntülerinin nedeni olmak istemiyorum. Aslında kötü bir insan değilim. Bu da sadece kader olsa gerek; acımasız, anlaşılması güç kader...

Oh! Arkadaşım, emin ol; ben düşüncesiz, dikkatsiz bir insan değilim. Görevimi yaparken sizi bir an olsun aklımdan çıkartmıyorum. Aşkımın gücünü ölçmek için kalbimin derinliklerine gelip sondaj yapmak gerekir... [33] Mermiler doğada gümbürdediği zaman, seni düşünüyordum ve sizin için kendimi tehlikelerden soyutlayıp bir yerlere sığınyordum. Benim bunları yaptığımı, çocukluğumdan beri kanımın kaynadığına, yigittliğime, gözüpek oluşuma kimse inanmayacak.

Yakında hız kazanacak ateşin, dumanın, topların gürleyen, sağır eden sesi bende ki etkin güçleri harekete geçirmiyor. ^[34] Hayır! Arkadaşım, asla arkadaşından yana şüpheye düşme. Sadece onu affet. Senin ıstırabın onun da ıstırabıdır.

Gece, saat 11. Birkaç top sesi geldi ve hemen durdu. Küçük bir gösteriydi. Gece yeni bir bombardıman... Rüzgâr esiyor. Hayır, gittikçe kuvvetlenerek iniliyor. Odamız sallanıyor, lambamız da sönmek üzere. Her taraftan rüzgâr giriyor, ne hayat! Ne hayat!

^[35] Gece, saat 1. Sonunda dinlenmeye çekiliyoruz. Hemen yatacağım. Nezle olmaktan korkuyorum. Oda nın içinde hava akımı var. Haydi, şimdi bunları düşüneyim...

21 Mart [19]15, Pazar

Ne gün, ama ne gün... Rüzgâr uğulduyor, homurduyor, iniliyor. Bir taraftan yağmur yağıyor, üstelik sis de var. İngiliz haber ajansı üç geminin *Bouvet*, *Irresistible* ve *Ocean*'ın battığı haberini veriyor. Başka bir 4. Fransız gemisi Merkep Adası⁹² önünde hasarlı bir şekilde, ^[36] hareketsiz vaziyette duruyor. İsminin *Gaulois* olduğu söyleniyor. Geminin pruvası öylesine suya batmış ki arkası havada kalmış. Kötüye işaret. Mecidiye'de savunma çalışmaları aşağı yukarı bitmiş durumda. Her şey hazır. Düşman gelebilir. Yine de gelmesi zaman alır. 18'indeki bozgun, düşman tarafını öylesine korkuttu ki bugün Karanlık Liman'ın [Erenköy Koyu] mütteliklerin mezarı olduğunu iyi biliyor.

92 Merkep Adası: Tavşan adaları-Eşek adaları-Merkep adaları-Hayırsız adalar, Bozcaada'nın 5 mil kuzeyinde Yeniköy'ün 5 mil batısındaki adacıklar. En büyükleri kuzeyde Tavşan, güneyde Orak adlı adalardır. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 32.

"Merkep Adası", deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

[37] [22 Mart 1915], *Pazartesi*

Öğle saati. Belkıs'tan 13 tarihli bir mektup aldım. Sıbırsızlıkla beklediğimi söylemem yetersiz olur. Coşkuyla bekliyordum... Hem de ne coşku... Benim yüzümden çok endişeli görünüyor. Evlendiğimizden beri üzüntüsünün tek nedeni benim. Evliliğimizi düşündükçe tir tir titriyorum. Dün geceki düşümü hemen aktarıyorum: "Bir ilkbahar gecesi rüyası." Şevket'le beraber savaştan dönüyorduk. Gece yemek yedik. [38] Hâlâ eve gitmemiştim. Sadece ertesi gün onu görmeye eve gidiyorum. Çok üzgün, endişeli ve ciddiydim, o ise kahkahalarla gülüyordu... İşte bir düş.

23 Mart [19]15, *Salı*

Günlük güneşlik bir gün... Fakat güneyden gelen rüzgâr kuvvetli esiyor. Fırtına.

Saat 11.30'a doğru Sait'le beraber karşıya geçiyoruz... Fakat Merten Paşa'nın motoru orada bekliyor. Ek-selansları 35,5'luğu ziyarete geldiler. Bizi motoruyla götürmek istedi, yolda İngilizce ondan bundan konuştuk. Güzelce, şık ve centilmen bir adam... [39] Almanya'da amiral yardımcısı görevinde bulunuyormuş. Önce tıraş olmaya gittik. Daha sonra çorap ve birer çift ayakkabı aldık. Burada da Kilit'teki gibi çok eksik var. Bir çift çorabı bile zorlukla bulduk. Ağlanacak bir durum... Şef Nuri Bey'i kazandığı savaş madalyası için kutlamaya gittik. Gece ise ağır ağır, üzüntü veren Kilit'e döndük. Yanmış, yarı yıkık, harap evleriyle çok acı bir manzara sergiliyor. [40] Orada burada 35,5'luklarla⁹³ açılmış delikler var. Küçük odama dönünce Belkıs'tan iki mektup buldum. Oh! Ne mutluluk! Bir an için tüm üzüntülerimden uzaklaşıp ona yaklaştım.

93 30,5'luklar veya 38,1'likler olmalı. Bkz. *Birinci Dünya Harbî'nde Türk Harbî*, c. VIII, Deniz Harekâtı, Ek 3.

24 Mart [19]15, Çarşamba

Pırıl pırıl parlayan bir kış güneşiyle güne başladık. Evet! Kış geri geldi. Hava çok soğuk. Ateş yakıyoruz, ama her taraftan soğuk giriyor. 35,5 mm'nin⁹⁴ homurtusu camlarımızda yankı yapıyor.

[41] Bugün düşmandan ses çıkmadı. Sadece bir kruvazör ve birkaç torpido gemisi Boğaz girişinde nöbet tutuyor. Daha ziyade bekliyorlar. Maydos'tan Belkis'a bir mektup gönderdim.

Gece. Düşmanın kırk kadar gemiyi Boğaz'ın girişinde topladığı söyleniyor. Ne yapacaklar? Rüzgâr hâlâ daha şiddetli, daha üzüntülü, dünden daha soğuk buz gibi esiyor. Yarın düşmanın nelere [42] kalkışacağını göreceğiz. Bu gece nedenini bilmiyorum, ama canım çok sıkılıyor. Bugünkü neşem hiç beklenmedik bir şekilde dağıldı gitti. Bu keşiş hayatı çok sıkıcı. Maalesef bu hayat devam ediyor. Acaba ne zaman son bulacak? Hareketsizlikten, boşluktan sıkılıyorum. Artık kitaplarımı da okuyamıyorum, bıktım... Mirabeau'nun dediği gibi "Usandım". Bu savaş ne zaman bitecek? Büyük genel karargâhtan 130 bin düşman askerinin Çanakkale'ye geldiği haberini aldık. [43] Bunlardan 50 bini Fransız, 80 bini İngiliz olarak açıklandı. General d'Amade⁹⁵ kumandan olacak. İş daha uzun süreceğe benziyor.

25 Mart [19]15, Perşembe

Güneşli, soğuk ve rüzgârlı bir gün. Düşman, öğleden sonra Saros yakınlarında Geyikli'yi⁹⁶ bombalıyor. Gün, monoton ve yorucu geçiyor.

94 30,5 cm'lik olmalı. Bkz. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. VIII, Deniz Harekâtı, Ek 3.

95 Fransız General Albert Gerard Leo d'Amade (1856-1941), Çanakkale'de kara savaşlarında Fransız birliklerine komuta etti. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3537.

96 Burası, Ege Denizi kıyısındaki Güneyli olmalıdır (g.n.).

Öğleden sonra birkaç arkadaş ziyaretimize geldi. [44] Onlarla beraberken kendimi çok yabancı hissediyorum. Sanki başka millettenmişiz gibi geliyor. Ağlanacak durum... Garip şey... Acaba bu ortam ya da bu yalnızlık mı beni bu hale getiriyor? Fakat insanlardan kaçır oldum. Bu insanların bayağı konuşmalarına tahammül edemiyorum. Çekilmez, affedilmez birçok hatalarını buluyorum. Oysa aynı hatalar belki bende de var.

[45] Şair Kemal, "saygın ruhun konumunu incelemek gerekir" demiş. Ben kısaca bu çok sıkıcı diyorum...

26 Mart [19]15, Cuma

Aydınlık, güneşli bir güne kalkış. Baş döndürücü bir doğa. Dışarıda çiçeklenen ağaçların eşsiz bir çekiciliği var. Etrafa muhteşem bir rayiha saçıyorlar. Onları seyrederken, insanın bütün ruhu olağanüstü bir sevinçle kaplanıyor. Sevmek, bu havayı solumak ne muhteşem bir duygu...

[46] Terasımızdan, Çanakkale'nin bu ölümsüz manzarasını seyrediyorum. Ne kadar güzel bir memleket! Doğanın olağanüstü eli ne güzel şeyler yaratıyor... Bir tarafta güneşin parlak ışıkları altında uzanan uçsuz bucaksız deniz. Öte tarafta Kale; süslü, ormanıya, deniz kenarındaki villalarıyla, tepeleriyle... Muhteşem bir görünü...

[47] Sabah at binip uzun bir gezi yaptım. Şimdiye kadar geçmediğim yollardan geçtim. Ortalarda tek bir canlı gözüküyor. Yalnız onunlayım. Uzaklardaki biriyle konuşur gibiyim. Güneş oldukça yakıcı, hatta tenimi de yaktı. Ne kadar sıcak ve sakinleştirici. Mümkün olsa Tayyare'den beni ona uçurmasını isterdim. Sevimli...

[48] Benim için önemli bir şeyin eksik olduğunu anlıyordu. Zavallı hayvan, isteğimi yerine getirmek için acele ediyordu.

Öğleden sonra, Belkıs'tan 24 tarihli bir mektup aldım. Bugün ise ayın 26'sı. Oh! Sevgili dostum, daima beni düşünen nazik sevgilim... Daha iyi olduğunu, tedirgin olmadığını anladım. Bu sabah bir mektup yazdım. Bir tane daha yazacağım.

[49] *27 Mart [19]15, Cumartesi*

Güzel bir gün. Tam bir bahar günü. Kumandanlıktan gelen telgraf:

Hava güneşli, deniz sakin iki zırhlı ile torpidolar açıklardan methali tarassutta, sefain-i saire Bozcaada ve İmroz civarlarındadır. Nisfül'leyde methalden geriye taharri sefainine bazıları saat altıda yine methalden içeri girmek isteyen torpidolara bataryalarımız tarafından ateş açılmış ve geri çekilmişlerdir.⁹⁷

Tabyalarda hummalı bir çalışma sürüyor.

[50] *[28 Mart 1915], Pazar*

Dün gece gemi toplarının sesi duyuldu.

Saat 10.30. Telefonla düşmanın ilerlediği haberi veriliyor: 7 kruvazör, torpidobot ile zırhlanmış levazım gemisi⁹⁸. 4. Topçu Alayı kumandanı Goncasuyu'ndan tarassuta geldi. Havan toplarının seyrek de olsa sesleri duyuluyor.

Saat 11.20. Şimdi sükûnet tekrar geldi; ^[51] fakat düşman Boğaz'a girmeye başlıyor. Kıyı toplarımız şimdilik sessizliğini koruyor. Yunan haber ajansı, İtalyan politikasının yeni konumundan bahsediyor. Çanakale sorunu zorlaşırsa, bunlar Üçlü İttifak'a karşı hareket etmek zorunda kalacaklar... Çarpışmalar başlıyor; fakat so-

97 Bu telgraf, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

98 "levazım gemisi", deftere İngilizce olarak kaydedilmiştir (y.h.n.).

nuçsuz kalıyor. Rus kaynaklarına göre, Türkler Boğaz'ı güçlendirme çalışmaları yapıyor. Çatalca doğrultusunda [52] Türkler yüz bin kişilik bir kuvvet topladı. Öğleden sonra düşman donanması Boğaz'ın karşısında Tenger'i bombaladı ve birkaç kişinin yaralanmasına neden oldu.

İşte bugünün saat 5 itibariyle bilançosu: Düşman böylece boyunun ölçüsünü almış oldu. Bundan sonra 18 Mart'taki gibi yeni bombardımanlar beklememek gerekir. Özellikle kibirli Atina'nın "gücü zorla kötüye kullanma" beyanından sonra.

[53] Kumandanlıktan geldi:

İngilizlerin Mondros'a getirilmek üzere Kavala-Selanik ve Galos'ta vesait-i nakliye saire tedarik ettikleri ve müttefikin filosunun iki İngiliz dretnotu ve Patris sistemde beş Fransız zırhlısı ile takviye edildiği ve el-yevm Merkep Adası sahilinde oturmuş ve vaziyeti tehlikeli bulunmuş olan *Gaulois* ile aynı derecede hasarzedede olan *Suffren* gemilerinin uzun zamanda tamir edilebileceği ve *Inflexible* sefinesinin Bozcaada şimalinde oturduğu Dersaadet'ten bildirilmektedir.

Bahr-i Sefid Boğazı havalisinde bulunan 9. Fırka da dahil olduğu halde III. Kolordu ile 11. ve 5. fırkalardan ve 64. Alay ile Jandarma Alaylarından Beşinci Ordu teşkil edilmiş ve komutanlığına Müşir Liman Paşa tayin olunmuş. Ordu karargâhı Gelibolu'da kurulmuştur.⁹⁹

Gece. Saat 8. [54] Bu güzel ilkbahar gününü, kumandanlığımızın bizim iki Alman'la ilgili görüşleri kararttı. Sorun, konuştuğumuz dille ilgiliydi. Kumandan Türkçe öğrenmeleri gerektiğini ileri sürüyordu. Onlar da Türkçenin zor olduğunu, öğrenemeyeceklerini ve önemli de olmadığını söylüyordu. Şef çok sinirlendi. Türkçeden başka dil bilmediği için, kendi dilinin evrensel olarak

99 Bu telgraf, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

konusulmadığını anlayamıyor. Kendi kendine kızıyor ve Almancanın çok az konuşulan, edebi yanı olmayan bir dil olduğunu ve lay lay lom şeyler söylüyor. ^[55] Sadi tercümanlık yaptı. Ben ise olaya hiç karışmadım. Kumandanın tepesi attı, kıpkırmızı kesildi. Ağzına geleni söylüyordu... Vatani görevlerini yapmak üzere memleketimize gelmiş olan bu iki asker, barbar olduğumuzu, saygısız olduğumuzu düşünecek. Oysa onlara terbiye, centilmenlik örneği olmamız gerekir. Savaş bittikten sonra memleketlerine güzel ve dostane duygularla dönmeleri, Türk meslektaşlarını centilmenlikleriyle tanıyarak buradan ayrılmaları uygun olurdu. ^[56] Bu olaylar beni askerlik hayatından soğutuyor. Bu despotizmden, bu cehalet müessesesinden nefret ediyorum.

29 Mart [19]15, Pazartesi

Hava güneşli, deniz sakin, bir zırlı dört torpido tarafından methalin tarassut edilmekte olduğu...¹⁰⁰

Evet! Sadece bu sabah için.

Saat 10'a doğru yağmur yağmaya başladı. Hava soğuk değil. Bahar yağmuru...

Saat 1'de at bindim, tıraş oldum. ^[57] Maydos'a postaya paramı almaya gidiyorum. Sırası gelmişken, geçen hafta Maydos'tan gelirken, camdan bakan bir genç kız gördüm. Kara gözlü, esmerdi. Gülümseyerek bana bakıyordu. Bir kez daha bakmak için başımı çevirdim, o da bakıyordu. Bu dişi güzelliği aç bakışlarla seyretmek ilgimi çekti.

^[58] Bugün de onu görebilecek miyim? Görecek miyim? Evinin önünden geçerken, perdelerinin kapalı olduğunu gördüm. Kimse yoktu. Çok ilginç bir gezi yaptım.

100 Bu cümle, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

1 Nisan [19]15, Perşembe

Defterime yazmadan birkaç gün geçti. Üç gündür hava çok güzel. Bahardan çok neredeyse yaz mevsimi yaşıyoruz.

[59] Yeni bir olay yok. Belkıs'tan mektup aldım. O, şimdi çok daha sakin. Artık üzülmekten yapabilecek mi? General d'Amade Çanakkale'ye yola çıktı. Sir Hamilton ise geldi. Ne yapacaklar? Aşağı yukarı hiçbir şey... 18 Mart bozgunu, bu ünlü tarihin kâbusu uzun süre hafızalardan silinmeyecek...

2 Nisan [19]15, Cuma

Güzel bir gün. Sabah erkenden Yıldız'a gidiyoruz. Banyo yapıyorum ve daha sonra çok [60] samimi bir daire oluşturuyoruz. Dr. Behçet çok ilginç.¹⁰¹ Diğerleri terbiyeli görünüyorlar. Uzun uzun konuşuyoruz. Tenger subayları bize başarılarını anlatıyorlar. Çok dramatik.

Öğleden sonra Cemil Bey bizi görmeye geliyor. Sevgili ihtiyar¹⁰² bizimle çay içiyor.

Gece bir şey yok.

4 Nisan [19]15, Pazar

Bu sabah erkenden Çanakkale'ye Çimenlik'e gidiyoruz. Sadi bizi almaya geliyor. [61] At biniyoruz. Dört-nala Karacaviran'a gidiyoruz. Hava güzel. Yol da güzel, köylerin arasından, uçuş kampını geçip istasyona

101 Tevfik Rıza Bey, Yıldız mevkiinde görev yapan Doktor Behçet Sabit Erduran'dan bahsetmektedir. Behçet Sabit Erduran'ın Çanakkale Savaşı sırasında yazdığı günlükleri için bkz. *Cephe'deki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

102 "Sevgili ihtiyar", deftere İngilizce olarak kaydedilmiştir (y.h.n.).

geliyoruz. Alan kötü sayılmaz, ama daha iyi olabilirdi. Galip Bey kumandan, iyi bir asker. Makinelere gidiyoruz, hepsi çok basit. Yemek yendi ve [...] ziyaret edildi. Zavallı, küçük köy... Harabe halinde. Halk ölüm korkusuyla ^[62] tehlikeli bölgeden kaçmış. Bir odada on kişi balık istifi olmuşlar. Karmakarışık, perişan bir şekilde yaşıyorlar. Uzakta, topun her zamankinden kuvvetli gürleyişi sırasında, bu insan yığınının sağır edici sesleri, uyanmakta olan doğanın gülümseyen yeşilliği arasında kayboluyor...

5 Nisan [19]15, Pazartesi

Ne gece! Çadır hayatı oldukça zor. Bütün gece yağmur yağdı ve bir soğuk ki –anlatacak sıfat bulamıyorum– her taraftan içeri giriyordu.

^[63] Sabah 8’de uyanıyoruz. Yağmur yağıyor. Dışarıya adım atmak olanaksız. En az bir metre çamur var. Sabahleyin, çadırdaki kalmaya mahkûm olduk. Benim dışımda herkes sigara içtiği için nefes almakta zorluk çekiyordum. Nihayet yemekten sonra at binip dörtnele gidiyoruz. Yağmur devam ediyor. Dün iyi görünen yol, bugün çamur deryası olmuş, çok kötü. ^[64] At, her an diz çöker pozisyona geliyor. Özellikle Sait Bey at üzerinde zorlukla duruyor. Atımı biraz hızlı gitmeye zorlasam, bağırarak sanki yavaş gidelim diye yalvarıyor... O da ne! Deniz vahşileşti. Geçmek olanaksız. Merten Paşa’ya telefon ediyorum. Hemen bize bir motorbot gönderiyor. Gece olunca geçebiliyoruz. Çok yorgun, uykulu...

^[65] 6 Nisan [19]15, Salı

Sabah 7’de kalktık. Yağmur yağmıyor, fakat deli gibi bir rüzgâr var. Gökyüzü tehditkâr... Nihat Bey’e telefon edi-

yorum. Onun mektubunu getirecek. Şu sıra Ezine'deki çiftlikte.

Gün monoton geçiyor. Bugünlerde hava durumu benim barometrem oldu. Hava iyi olduğu zaman bu hayat daha çekilebilir oluyor. Kötü olmaya başlayınca bütün keyfim kaçıyor ve hüzünleniyorum.

[66] Düşman sessizliğini koruyor. Yeni bir girişim gözlenmiyor.

7 Nisan [19]15, Çarşamba

Bugün hava çok güzel. Güneş sıcacık. Tam bir ilkbahar günü.

8 Nisan [19]15, Perşembe

Galip Bey ziyarete geliyor. Gün sıcak ve güzel. Düşman öğleye doğru İntepe'ye birkaç top atışında bulunuyor. Ondan mektup gelmedi. Merak ediyorum.

9 Nisan [19]15, Cuma

Pırıl pırıl güneşli bir güne uyanıyoruz. [67] Sanki bize günaydın diyor. Yanı başımızda saf kuzuların melemleri, tarlaların müzikal fısıltıları, bütün bunlar bizde güzel duyguların, hatıraların canlanmasına yol açıyor... Mesudiye'den arkadaşım Cemil, öğleye doğru telefon ederek beni beklediğini söylüyor. Hemen yemek yapıp saat 1'e doğru Tayyare'ne biniyorum. Mesudiye, Goncasuyu'ndan 1 saat 15 dakika uzaklıkta. [68] Denizi takip ediyorum. Manzara dikkat çekici. Yol çok güzel. Her yerde gizli bataryalar var. Sed bataryası¹⁰³ çapları 10,5 cm. Yolda cephane yüklü arabalara rastlıyorum.

103 "Sed bataryası", deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

Etraftaki askerler mutlu görünüyorlar. Oraya buraya düşmanın patlamamış top mermilerini düşey olarak koymuşlar. Bir çeşit tel örgüyle çevirmişler. Nihayet Mesudiye'deyim. [69] Barakalar çok keyifli. Arkadaşım Cemil beni kapıda bekliyordu. Oturduğu baraka oldukça sevimli. Süslemekle uğraşıyorlar. 150 santimetre çapındaki projektöre gittik. Batarya gözükmüyor. Toplara ulaşabilmek için çok yükseğe çıkıp yeraltında kazılmış yollardan yürümek gerekiyor... Öyle güzel saklamışlar ki düşmanın bulma ihtimali çok uzak. [70] Bir kez daha 18 Mart olaylarını, atlatılan tehlikeyi anlatıyor. Batarya kumandanı Kemal Bey'le çay içiyoruz. O da çok sempatik biri. İngilizceyi güzel konuşuyor. Akşam oldu, artık ayrılma zamanı.

Saat 8'e doğru Goncasuyu'na geliyorum. Hayat korkutucu bir şekilde, ne çabuk geçiyor. Günler, haftalar, aylar geçiyor ve daima aynı hedefe doğru eğiliyoruz: Kader...

[71] 11 Nisan [19]15

Saat 10. Ne güzel bir gün. Terasa bir iskemle çıkarttım. On kadar askerimiz balkonu düzenleyip çiçek dikerken, ben de yazıyorum. Yakıcı güneş, yüzümü yakıyor. Kanım ısınıyor, bunu çok seviyorum. Sabahın 5'inde yattık ve 8'de kalktık; fakat hiç yorgunluk hissetmiyorum.

[72] Dün gece, Maydos'tan gelen telefonda pek çok mektubumuzun olduğunu haber verdiler. Acaba bana da var mı? Çok merak ediyorum. Bugün de postadan çıkmazsa, telgraf çekeceğim.

Dün sabah, bir Alman baron merkezimizi ziyarette geldi. Makinelerin bulundukları odaları gösterdim. Baromla İngilizce konuştuk. Birden bana Fransızca olarak

bu dili bilip bilmediğimi sordu. [73] Ben de biraz Fransızca bildiğimi söyledim. Bir Fransız gibi konuştuğumu söyledi. Bir Türk subayının birkaç yabancı dil bilmesi onu şaşırttı. Adresimi aldı. Almanya'dan bana gazete gönderecek.

12 Nisan [19]15

Sabah 2'de uyuduk, 7'de uyandık. Hava bozdu. Rüzgâr korkunç bir şekilde homurduyor. [74] Ara sıra topların sesiyle rüzgârın birbiri karışıyor. Yağmur da yağıyor.

Dün gece Belkis'tan bir mektup aldım. Nihat Bey gönderdi. Belkis keyifsiz. Romatizmadan bahsediyor. Allah'ım olacak şey mi? Hareket edemeyecek kadar tehlikeli mi? Sebebi ben olabilir miyim? Zavallı sevgilim. Evliliğimiz üzüntü oldu. Ben, akılsız adam, tüm samimiyetimle mutlu bir dönem olacağını zannediyordum. [75] O, çok üzülüyor. Üzüntü saatlerinin son bulmasını isterdim. Ne zaman! Evet, ne zaman onu mutlu göreceğim? Ne zaman, ikimizin de istediği gibi, dostça, samimiyet içinde mutlu bir hayat süreceğiz? Ben gerçekten dayanıklıyım. O kriz dönemini, kaygı dolu saatleri, ölümle yüz yüze, kalbim kan ağlarken neler çektiğimi anlatmam zor. Ölümü görüyordum, onu görüyordum, terörden korkuyordum. [76] Sevdığım halde, hatta fazlasıyla bu askeri kariyeri lanetliyordum. Onun endişeli olduğunu hissetmek beni ayrıca üzüyor. Mektuplarımın çoğunda, mutlu olduğum, hiç değilse zavallı olmadığımı zannedilecek. Böyle yazmam için cesaret gerek... Kendimi olduğum gibi göstermem olmaz. İstanbul'a tatile gitmem konusunda kaygılanıyor. Gelmem konusunda şartları zorluyor, [77] onun için çok yorucu, bana göre ise biraz garip. Bu sabah ona bir mektup yazdım. Çok göreceğim geldi. O minyon başı göğsüme bastırıp çok

sevdığım gözlerinden öpmeyi, saatler boyu öylece kalmayı ne kadar isterdim...

Öğle oldu. Rüzgâr duruldu. Hava güzelleşti.

15 Nisan 1915, Perşembe

Güzel bir sabah. Güneş her yeri ısıtıyor. Taze, dinlendirici bir hava.

Dün gece 9’da uyudum. [78] Bu sabah 6’da ayaktaydım. Dün öğleden sonra Belkıs’tan bir mektup aldım. Çok sinirli olduğu anlaşılıyordu. Bana çok kızgın. Bir hata yapmış olabilirim, kabul ediyorum; fakat kadere karşı gelinmiyor. Güzel güneş, ışınlarını küçük odamıza iletiyor, biraz da olsa üzüntülerimizi dağıtıyor. Dalgaların çığlıkları, atmosferi kulakları delen sesleriyle sarıyor.

Bu sabah Alman ajansından alınan haber: Mense ve Moselle arasındaki savaş sert bir şekilde devam ediyor. Fransızların Alman siperlerine saldırıları kayıplarla püs-kürtüldü.

Alman kruvazörü *Kronprinz Wilhelm* 1.700.000 ton gemi batırmış... Alman kruvazörleri tarafından batırılan toplam gemilerin hacmi 7.500.000 ton.

Daily News “Boğaz saldırıları, ağır kalibreli topaların yerleştirilmesi ve Türk askerlerinin iyi atışları sayesinde durduruldu” şeklinde açıklamalara yer verdi. [79] Böylece düşman yenildiğini itiraf ediyor. Bizim de istediğimiz buydu. İngilizler –ve maalesef müttefikleri olan Fransızlar– yeni şehitler için mezar yeri aramayacak. Çok yazık!

Her sabah Nihat Bey’e ordudan gelen haberleri vermeye devam ediyorum. Müstahkem Mevki Komutanlığı, ordu kuvvetleri tarafından çevrilmiş olan –Maydos’takiler dışında– bütün Hristiyan ahalinin Gelibolu topraklarından başka yere kaydırılma emrini verdi.

16 Nisan [19]15, Cuma

Bugün çok erken kalktım. Saat 8'de Yıldız'a, banyo yapmaya gittim. Sempatik doktorla uzun uzun konuştum ve saat 11'e doğru döndüm. [80] Çadır aşağı yukarı kuruldu sayılır. Saat 15.00'e doğru bitti. Masaya oturdum, dün Belkıs'a başladığım mektubu bitirdim. Çadırımız şehrin karşısında bulunuyor. Kapıdan, Çanakkale'yi, nehri, Hamidiye'nin Anadolu yakasında ki kısmını, çam ormanlarını görüyoruz. Seyre değer bir manzara var.¹⁰⁴

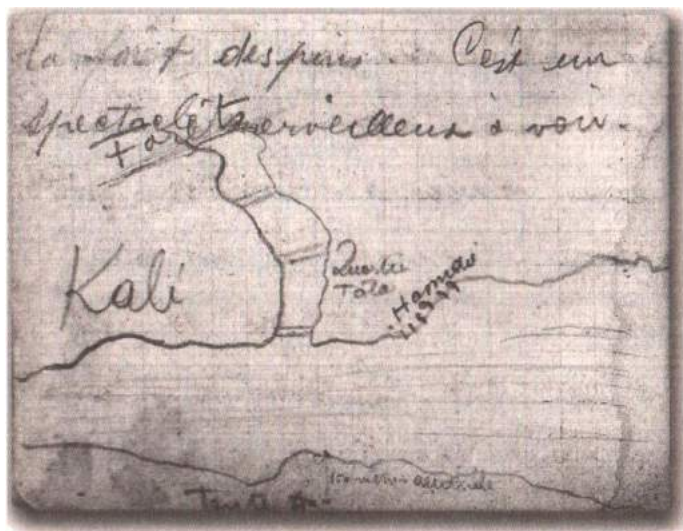
[81] 17 Nisan [19]15, Cumartesi

Sabah saat 05.30'da, yatağımdan acele bir şekilde, top gümbürtüleri eşliğinde kalktım. Hemen pantolonumu ve paltomu giyip terasa fırladım. Kıyıdaki küçük bataryalarda korkunç bir ateş söz konusu. Uzakta, Kepez önlerinde siyah bir nokta görüyorum. Dikkatle baktığımda, suyun üzerinde bir denizaltı görünüyor. Gözlüğümü alıyorum ve iki denizcinin ayağa kalkmış, bir çeşit beyaz bayrak açtıklarını görüyorum. Kısa zaman sonra toplar susuyor. Denizciler karaya oturan gemiden¹⁰⁵ denize atlıyor.

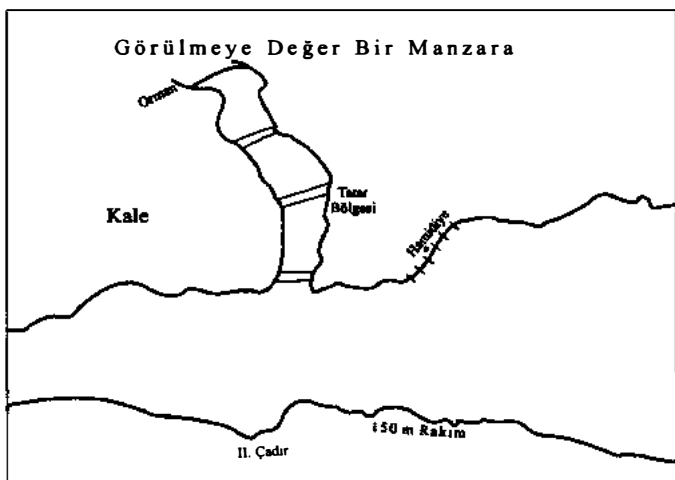
[82] Hemen sandallar ve motorlar denizaltıya doğru gidip mürettebatı kurtarıyor. Belki denizaltı rotasını şaşırdı ve sığılık bölgede karaya oturdu. Sevimli torpido gemisi *Demirhisar*, önümüzden geçip Rumeli yakasını

104 Bu sayfanın altında Tevfik Rıza Bey'in çizdiği, bulunduğu yeri gösteren bir kroki yer almaktadır.

105 Çanakkale muharebeleri sırasında İngiliz ve Avustralya deniz kuvvetlerinde "E" sınıfı denizaltılar kullanılıyordu. Karaya oturan denizaltı da İngilizlerin E-15 denizaltısı idi. Atılan mermiler kuleyi ve akümülatör bataryalarını parçalamıştı, aynı zamanda kuleye isabet eden mermiler, denizaltı komutanı ile beraber altı kişinin ölümüne neden olmuştu. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 6.

Tevfik Rıza Bey'in defterine çizdiği, bulunduğu yeri gösteren kroki.

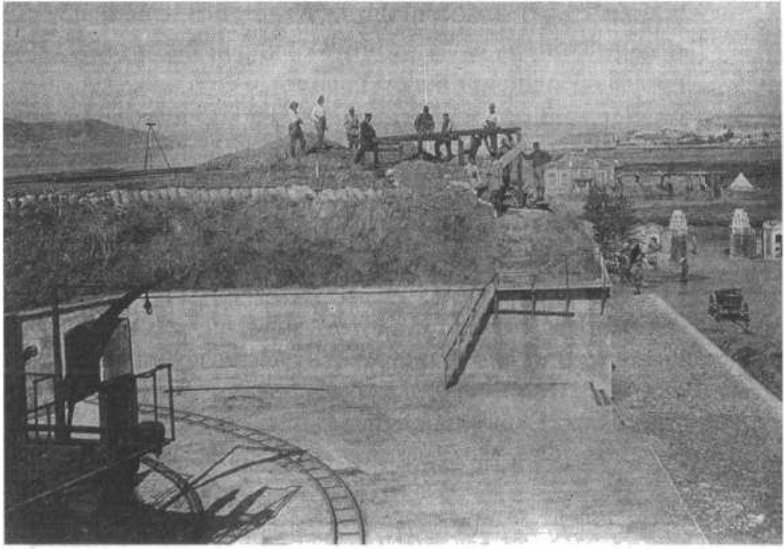

takip ederek Soğanlı'ya doğru gidiyor ve oradan denizaltıya dönüp yanına gidiyor. Orada bir şeyler yapıyor. Saat 7'ye doğru Cevat Paşa denizaltıya gidiyor.

Saat 7.30. Bir uçağın motor sesini duyuyoruz, [83] uzaklardan düşman uçağı yaklaşıyor. Top ateşiyle karşılanıyor. İki tanesi Boğaz'dan giriyor. Topların, mitralyözlerin gürültüleri korkunç geliyor. Adeta üstümüzden uçuyorlar. İçlerinden biri Kilitbahir ve Hamidiye'nin Anadolu yakasına art arda üç bomba atıyor. Bu çok kuvvetli bir patlama. Her yanı simsiyah bir duman kaplıyor. Ölü yok. Patlamanın ardından, uçaklar bize barışı bırakıp Boğaz'a doğru gittiler. [84] Denizde kötü bir şekilde başarısızlığa uğrayan düşman, bu kez de Boğazları havadan zorlamaya çalışacak! Ne hayal! Denizaltı hâlâ orada. Römorkörlerin, istimbotların kazazede gemiyi kurtarma çalışmaları sürüyor.

Saat 10.20. Düşman uçağı Kepez üstünde uçuyor. Denizaltının üstünde bir tur atıyor ve üç mermi atıyor. İkisi denizaltının yanına denize, diğeri kıyıya düşüyor. [85] Bir şey olmadı. Tekrar hava bombardımanı başlıyor. Bütün topların ağızları gökyüzüne çevrilmiş. Ne yazık! Nejat'ın tatlı sözü aklıma geliyor. Bir gün Recaizade oğluyla adadan dönerken, vapurda karşılarına birkaç adam oturmuş. Sigara içip dumanını pencereden dışarı üflüyorlarmış. Güzel çocuk bu olaya öfkeyle bakıp babasına "Bak baba doğayı nasıl kirletiyorlar" demiş. [86] Bu güzel ilkbahar günüyle, topların doğaya karşı gürültüleri büyük bir tezat oluşturmuyor mu? Fakat bu, özgürlüğe doğru ilerleyen insanların sağır edici gürültüsünün yüce yankısı olabilir...

Saat 4.30. Tekrar bir düşman uçağı üzerimizde uçuyor. Bizden iki uçak da düşmanı takip ederek uçuyorlar. Yine de, düşman bizden uzağa da olsa, [87] üç patlayıcı

Anadolu Hamidiye tabyasında tahkimat çalışması.

atmaya fırsat buldu. İyi haber: Maydos yakınında bir düşman uçağını düşürdük. Gece yarısı bütün projektorler çalışıyorlar. Zor şartlarda denizaltının yanında çalışılıyor. Uzaklarda düşman denize birkaç gemi topu mermisi atıyor.

18 Nisan [19]15, Pazar

Bu sabah çok erken kalktık. Saat henüz 4.30 iken ayaktaydık. Terasa çıktığımız zaman beyaz bir [88] dumanın denizaltının tam yanından çıktığını görüyorum. Bu buharı olmayan denizaltıdan olamaz. Gözlükle, bir römorkörün pompalarını çalıştırarak, denizaltıya giren suyu boşalttığını görüyorum. Şimdi biraz daha suyun yüzeyine çıktı. Bugün onu kurtarmalarını bekliyoruz.

Saat 10. İki uçak üstümüzde uçuyor. Biri şehre doğru yöneliyor ^[89] ve hangarın yakınındaki bir noktaya art arda üç patlayıcı atıyor. Kanımca, askeri hangarları ortadan kaldırma düşüncesinde. Başka bir hayat başladı. Şimdiye kadar kruvazörler, zırhlı savaş gemileri 38 cm'lik topları püskürtüyor, torpido gemilerinin himayesinde mayın tarama gemileri gece faaliyet gösteriyorlardı. Şimdiyse ilginç olan hava atakları. Başınızın üstünde uçuyor, kendi kendinize "İşte! ^[90] Acaba istasyonumuza hedefleyecekler mi?" diye düşünüyorsunuz. Oysa bizim takımın ve benim, 38 cm'lik kuru gürültülerden korkumuz yok. Korkunç bir heyecanla uçağın başımızın üstünde çeşitli turlar yapmasını izliyorum.

17 Nisan 1915'te Kepez önlerinde karaya oturan E-15 denizaltısı Alman ve Osmanlı askerleri tarafından teftiş ediliyor.

Öğle 12.30'da çadıra dinlenmeye gidiyorum. Hava serin ve yalnızım. Yalnız olmak her şeye bedel. Böylece uzaktaki dostumu düşünmeye zaman ayırabileceğim.

Saat 10'a doğru kanepede uyuyakalmışım. ^[91] Bir ara top atışları duyar gibi oldum. Önce bunların düşman uçaklarından atılan patlayıcılar olduğunu düşündüm, fakat gürültüler çoğalınca, ne olduğunu anlamak için yerimden kalktım. İki düşman kruvazörü biraz yaklaşmış ve uzaktan denizaltı yönüne doğru bombalıyorlar. Kuşkusuz bizim kullanmamıza engel olmak için denizaltıyı ortadan kaldırmak düşüncesindeler. Gemi toplarının mermileri hedefin 200-300 metre uzağına düşüyorlar. ^[92] Denizaltıda çalışan üç römorkör uzaklaştılar. Atışlar yağmur gibi, ama uzaktan geliyor. Düşman gemileri objektiflerini güçlkle ayarlıyorlar. Tenger, İntepe'den gelen obüs topları onları rahat bırakmıyor. Nihayet, başarısız denemelerden sonra, küçük düşmüş bir halde gidiyorlar. Britanya kibiri, zaferi uçup gitti. Çanakkale onlarda tarifsiz bir ümitsizlik yarattı. ^[93] Antik Yunan'ın derin uçurumlarında sadece büyük gemilerini kaybetmekle kalmadılar, aynı zamanda kendi deyimleriyle güç dedikleri kalıtımsal gururlarını da kaybettiler. Fakat hayır! Bugünlük henüz bitmedi: çalışacaklar, amirallerine rapor sunacaklar, kalleş Albion ismini hak ettiklerini gösterecekler...

Gemiler henüz uzaklaşmışlardı ki iki uçak dolaşmaya başladı. ^[94] Birinde patlayıcılar olduğunu görüyorum. Hatta ölüm aygıtlarını da görüyorum. Bize doğru geliyor. Acaba bu öğlen hedefleri biz mi olacağız? Hayır, uçuşa devam edip şehre doğru gidiyor. Yeniden hangarların yakınına üç patlayıcı atıyor, daha önce olduğu gibi zarar veremiyorlar. Hangarların 200 m uzağına düşüyorlar. O da dönüyor. İngiliz gücünün şanlı yöneticilerinin başarılarını kabul ediyorlar. ^[95] Altı bomba atıldı.

Ortalığı kapkara bir duman kapladı. Toprağın altında 20 santimetrelilik bir çukur açıldı. Yüzlerce lahana, binlerce bakla ve meyve ağacı olmayan büyük bir ağaç ortadan kalktı. Tanrı kralı korusun!

Saat 5. Yeniden sessizlik sağlandı. Römorkörler denizaltıya doğru giderek çalışmalarına devam ediyorlar. [96] Denizaltının E-15 tipinde olduğunu öğreniyorum. Boyu 53.60 metre, genişliği ise 7 metre 820 ton hacminde 2 top ve 4 tüp torpil taşıyor. 31 mürettebatı var. 21 asker ve 3 subay dışında diğerleri ölmüş.

Akşama doğru top sesleri duyuluyor. Düşman kesinlikle denizaltıyı torpilleyecek, ortadan kaldıracak.

Gece. Saat 11. Beş tane torpido gemisi Boğaz'a giriyor. Tabyalar yaklaşmalarına izin veriyor. [97] Daha sonra yoğun, ölümcül bir ateş açıyorlar. Torpidolardan ikisi batıyor, diğerleri kaçıyor. Ben de biraz dinleneceğim.

19 Nisan [19]15, Pazar[tesi]

Bu sabah da top sesleriyle uyanıyoruz. Hamidiye'nin Anadolu yakasından *Mesudiye* gemisinin yönüne doğru şarapnel ateşi açılıyor. Bir düşman denizaltısı görmüşler. Aynı anda bir de uçak beliriyor. Topların cehennem gürültüleri başlıyor. Aniden, denizaltının yakınında, korkunç bir gürültü eşliğinde havaya fıskiye şeklinde su yükseliyor. [98] Acaba güzel gemiye korkunç savaş silahı mı isabet etti; fakat denizaltı hâlâ orada duruyor. Sadece kış kısmı denize biraz daha yatmış görünüyor.

Saat 7'de Kilitbahir'e gidiyorum. Sadi'ye telefon ediyorum ve beni karşıya geçirecek olan sandala biniyorum. Bu küçük, sevimli sandala bindiğimden beri, denizin sakinliği, doğanın dinginliği içinde topların öfkeli gümbürtüsü devam ediyor... [99] Evet, her yönden, batıdan, doğudan, kuzeyden, güneyden her yerden öf-

keli bombardıman devam ediyor. Bu sabah da, bu kötü insanlık güzel tabiatı kirletiyor. Sandalımız sakın denizde yavaşça ilerliyor. Sandalda yaklaşık 15 kişiyiz. Nuri Bey'in küçük, minyon, sevgili kızı yanımda oturuyor. Bana Almanca olarak: "Neden yazıyorsunuz teğmen?" [100] Zavallı küçük, topların öfkeli gümbürtülerine şaşıyor, bütün bu insanları bir daha gülerken, etrafa neşe saçarken göremeyeceğine şaşıyor...

Sadi beni Çimenlik'te bekliyordu. Ata binip bizi bekleyen arkadaşımız Ali Bey'e gidiyoruz. Devletin genç ve güçlü subayı bizi içtenlikle karşılıyor. Hastaneye, yaralı İngilizleri ziyarete gidiyoruz. Hepsi yedi kişiler. Biri Birmingham, diğeri Scotland, öbürü Jersay'den. [101] Obüs topları, kimini çok kimini de az yaralamıştı. Sevimli olanın sağ kolu birçok yerinden zarar görmüş. Sakat kalmaktan korkuyor, fakat doktorlar garanti veriyorlar. Hepsi çok iyi tedavi ediliyor. Öylesine hoşgörüyüyle yaklaşıyorlar ki... Üzülerek ayrılıyoruz.

Öğleden sonra Alman havacılar bizim istasyona geliyorlar, dörtnala çiftliğe Halil Paşa'ya gidiyoruz. İki saat uzaklıkta. Güzel bir yer. Yeşillik, tarlalar, sürüler arasında bir süre dinleniyoruz ve [102] saat 6'ya doğru dönüyoruz. Çok yorgun, ama dipdiriyiz.

Akşam 19'da yemek yiyoruz.

Saat 8'de Goncasuyu'ndan telefonla, Belkıs'tan bir telgrafımın olduğunu haber veriyorlar. Hemen cevaplıyorum. İnfilak eden uçakları duyup beni merak etmişler.

Saat 9'da yatıyoruz. Çadırda geçirdiğimiz ikinci gecemiz.

20 Nisan [19]15, Pazar [Salı]

Sabah 5.30'da kalkıyorum. Kuzuların sesiyle uyandık. [103] Benimkileri düşünüyorum. Birazdan Goncasuyu'na gideceğim.

Akşam 5. Karacaviran'dan, Sadi'yle beraber saat 9'a doğru yola çıktık. Hastanede durduk. İngiliz esirlerle görüştük, saat 11'e doğru Çimenlik merkeze geldik. Denizde yine fırtına vardı. Fakat bir yelkenli görünüyordu. Tam binmek üzereyken bizim albay, bir telefon görevlisi ile bana "Tevfik Bey, ^[104] Sarıcaeli'deki yeni karargâhımızı gördünüz mü?" dedi. Ben de "Hayır" dedim. "O zaman Yaşar Efendi –telefon görevlisi– sizi oraya götürecektir ve geceyi orada geçireceksiniz" dedi.

Ona teşekkür ettim. Restoranda yemek yiyorum ve Karacaviran'a telefon edip bana bir at göndermelerini söylüyorum. Beklerken, Yaşar Efendi'yle beraber şehirde yanan karargâhı görmeye gidiyorum. Ne büyük bir yıkım! Gerçekten anlatılır gibi değil... Yıkık damlar, çökmüş duvarlar, her taraf simsiyah... ^[105] Sokaklar tanınmıyor! Geçiyoruz... Esir alınmış üç İngiliz subayının çıktığı Müstahkem Mevki Komutanlığı'na geliyoruz. Konsolos yardımcısının garip bir yüzü vardı. ¹⁰⁶ Atı getirdiler. Dört kişiyiz. Karacaviran'a doğru dörtlüye gidiyoruz. Orada çay içip biraz sohbet ediyoruz. Daha sonra Sarıcaeli'ye doğru yola çıkıyoruz. Saat 7'ye doğru dönüyoruz. Çadır hayatı çok keyifli, güzel bir gece geçiriyoruz. Özellikle albay güzel konuşuyor. ^[106] Bulgaristan'daki esaret günlerini ve daha birçok şey anlatıyor.

Saat 9'da yatmaya gidiyoruz. Burada erken uyuyoruz. Aslında çok yoruluyorum. İki gün at bindikten sonra dinlenmek gerekiyor.

21 Nisan [19]15, Çarşamba

Sabah 5'te kalkış. Saat 5.30'da at binip köyde dolaşıyoruz. Saat 7'de kahvaltıya geliyoruz. Askerlerin talimle-

106 Savaştan hemen önce Çanakkale'de İngiliz konsolosluğunda bulunan İhtiyat Yüzbaşı Palmer, 17 Nisan'da ele geçirilen E-15 denizaltısında idi ve esir düşmüştü. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 1.

rini izliyorum. Saat 9'da Sarıcaeli'den ayrılıp köyden ve tarlaların, ^[107] otlakların arasından geçiyoruz.

Şimdi saat 11. Beni Maydos'a götürecek olan sandaldayım. Telefonla bir paketimin olduğunu söylediler.

Gece saat 9. Maydos'taki postaneye gidiyorum. Müdür güzel bir paket veriyor. İçinden güzel bir defter, asker yakası, sabun ve krem çıktı. Küçük arkadaşım nasıl da beni düşünüyor! Yaya olarak Goncasuyu'na dönüyorum. Sevimli istasyonuma geldiğimde kahkaha-lara boğuluyorum. ^[108] Ezine'ye giden biri döndü, bana tereyağı ve beş tavuk ile bir horoz getirdi. Kuzularım da başka bir güzellikte. Şimdi dinleneceğim. Bitkin bir haldeyim. Onu düşünerek uykuya dalacağım.

15 Mart'ta Plymouth'dan yedeğinde bir kruvazörle yola çıkan E-15, bir gece Gibraltar'da¹⁰⁷ kaldı ve Malta üzerinden Mondros'a geldi. Orada altı gün, Bozcaada'da da bir gün kaldı. ^[109] Gece yarısı, Sarıcaeli'den (?) ayrıldı, saat 2.30'a doğru suya daldı. Kuvvetli akıntı yüzünden rotasını kaybetti ve saat 6'ya doğru Kepez'e çarptı. Periskopu su yüzeyinde görünüyordu. Kepez hemen ateş açtı. Birinci ateş kaptan köprüsüne isabet etti. İkinci ateş ise makine dairesine isabet etti. Askerler gemiyi terk etmek zorunda kaldı; fakat bataryalar devam ediyordu. Bu sebeple yedi yaralı ve üç ölü oldu.

^[110] 23 Nisan [19]15, Cuma

Hepimiz için sanki cenaze kalkmış gibi bir gün... Bu sabah savaşın korkunç araçları olan uçaklar Maydos üstünde uçmaya başladılar. Hepsi beş taneydi. İçlerinden üçünün otomatik bomba atan aletleri vardı. Maydos üstünde uçup şehre dokuz bomba attılar. Büyük zarara sebep oldular. ^[111] Telefondan aldığım bilgiye göre,

107 Cebelitank Boğazı'na İngilizlerin verdiği isim (y.h.n.).

12 askerimizin öldüğünü, 29 askerimizin yaralandığını öğrendim. Kasabada meskûn halk arasından bir papaz ölmüş, diğeri yaralanmıştı, bir genç kız da hayatını kaybetmişti. Daha pek çok ölü ve yaralı bulunuyor. Sadi'nin dediği gibi işler çatallaşıyor. Tehlikedeyiz. Düşman bizim onlara yaptıklarımızı kolay unutmayacak.

[112] 18 Mart Deniz Savaşında Müttefik Donanmasında Bulunan Bir İtalyan Harp Muhabirinin Gördükleri

Bozcaada fi 21 Mart sene 1915 gece...

Gece oluyor, müttefik donanması geri dönüyor, bayraksız, ışksız, sessiz geçiyor. Evvela hafif gemiler, sonradan birer kilometre aralıkla zırhlılardan oluşan dört deniz fırkası, daha sonra yine birtakım hafif gemiler. Ve arkalarından birkaç yardımcı kruvazör, birkaç hafif nakliye gemisi ve en sonra iki hastane gemisi birbirlerini takip ediyorlardı. İşbu alay muhteşem olmakla beraber son derecede hazin ve matem saçan bir hali gösteriyordu...

Evvela bir tarihçe yapalım!

Bu bölümde bombardıman devreleri hakkında bir Fransız bahriye zabitanın ifadelerini yazacağım!

Çanakkale girişindeki istihkâmların muntazam bombardımanı İngiliz, Fransız gemileri tarafından 19 Şubat [1]915'te başlamıştır. İşbu saldırı işi başkumandan olan İngiliz Amirali Carden ile Fransız Amirali Guepratte tarafından idare olunuyordu. Her iki amiral Çanakkale bombardımanının yavaş ve ihtiyatlıca bir tarzda yapılması gerektiği kanaatinde fikir birliği içinde idiler. Binaenaleyh devamlı ve uzun araştırmalarla mayınların temizlenmesinden ve sürekli bombardımanlarla kalelerin birer birer düşmesinden sonra büyük harp gemileriyle Boğaz'ı zorlamaktan ibaret olan planlarının tatbikine başlamışlardır. 19 Şubat'ta yarım günlük bombardıman neticesinde Seddülbahir ile Kumkale'ye harp gemileri daha da sokularak Orhaniye ile Ertuğrul tabyalarını [113] dövmeye başlamıştır. İşbu tabyalar yeni sistem 240 [mm]lik Krupp toplarıyla donatılmış bulunduklarından harici istihkâmlardan kat kat üstün bir surette kendilerini müdafaa eylemişlerdir. Bundan dolayı *Suffren*

ile *Vengeance* gemileri fena halde dövülmeye başladıklarından büyük maharetlerle manevralar yapmaya mecbur kalmışlardır. Bugün adı geçen tabyalar ta akşama kadar toplarının büyük bir kısmıyla ateş etmeye devam etmişlerdir. Akşam olunca deniz de fenalaştığından harp gemileri oradan çekilmişlerdir.

Mayın tarama gemilerinin mesaisi

21-24 Şubat günlerinde havanın şiddetinden dolayı her türlü harekât tatil edilmiştir. 25 Şubat'ta şafakta dört zırhlı *Queen Elizabeth*, *Gaulois*, *Irresistible*, *Agamemnon* tekrar bombardımana başlamışlardır. Kumkale ile Seddülbahir altı gün önce susturulmuş olduklarından hiçbir atışta bulunmamışlardır. Orhaniye ve bilhassa Ertuğrul bataryaları taze bir şiddetle karşılık vermişlerdir. Ertuğrul bataryası *Gaulois* ile *Agamemnon* zırhlılarına başarıyla ateş ederek *Agamemnon*'u tehlikeli bir surette yaralamışlardır. Öğleden sonra devam eden bombardımana *Comwallis*, *Vengeance*, *Suffren*, *Charlemagne* zırhlıları da katılmışlardır. Saat dörtte ise Orhaniye ile Ertuğrul bataryaları birbirini müteakip susmuşlardır. Binaenaleyh bunların hakikaten tahrip edildikleri veya susturulduklarını anlamak maksadıyla harp gemileri sahillere daha ziyade yaklaşmışlar ve bundan emin olduktan sonra akşam Bozcaada'ya geri dönmüşlerdir. O esnada Seddülbahir üzerinde yoğun dumanlar ve arada [114] yeni infilaklara işaret eden beyaz dumanlar ve boğuk sadalar görülüyor ve işitiliyordu.

Müttefikler için başarılarla sonuçlanan 19 ila 25 Şubat günlerinden sonra zaruri görülen bazı hazırlıkların icrasına başlanmıştır.

Akşamları mayın tarama gemileri birtakım harp gemileri himayesi altında Bozcaada'dan gelerek bütün gece Boğaz girişini Türk bataryalarının uyanık tehditleri içinde sabit mayından temizlemeye çalışmaya başlamışlardır. Araştırmalar Fransız Visamirali Ronak'ın icadı olan ve gayet mahirane bulunan usule göre uygulanıyordu. Mayın gemileri arkalarına iki büyük makas takarlardı. Bu makaslar denizde üç buçuk metre derinliğinde mayın zincirlerine tesadüf ettiğinde kapanarak keserler ve bundan sonra su yüzüne çıkan mayınlar birkaç kurşun isabetiyle patlatılır. İşbu tehlikeli ve zor araştırmalar birçok gece devam etmiştir; fakat bu mevsimde deniz olağanüstü fena bulunduğu cihetle

çoğunlukla hem bombardımanın hem de mayın taramasının kesilmesini gerektiriyordu. İşbu ara verilen günler müttefikler için bir kayıp, bir zarar idi. Çünkü Türkler bundan ziyadesiyle istifade etmişler, kara ve deniz savunma vasıtalarını ikmal edip yenileyebilmişlerdir.

Askeri meclis ve Amiral Robeck'in sabırsızlığı

Başkumandan Amiral Carden'in yaşı ve sağlığı işbu teşebbüsün icrasına gayrimüsait bulunduğu için vazifeden affını talep ettiğinden yerine Amiral Robeck tayin edilmiştir. Adı geçen, Fransız amirali Guepratte ile halefi tarafından birlikte kabul edilen ve icrasına başlanılan planı değiştirmiş ve kati, geniş bir hareketle bir an evvel neticenin alınmasına karar vermiştir.

17 Mart'ta İngiliz amiral gemisi *Inflexible*'de^[115] bir harp meclisi kuruldu. İşbu mecliste cereyan eden tartışmalardan gazete muhabirlerinden hiçbirisi bilgi alamamıştır. Bununla birlikte çeşitli kaynaklardan anladığıma göre müzakereler esnasında İngiliz amirali ile Fransız amirali arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmış. İngiliz amirali donanmanın bütün mevcuduyla ve bir gün içinde her neye mal olur ise olsun pek küstahane ve müthiş bir hücum ile Boğaz'ı zorlayıp geçmek kararında bulunduğu halde Fransız amirali bilakis kararlı ve soğukkanlı bir surette devamlı bombardımanlarla istihkâmları birer birer düşürmek ve mayınları müdebbirane ve müteyakkızane bir surette yavaş yavaş temizlemek ve Limni'de toplanmış bulunan kuvvetlerin Gelibolu yarımadasını arkadan almak suretiyle karadan ve denizden muntazam ve usulü dairesinde hareket etmek hususunda ısrar etmiştir. Müzakereler ve tartışmalar pek şiddetli ve hararetli olmuş ise de sonunda başkumandan olan İngiliz amiralinin dediği kabul edilmiş ve kati hücum ertesi gün için kararlaştırılmıştır. Hücumun ilk saatlerinde İngiliz gemileri başta bulunacak ve orta saatlerinde Fransız gemileri bulunacak ve son devrinde ise tekrar İngiliz gemileri başa gelecektir. 18 Mart 1915 sabahı bütün müttefikler donanması Bozcaada'dan Çanakkale'ye doğru hareket etmiştir. İngiliz amirali *Inflexible*'de ve Fransız amirali *Suffren*'de bulunuyorlardı. 16 hat gemisinden ve birkaç küçük filo hafif gemilerle bir mayın arayıcı küçük filodan mürekkep olan bu heybetli donanma son derece azamet ve heybetle Boğaz'a

yaklaşıyordu. Ateşin saat 9'da başlaması kararlaştırılmış iken giriş sularında dolaştığı görülen bir Osmanlı römorkörü ateşin daha erken başlamasına sebep olmuştur. Serseri mayın döktüğü zannolunan işbu römorkör bütün hızıyla savuşarak baştaki İngiliz gemilerinin ateşine rağmen sağ salım karaya yanaşmaya muvaffak olmuştur. Tam ateş menziline varmasıyla beraber donanma ve aynı zamanda [116] istihkâmlar tamamen şiddetle birbirlerine ateş açarak az zaman içinde gözden kaybolmuşlardır. Artık dumanlar içinden çıkan patlama şimşeklerinden başka bir şey seçilemiyordu. Bu ilk bombardıman dört İngiliz harp gemisi tarafından açılmıştır. Aralarındaki *Queen Elizabeth*'in topları daha menzilli bulunduğundan işbu gemi oldukça geride uzaktan ateşe iştirak ediyor idi.

Bir iki saat zarfında bombardıman gittikçe şiddetlendi. Kaleler birer volkan manzarasını arz ediyor idi. Kilitbahir, Dardanos, Hamidiye, Mecidiye'nin toplarından başka bugüne kadar yerleri tayin edilememiş set bataryaları topları dahi velvele saçıyordu. Toprağı titretiyor, deniz sularında mermiler ile altüst ediyorlar idi. Aynı

Mayın gemisinden denize mayın dökülmesi.

şiddetle ateşe başlayan harp gemileri ise birkaç defa yaralanmış ve bazı topları ise kullanılamaz hale gelmeye başlamıştır. Cümlesinde ölü ve yaralıların sayısı gittikçe artıyordu. Aynı zamanda kalelerde de o nisbette hasarların meydana geldiği görünüyordu. Çünkü kalelere mermiler isabet edip infilak ettikleri ve arkasından oranın ateşi kesildiği ve tabyaların etrafında yangınlar meydana geldiği görülüyordu. Kısacası, Karantina Tabyası ateşini tamamıyla kesmiş bulunuyordu.

Duruma bakarak anlaşıldı ki Amiral Robeck'in planı belirli bir düzen içinde ve oldukça başarıyla uygulanıyordu. Boğaz'ın içeri

istihkâmları gemilerin henüz top menzilleri dışında bulunduklarından dolayı daha harbe iştirak etmemiş olmalarından da anlaşıldı ki Türk bataryaları böyle bombardımana mukavemet edebilecek ve gayrimahdut bir zaman için vuku bulacak taarruzlara mukabele edebileceklerdir. Şu kadar var ki istihkâmatta meydana gelen tahribat gemilere edilen tahribattan daha ziyade tesirli görüldüğünden sonunda donanmanın üstün gelebileceği şüphe ile karşılanıyordu.

[117] Günün tam yarısında İngiliz gemileri yerlerini Fransız gemilerine bırakmışlardır. Fransız amiralini taşıyan *Suffren* ve süvarisi Roget de la Souche olan *Bouvet*, süvarisi Biard olan *Gaulois*, süvarisi Gresila olan *Charlemagne* adında dört Fransız gemisi ilerlemiştir. *Suffren* ile *Bouvet* Anadolu sahilini ve diğer ikisi de Rumeli sahilini özellikle Kilitbahir tabyalarını dövmeye başlamışlardır. *Bouvet* Dardanos karşısında durarak yoğun, müthiş ve ısıtılmemiş bir şiddetle ateş açmış ve istihkâm da bütün toplarıyla ve kesintisiz karşılık vermiştir. Tabyalar, gemiler olanca süratleriyle ateş ediyor, her iki taraf da bütün kudretini, araçlarını, fedakârlığını sarf ediyor. Sema ve yeryüzü iki tarafın yağdırdığı yıldırımlarla titriyor, pek kahramanca cereyan eden bu kavga artık son dereceyi bularak iki taraftan birisinin üstün gelmesinin zamanı gelmiş idi.

***Bouvet*'nin akıbeti**

Fransız gemileri birkaç defa yaralandıkları halde kendi toplarının kesif dumanları içinde ve istihkâm mermilerinin denizden fırlattığı sularla, isabet eden mermiler altında duraklamaksızın pek kahramanca vazifelerine devam ediyorlardı.

Bouvet'nin Dardanos toplarından bir kısmının susturulmasına muvaffak olduğu bir zamanda aniden amiral gemisi olan *Suffren*'in pruvasına yakın bir yerinden omurgasına 305 [mm.]lik bir mermi isabet etmiş ve arkasından gemi şiddetlice bir suretle su almaya başlamıştır. Bu vechile vahim surette yaralanmış olan amiral gemisinin daha ileride bulunan [118] mevkii tutmak üzere *Bouvet* sefinesine derhal ve nasıl olursa olsun ilerlemesi ve diğer gemilere de *Bouvet*'yi takip etmesi emri verilmiştir.

Bouvet kumandanı gemisine her taraftan toplanan ateşler altında işbu manevrayı icra etmiştir. Fakat manevra ede ede birkaç mayından kurtulduktan sonra birdenbire biri sağından, biri solundan olmak üzere iki mayın arasında bulunabilmiştir. Gemi işte bu iki mayın arasından geçmeye çalışırken, bunların biraz ortasının ilerisindeki diğer bir mayına çarpmıştır. *Bouvet*'nin pruvası derhal su içerisine girmiş ve arka pervanesi bir miktar havaya kalktıktan sonra bir buçuk dakika içinde yani saat 13.58 ile 14 arasında kâmilan batmıştır. Diğer bir rivayete nazaran *Bouvet* sahiliden atılan bir torpille battığı söyleniyor ise de sebep ne olur ise olsun hadisenin ehemmiyetle tesiri yoktur.

***Gaulois* ile *Suffren*'in hasarları**

Bütün gemilerin zabiteleri ve mürettebatı hüznün ve heyecan içinde *Bouvet*'nin batışını seyretmişlerdir. Mayın infilakı o kadar müthiş ve geminin batışı o kadar seri olmuştu ki gemi mürettebatının kurtulmasına imkân bırakmamıştır. Şuradan buradan koşan sandallar ancak beş zabıt yedi küçük zabitle yirmi sekiz nefer toplayabilmişlerdir. *Bouvet*'nin 800 nefer miktarındaki mürettebatından yalnız 40 kişi kurtulmuştur. Kurtulanlar arasında vaktiyle yine mayınla batmış olan *Biserte* gemisi mürettebatından birisi bulunmaktadır. Musibet anında *Bouvet*'ye en yakın bulunan *Gaulois* gemisi imdada koşmak istemiş ise de tam su kesiminden büyük çaplı bir mermi isabetiyle on iki metre uzunluğunda bir yara açılmış ve şiddetle içine hücum ^[119] eden sular yan tarafına meylini mucip olmuş ve bu halde kalelerin ateşi altında kalarak bunun da batmasına ramak kalmış idi. Fakat gemi kumandanı zerre kadar telaş etmeksizin en yakın gemilerini imdadına çağırmış ve mürettebatının yarısını başka bir gemiye verdikten sonra düşman ateşi altında mahirane ve cüretkârane icra ettiği manevralarla az bir zaman zarfında Boğaz'dan çıkmayı ve aheste bir surette dolup batmakta bulunan gemisini Mavriya Adası'na ulaştırmayı başarmış ve gemiyi sahile oturtmuştur. Yolda beş dakika fazla kalsaydı geminin açık denizde batıp gideceği muhakkak gibi idi.

Diğer taraftan Boğaz'da muharebe bütün şiddetiyle devam ediyor idi. Bir İngiliz kotra torpidosu iki mermi ile birkaç dakika içinde denizin dibine inmiştir. Fakat dört Fransız hat gemisinden yalnız pruvası sakatlanan amiral gemisi *Suffren* ile *Charlemagne*

gemisi kalmıştır ki artık bütün istihkâmların topları bunlara yönelmiş bulunuyordu. Demir ve ateşten karışmış cehennemî bir fırtına altında kalan (*Suffren*) yine büyük çaplı topun mermisiyle pupasındaki zırhlı kulesi tahrip edilmiş ve diğer iki mermi ile de sancak cihetindeki topları tamamen kullanımdan ıskat edilmiş ve topçularının bir kısmı ölmüş ve yaralı düşmüş ve diğer bir mermi ile de kumandanın emir vermesine mahsus makine tahrip edilmiş olduğu halde biçare gemi kanlı, dumanlı harabeliğe dönmüştü. Amiral Guepratte ise bu planın kâmilten aleyhinde bulunmakla beraber sırf disipline inkiyaden giriştiği harbin bu sonucunu [120] yine fütur getirmeyerek geminin bu haliyle beraber o kumandanı bırakmamış ve son nefesine kadar sebat etmek fikrinden vazgeçmemiştir. Ve gemide yalnız kalan iskele ciheti topuyla mukabele eylemeye devam eylemiştir. Evvelce *Bouvet* tarafından müessir bir surette dövülen Dardanos Tabyası bu sefer kesin bir surette susturulmuştur. Başamiral, *Suffren*'in bulunduğu hali göz önüne alarak savaş hattından çekilmesini emretmiştir. Saat on beşte başta amiral gemisi *Inflexible* bulunduğu halde İngiliz gemileri Fransız gemileri yerine geçmek üzere Boğaz'a ilerlemişlerdir.

***Irresistible* ve *Ocean*'ın batması**

Bombardımanın 3'üncü devri

Bütün gün İngiliz-Fransız harp gemilerinin yağdırdığı mermilerin meydana getirdikleri tahribat ve şurada burada meydana getirdikleri yangınlar ve o nisbette nüfusça meydana gelmesi şüphesiz olan kayıplar dolayısıyla Kilitbahir, Çanakkale, Mecidiye istihkâmlarından büyük tesirat ve faaliyet gösterilmesi katiiyen ümit edilmez iken işbu istihkâmlar üçüncü defa olarak uzaklardan, dehşetli bir şekilde ateş açmış, İngiliz amiral gemisini birkaç mermiyle hasara uğratmış ve (*Albion*) gemisi de birkaç mermi alarak omurgası ve topları ağır surette hasara uğramışlardır.

Bouvet'nin battığı muhit içinde *Irresistible* ve *Ocean* gemileri müsait manevralarına başlamışlardır. İşbu iki gemi bir an ileriye gittikten sonra birbirine yakın ve pek kısa bir zaman ara ile birbirini müteakip birer [121] mayına çarparak ve aynı anda torpillenerek yavaş ve tedricî bir surette batmaya başlamışlardır. Arkadan takip eden gemiler, torpidolarla römorkörler derhal sandallarını denize indirmişler ve

tayfaların büyük bir kısmını kurtarabilmişlerdir. İki üç sandal akıntıyla Anadolu sahiline sürüklenmiş ise de, Türkler bunlara da tüfenk kurşunu yağdırarak itlaf etmişlerdir. Aynı zamanda *Irresistible* ile *Ocean* denizin dibini bulmuşlardır. İşbu iki musibet sonunda İngiliz amirali bütün harp gemilerine geri dönüş emrini vermiştir.

Fakat amiral gemisi *Inflexible* ile *Albion* o derece yaralanmış bulunuyorlar idi ki Boğaz'dan çekilebilmek için diğer gemilerin yardımına mecburiyet görmüşlerdir. Kaleler ise ateşlerini hayli den hayli hafifletmiş ve Kilidülbahir ve Dardanos tahrip edilmiş ve susturulmuş bulunuyordu. Kale-i Sultaniye ile Mecidiye tabyaları toplarının bir kısmıyla ve aralıklarla ateşe devam ediyorlardı.

Anlaşıyor idi ki müttefiklere üç hat gemisinin batmasına ve iki binden fazla nüfusun telef olmasına sebep olan o müthiş gün Türkler için de büyük kayıplara sebep olmuştur. Üç tabyanın harabeliğe döndüğü muhakkak gibidir. Çanakkale etrafındaki tabyalar hemen hepsi ağır derecede hasara uğramışlar ve toplarının bir kısmı kullanılamaz hale gelmiştir. Nüfusça olan kayıpları tahmin etmek zor ise de herhalde müttefiklerinkinden fazla olması mantık gereğidir. Bundan sonra

Akşam vakti son topların sadası kesildikten sonra ^[122] harp gemilerinden sağ kalanlar Bozcaada'ya gelmek üzere Boğaz'dan çıkmışlardır. Boğaz'ın önünde gözetleme vazifesini ifa etmek ve Mavriya Ceziresi'nden biraz uzak duran isabet almış *Gaulois* gemisini muhafaza etmek üzere bir büyük, birkaç küçük harp gemisi kalmıştı. Daha önce *Gaulois*'in tamiratına başlanmıştı. *Gaulois* kumandanı Biard ya gemisini kurtaracağına veyahut onunla beraber kendisini öldüreceğine yemin etmiştir. Birçok çalışmalar sayesinde römorkörlerin yardımıyla dün *Gaulois* Bozcaada'ya kadar çekilmiştir. O müthiş günü takip eden günler sükûnet ve bekleyiş içinde geçmekte ve fakat gerek adetçe ve gerek kıymet-i harbiyece ağır derecede kayba uğramış bulunan müttefikler donanmasının büyük bir kısmının yenilenmesi gerekli bulunmaktadır. *Inflexible*, *Suffren*, *Albion* ile *Gaulois* gemileri Malta ve Toulon tersanelerine gitmek üzere lazım gelen hazırlıkları yapmaktadırlar. Bu dört gemi ile denizin dibine giden üç geminin yerine gelmek üzere Paetri sisteminde Fransız ve Triumph sisteminde İngiliz gemileri gelecektir. Tekrar ameliyata devam hususu büyük bir ihtimale göre

Limni ve Mondros'ta toplanmakta bulunan kuvvetlerin tamamen toplanacağı zamana kadar geciktirilecektir.

General d'Amade kumandası altında hareket edecek olan işbu ordu Gelibolu yarımadasını arkadan istila edecek ve karadan İstanbul üzerine yürüyecektir.

Rum inançlarına göre "tamamlanamamış olan ayinin tamamlanması" için ise Ayasofya daha bekleyecektir.

Bozcaada'da muharebenin akabinde yazılmıştır.

[123] 24 Nisan [19]15, Cumartesi

Güzel bir gün ama biraz sis var. Biraz da soğuk.

Saat 6.30'da, bizim bulunduğumuz yöne doğru bir uçağın geldiğini haber veriyorlar. Bir acele terasa çıkıyorum. Düşman uçağı Sarafim Çiftliği'nin¹⁰⁸ çevresinde dolaştıktan sonra üç bomba atıp geri dönüyor.

Sabah saat 11'e doğru düşman Hisarlık'ı¹⁰⁹ deli gibi bombalamaya başlıyor. Bizim uçağımız da uçtu. Bir İngilizce telgrafta, Kabatepe'de¹¹⁰ pek çok askeri topladığımız yazıyor. [124] Denizaltıda hararetli çalışmalar var. Saros Körfezi'nde iki düşman gemisi aynı noktada toplandı; *Talbot* ve *Juno*. Kabatepe'yi gözlemliyorlar ve bir güdümlü vasıtasıyla, sabahtan beri civarı bombalıyorlar. *Turgut Reis*¹¹¹ iki düşman kruvazörünü indirekt ve art arda bombaladı. İki atış isabet etti. Bunun üzerine akşama doğru uzaklaştılar.

108 Sarafim Çiftliği (Serafim Farnı): Kilitbahir platosu üzerinde, Havuzdere'nin kaynağını oluşturan suların çıktığı çiftlik. 25 Nisan sabahı 9. Tümen ihtiyatı 25. Alay'ın bulunduğu yer. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 28.

109 Hisarlık; Tevfikiye Köyü. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 15.

110 Kabatepe: Çanakkale muharebelerinde kuzey cephesi ile güney cephesini ayıran çizginin batı ucundaki tepe ve burun. 27. Alay'ın bir taburunun onun güneyinde mevzilendirilmiş olması bu doğal ayrımı değiştirmemiştir. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 16.

111 16-23 Nisan günlerinde Gelibolu'da kalan *Turgut*, 24 Nisan'da Eceabat (Maydos) önünden düşman gemilerine 13 mermi daha attı. Düşmanın yanmadaya çıkarma yaptığı 25 Nisan 1915 gününde de Arıburnu çıkarma bölgesine 16 mermi attı. *Turgut* 27 Nisan'da İstanbul'a döndü. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 73.

[125] 25 Nisan [19]15, Pazar

Saat 4.30. Şiddetli top atışları. Aceleyle kalkıyoruz. Hâlâ uykum var; fakat topların sağır edici sesleri devamlı ve daha kuvvetli geliyor. Düşman sabahın erken saatlerinden itibaren, Kabatepe'ye ve Seddülbahir'e asker çıkarma girişiminde bulundu.

Saat 6.30. Bataryalarımız Mesudiye yönünde beliren bir düşman denizaltıya ateş açtı. Yoluna devam eden denizaltıyı ben de çok iyi gördüm. [126] Torpido gemileri, bataryalar, takım taklavatlar, havan toplarının gümbürtüsü denizde yağmur gibi devam ediyor. Aniden korkunç bir top gürültüsü büyük bir fıskiye eşliğinde duyuldu. Denizaltı, Mecidiye'nin Anadolu yakasındaki bir torpido gemisine iki torpil attı. Hedefe isabet etmedi. Birden denizaltı Mecidiye'nin önünde belirdi ve hemen bir 240 üstüne atıldı. Bir süre sonra gözden kaybettik. Zannedersem battı. [127] Torpido gemileri, gözetimdeki gemiler, römorkörler hepsi hareket halindeler. Denizde vızır vızır gidip geliyorlar.

Saat 7.30. *Turgut*, Sarısığlar Koyu'nda bir düşman denizaltısının görüldüğünü telgrafla haber veriyor. Bombardıman tüm gücüyle, cehennemi bir şekilde devam ediyor. Kabatepe üstünde bir düşman balonu uçuyor. Gemiye bağlanmış ve telefonla bağlantısı var.¹¹² Gittiği yöne doğru düşman korkunç bir ateş açtı. [128] Aynı zamanda Seddülbahir'den 305'lerin gümbürtüleri geliyor. *Turgut*, endirekt olarak düşmana ateş açtı. O da karşılık veriyor; fakat iki havan topu geminin yanına düşüyor. Kısa zamanda yer değiştiriyor. İki mermi yanımıza; biri 500 metre yakınımıza, diğeri 1000 metre uzağımıza dü-

112 18 Mart'tan çıkarmanın yapıldığı 25 Nisan'a kadar geçen sürede Müttefik filonun mayın tarama girişimleri ve kara bombardımanları devam etmişti. Bu dönemde ilk kez balon gemilerinin TRU (Target Reporting Unit) olarak kullanıldığı görülmüştür. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 133.

şüyor. Üçüncüsü ise denizin derinliklerinde kayboluyor. [129] Öğleden sonra bombardıman daha da şiddetlenerek devam ediyor. Düşmanın telgraflarını kesiyoruz. Dediklerine göre, birkaç Türk'ü esir almışlar, onlar da Kabatepe'yi savunan 27. Alay'dan olduklarını söylemişler. *Turgut*'tan donanmaya telgraf:

Düşmanın Arıburnu'na çıkardığı kuvvet bugün sabahtan akşama kadar Dokuzuncu ve Ondokuzuncu fırkalar tarafından icra edilen süngü hücumlarıyla hemen kâmil denize dökülmüş, ihraç noktasında kalan pek cüz'i düşman kuvvetine karşı da bu taraftan mızıkalar çaldığı halde süngü hücumu ile şimdi onların da kâmil denize dökülmek üzere oldukları tebşir olunur.

*Turgut süvarisi*¹¹³

[130] Düşmandan gelen telgrafta, 87. Tugay'dan iki taburun Kabatepe'ye¹¹⁴ asker çıkartarak siper yaptıkları haberi geldi. 88. Tugay'ı bekliyorlar.

Saat 7. Bombardıman bütün şiddetiyle devam ediyor. Girişte beş torpido gemisi ve bir kruvazör gün boyu Boğaz'daydılar. Şimdi üç torpido ve kruvazör nöbette. Bütün gün İntepe'yi bombaladılar. Görüldüğü gibi, düşman artık düzenli ataklara başladı. Bütün becerisini, bütün [131] gücünü ortaya koyacak. Biz, asla korkmuyoruz. Gelecek gösterecek.

Saat 10. Kabatepe'den ve Seddülbahir'den mitralyözlerin zayıf akisleri geliyor. Uzaktan gelen bu gürültüler cenaze törenini andırıyor... Bu gece askerlerimiz düşmanla göğüs göğüse gelecekler ve eminim onları denize dökeceğiz. Haydi, cesaret, düşmanları yenmek için biraz daha ve daima cesaret...

[132] Saat 10.30. Çok yorulduk. Biraz dinleneceğim. Beni koruyun, dostum, düşmanın yenilmesi için dua edin.

113 Bu telgraf, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

114 Seddülbahir olmalı (g.n.).

Saat 11.30 Uyandırmaya geldiler. Müstahkem Mevki Komutanlığı gün içinde olanlarla ilgili bilgi istiyor. Bu gece dinlenme yok anlaşılan.

Sabah 2. Düşman delice Seddülbahir, Kumkale ve Kabatepe'yi bombalıyor. Projektörlerin ışığı bize kadar geliyor. Mitralyözlerin sağır edici, çılgın gürültüsü devam ediyor.

[133] Düşmandan gelen telgraflar:

Delta ve Guilford Castle gemilerinin derhal Lemnos'tan [Limni] Dardanel'e [Çanakkale] doğru gitmesi emrini verin.

Bu telgraf saat 11.45'te geliyor. Demek ki düşmanın yaralı sayısı fazla. 87. düşman tugayı aylak görünüyor.

Sabah 4. Bombardıman delicesine devam ediyor. Ara sıra mitralyözlerin yakınımızdaki öfkeli, kulakları [134] sağır eden sesleri çınıyor...

Usedom Paşa'dan¹¹⁵ resmi telgraf:

Düşman Tekke Burnu, Zığındere, Arıburnu'na ve Kumkale'ye çıkarma yapıyor. Muharebe devam ediyor.¹¹⁶

Baykuş'a kadar geri çekildik. Düşman bulunduğu-muz yerleri delice bombalıyor.

Saat 5. Biraz dinlenmeye çekiliyorum.

26 Nisan [19]15, Pazartesi

Saat 6.30. Bir buçuk saat uyku. Oldukça fazla. Hemen uyanıyorum.

115 Alman Generali Guido von Usedom, 1914-18'de mareşal rütbesiyle Türkiye'de Müstakil Kumandanlık'ın başı ve Çanakkale'de Boğazlar genel kumandanı olarak görev yapmıştır. Klaus Wolf, *Gelibolu 1915/Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, s. 606.

116 Bu telgraf, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

[135] Sabah saat 10. Bombardıman çılgın ve cehennemî bir şekilde devam ediyor. Düşman Kabatepe'ye birkaç bin asker, dört sahra topu ve bir telsiz istasyonu çıkarttı. Bunun dışında, on savaş gemisi, yirmi torpido, otuz kadar da şilep var. Düşman her yanı bombalıyor. Top atışlarının tepemizde patladığını hissediyoruz. *Barbaros* ve *Turgut* dolaşüyor, ama korkutmuyorlar. Yalnız akşama doğru [136] endirekt olarak düşmana ateş açıyorlar. Dün Seddülbahir'de düşmanı püskürttük. Geriye bir şey kalmadı. Gece bombardıman devam ediyor... Doğa sakinleşiyor fakat mitralyözler başlıyor. Gece güzel, harikulade güzel, en güzel gecelerden biri. Sanki Davutpaşa'daki evin balkonunda geçirdiğimiz bir yaz gecesi gibi... Fakat o zamanki sessizlikten eser yok. Uzaktan duyulan mitralyözün gürültüsü, [137] top sesleri bu güzel geceyi bozuyor. İnsanoğlunun yırtıcılığı.

27 Nisan [19]15, Salı

Nihayet, dün sabah 2'ye doğru uyuyabildik. Gece boyunca mitralyözlerin, savaş gemilerinin toplarıyla kavgası devam etti.

Bu sabah saat 5.30'da uyandım. Savaş korkunç bir şekilde devam ediyordu. Bu sabah, telefonda 9. ve 19. tümenlerin düşmana karşı taarruza başladığı haberini verdiler. 9. Tümen Kirte'den,¹¹⁷ 19. Tümen ise Bigalı'dan saldırıyor.

Saat 7. Maydos'tan korkunç bir şekilde top atışları geliyor. [138] *Barbaros* yakınlarında bir düşman denizaltısı görüldü. Ona bir torpil attı; fakat torpil patlamadan kıyıya düştü. Her yönden denizaltıya ateş açılıyor. O da

117 Kirte: Eski bir Rum köyü olan (Krithia). Kilitbahir Seddülbahir karayolu üzerinde, Seddülbahir'e 7 kilometre uzaklıkta yerleşim alanı. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 21.

denizin derinliğine dalıp gözden kayboldu.¹¹⁸ Korkunç ateş devam ediyor. Düşman canla başla bizim siperleri bombalıyor. Torpido gemilerinden yedisi Kumkale ve Hisarlık'a geldiler. *Gülcemal* ve *Reşit Paşa* da asker getirdi.¹¹⁹

[139] Saat 10.35. Savaş devam ediyor. *Aragon* hastane gemisinden İngilizce bir telgraf alındı:

Telgraf 1:

Gemiye 4 ceset aldım. 12 şişe kloroform ve 2 litre alkole ihtiyacımız var.

Telgraf 2:

Aşağıda isimleri yazılı yaralı askerleri gemiye aldım: Binbaşı Daniel, İkinci Tabur teğmeni Verischlop. Bosh'in sağ ayağı yaralı. Silahla yaralanmış. Birçok teğmen yaralı.

Saat 10.40. İngiliz Amiral yazıyor:

[140] Bütün gemilere: Case W.T. Signalling.
10.45. 29. Tümen karaya çıktı.

Saat 12. Savaş korkunç. *Turgut* indirekt olarak ateş açıyor. Nara Körfezi'nde taşıma gemileri demirlemişler. *Reşit Paşa* ve *Gülcemal* askerlerle dopdolu orada. Bir anda iki havan topu mermisi yakına düşüyor. Sonra üçüncüsü kömürlü Alman gemisine isabet ediyor. [141]

118 27 Nisan 1915 tarihinde *E-14*, saat 6'da Maydos yakınlarında *Barbaros*'u gördü. Yapılan hücumda fırlatılan torpido isabet etmeyince *E-14* dalışa zorlandı ve öğleden sonra saat 2'ye kadar su altında kaldı. *Çanakkale Deniz Savaşları* 1915, s. 10.

119 27 Nisan 1915'te *Şam*, *Gülcemal* ve *Reşit Paşa* vapurları asker yüklü olarak İstanbul'dan geldiler. *Çanakkale Deniz Savaşları* 1915, s. 76. *Reşit Paşa*, nakliye gemisi, 4426 ton, 14 mil. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 266.

Önce geminin kış kısmı suya gömülüyor, sonra sağ tarafa yatıyor. Diğerleri büyük güçle kaçıyor. *Turgut* düşmana yeniden ateş açıyor. Bütün torpido gemileri burada. Dolaşıp denizaltıyı arıyorlar.

Saat 3.30. *Atlantian*'dan kruvazör *Sapphire*'e telgraf çekiliyor:

Mühimmata ihtiyacımız var. Gemide mühimmat kalmadı.
Atlantian gemisi kaptanı.

[142] Oh! Oh! Düşman araç gereçten yoksun olacak.

Saat 5.30'da Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan telgraf geldi:

Düşmanın Arıburnu'na çıkardığı kuvvet bugün sabahtan akşama kadar 9. ve 19. fırkalar tarafından icra edilen süngü hücumlarıyla hemen kâmil denize dökülmüş, ihraç noktasında kalan pek cüz'î düşman kuvvetine karşı da bu taraftan mızıkalar çaldığı halde süngü hücumu ile şimdi onların da kâmil denize dökülmek üzere oldukları tebşir olunur.

Mevki-i Müstahkem Erkân-ı Harbiyesi¹²⁰

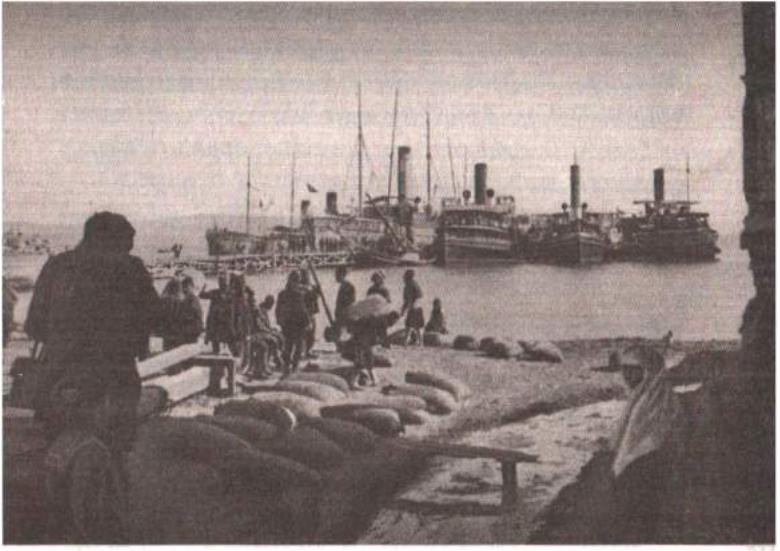
Saat 12. Türk saldırısı devam ediyor. [143] Mitralyözlerin cehennem gibi seslerini açık seçik duyuyoruz.¹²¹

28 Nisan [19]15, Çarşamba

Saat 6'da kalkış. Çok güzel bir sabah. Bombardıman devam ediyor. Saat 7'de bir denizaltı görünüyor ve ateş açılıyor.

120 Bu telgraf, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

121 27 Nisan yani savaşın üçüncü günü her iki taraf için de durumun oldukça aydınlandığı bir gündü. Gerek Türkler gerekse Müttefikler cepheye kuvvet yetiştirmeye çalışıyorlardı. *Birinci Dünya Harbî'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 167.

Gelibolu iskelesinde cephane, mühimmat, asker taşıyan Türk nakliye gemileri.

Saat 10. Bir uçak üstümüzde uçuyor. Nara'ya doğru gidiyor ve bir paket kâğıt atıyorlar. Kâğıtlar havada uçuşuyor, bir kısmı denize bir kısmı da şehre düşüyor. Yunan haberine göre, müttefiklerin ^[144] 75 bin askerlik bir kuvvet çıkarma niyetinde oldukları söyleniyor. Günde 5000 kadar asker çıkaracakları zannediliyor. İngiliz donanma kumandanlığı Türklerin korkunç şekilde karşı koyduğunu itiraf ediyor. Bu arada şunu da itiraf etmeleri gerekir ki, Gelibolu'yu inanılmaz bir ölüm tarlasına çeviriyorlar... Mağlup konumdaki düşman, inatla karaya çıkmaya devam ediyor.

Öğleden sonra saat 5'e doğru düşman korkunç bir şekilde Alçıtepe'yi bombalamaya başladı. Sağır edici gumbürtüler.

Bugün de savaş devam ediyor. Düşmanın bütün donanması bu korkunç mücadeledeki yerini almış durumda. Sabah kalktığımızda, önümüzden bir denizaltı geçtiğini görüyoruz. [146] Alarm verildi. Her yönden ateş ediliyor. Öğleden sonra düşman Maydos'u bombalıyor. Ben de at binerek Maydos'a yöneldim. Yolda bir karavan dolusu yaralıya rastlıyorum. Nereden geldiklerini soruyorum. Kimisi Seddülbahir'de, kimisi Kabatepe'de yaralandığını söylüyor. Manzara korkunç. [147] Kimisi gömleksiz, kimisi şortsuz, yarı çıplak. Maydos'un yandığını, bir gemi topu mermisinin hastaneye düştüğünü söylüyorlar. Şehre doğru koşmaya başlıyorum. Bir subay geri dönmem için yalvarıyor. Fakat yoluma devam ediyorum. Hastanenin önüne geliyorum. Önümde bir asker kanlar içinde yatıyor. Sağ kolu neredeyse kopmuş. Sağ bacağı kırılmış. [148] Alıp bir arabaya yerleştiriyorum. Hastanenin içi karmakarışık. Yaralılar yürüyemiyorlar. Zaten yürüyebilenler kaçmış. Çoğunun bacakları kırık. Garnizondaki askerler kaçıyor. Onları zorla çağırıp Maydos'tan birer yaralı götürmelerini söylüyorum. Bu kargaşa içinde ben- den başka subay yok.

[149] İki saat boyunca oradan oraya koşuşturuyorum. Hastanenin yarısı yanmış. İçeri girip önüme çıkan herkesi yaralılara yardım etmeleri için zorluyorum. Kabul etmeyenleri, tabancamla tehdit ediyorum. Böylece yaralıları dışarı taşıyıp arabalara koyuyorlar. Yaklaşık yirmi kadar yaralı İngiliz subayı var. Onlarla konuşuyorum. Hepsi süngülerle yaralanmışlar.

[150] Saat 5'e doğru yaralıların hepsi götürüldü. Kargaşayı, özellikle halkın heyecanını anlatmak imkânsız. Çoğunluğu kadın, genç kız ve çocuklardan oluşuyor. Zavallı yaratıklar, böyle bir felaketi hak edecek ne yaptınız! Siz ey uygar İngilizler! Ne büyük bir suç işlediğinizin

farkında mısınız? Bugün hiçbir koruması olmayan Maydos kül oldu. Yarın Kilitbahir'i veya barbar İngilizlerin Çanakkale'yi yakmayacaklarını kim garanti edecek?

[151] Gece 12. Terasta mehtabın ufuktan yavaşça doğuşunu ve denize düşen pırıltılarını seyrediyorum. İki gün öncesine kadar kalbimi titreten bu güzellik karşısında ilgisiz kalıyorum. Sakin dalgalara yansıyan bu kızılımsı ışıklar, bana öldürülmüş, hastanede yatan zavallı insanların kanını anımsatıyor. Gecenin bu kaygılı sakinliği, Kabatepe'den gelen mitralyözlerin, tüfeklerin, topların gürültüleriyle gölgeleniyor. Savaş devam ediyor.

[152] 30 Nisan [19]15, Cuma

Sabah 6. Maydos hâlâ yanıyor. Bir denizaltı önümüzden geçti. Ateş açıldı, ama kaçtı. Savaş Kabatepe ve Seddülbahir'de sürüyor.

[153] Öğle. *Barbaros* Maydos'a yaklaştı ve düşmana ateş açtı. Onlar da cevap verdi. Mermiler gemilerin çok yakınına kadar geliyor.

Saat 1.30. Korkunç bir top atışı başımızın üstünü aydınlatıyor. Gerçekten başımızın üstüne düştüğü hissine kapılıyoruz. Başımızı kaldırdığımızda, karşıda derenin sağında, Tatar mahallesine devasa bir 38'liğin düştüğünü görüyoruz.

[154] Saat 1.35. Aynı gürültü. Şehrin kuzeybatısına düştü. Bir diğeri çarşıya düşüyor. Altı patlama ortalığı aydınlatıyor. Altı mermi aynı yere düşüyor. Şehri alev kaplıyor ve gökyüzüne doğru duman yükseliyor.

Saat 2.30. Şehrin her yanı yanıyor. Yangın büyüyor. Kalın bir duman gökyüzüne yükselirken etrafı duman sarıyor. [155] İngilizler sonunda sivil halkı öldürüp sakin şehirleri yakarak büyük bir suç işlemiş oluyorlar. Uzakta Maydos'ta yangın devam ediyor. Daha uzakta onu korkunç bombardıman takip ediyor. Belkıs'a Maydos hattı

çalışmadığı için Dardanel üzerinden bir telgraf gönderiyorum. Büyük bir üzüntü içindeyiz. Bu üzüntü moral bozukluğundan kaynaklanmıyor. ^[156] Bundan çok daha korkunç bombardımanlara şahit olduk. Ama sivil yerleşim yerlerinin yakılacağını hiç tahmin etmemiştik. Yine de bu İngilizler için bir yenilik sayılmaz. Boer Savaşı ve diğerleri. Hain, kötü insanlar sakin şehirleri yakıp çocukları katletmediler mi? Hele Fransa! Yazıklar olsun ona. O ki uygarlığı diğer ülkelere taşımaya çalışıyor.

^[157] Savaş uzakta 9. Tümen'le devam ediyor. 9. Tümen Kumandanı Albay Halil Sami Bey'in bölüğü, korkak düşmanı geri püskürtüyor. Yaklaşık yirmi bin düşman askerinin yarısı Kabatepe'de öldü. Seddülbahir'de düşman denize döküldü. Toprak ceset kaplı. Kahraman askerler süngülerle düşmanı takip ediyorlar. Onlar da hiç direnmeden arkalarını dönüp kaçıyorlar. ^[158] Yalnız Fransız askerleri cesaret gösteriyorlar. Geri kalan koyun sürüsü gibi...

Sabah, saat 3. Sonunda makinelerin olduğu salondan ayrılıyorum. Biraz terasta kalıp sabahın güzelliğini seyrediyorum. Arabalar yaralıları taşıyor, devamlı yaralılar. Ruhtıma bir gemi yanaşiyor. Birazdan Gelibolu'ya zavallı yolcularını taşıyacak. Ben de biraz dinleneceğim. Acaba dinlenebilecek miyim? ^[159] Belkıs da çok endişeli olmalı. Olanları bilse...

Sabah 4.30. Saat 3'te dinlenmeye giderken, telefon çaldı. Müstahkem Mevki Komutanlığı vasıtasıyla Beşinci Ordu'dan Liman Paşa *Barbaros*'un kumandanına çok acil bir telgraf yolluyor:

Bir dakika bile kaybedilmesin.

Sabahın ilk ışıklarıyla saldırgan generalin planı durduruldu. ^[160] Makinenin başına koşuyorum, on daki-

ka içinde telgrafı gönderip bekliyorum. Sabah erken saatte, uzaktan top, mitralyöz, şarapnel, tüfek sesleri duyuluyor.

Barbaros Maydos'a yaklaşmış. Topların ağızları gökyüzüne çevrili, aniden iki korkunç patlama duyuldu. Gemi düşmana ateş açtı. ^[161] Düşman gemisi, düşman askerleri görünmüyor. Tepelerde konuşlanmış subaylara göre bu endirekt bir ateş. Şu anda ise korkunç bir ateş hüküm sürüyor. Toprak sallanıyor, camlar kırılıyor. Şimdi hiç uykum yok. Uzaktan duyulan bu gürültüler uyku mu açıp beni canlandırdı. Uyumaya da gerek kalmadı. Sabah oldu bile...

^[162] 1 Mayıs [19]15, Cumartesi

Sabah 8. Savaş devam ediyor, Türkler her yönden hücumla geçtiler. Arabalar, Kirte'den, Seddülbahir'den, Kabatepe'den yaralıları taşıyor. Alınan bilgilere göre 10 binden fazla ölü ve yaralımız var. Düşman Seddülbahir'den kaçıyor, ama Kabatepe'de yerleşmiş görünüyor. Kale'nin yarısı yıkılmış, Maydos'un ise tamamı yanmış gibi.

^[163] Gece saat 12. Gece de bombardıman aynı hızla devam ediyor. Düşman tarafından hatırı sayılır miktarda asker geldi. Bizim askerlerimiz yiğitçe savaşıyorlar. Sürekli düşmanın telgraflarını ^[164] bozuyoruz. Bize yedek bir şeyler kalır mı acaba?

Sabah saat 3. Sonunda dinlenmeye çekiliyorum.

2 Mayıs [19]15, Pazar

Sabah 7'de kalkıyoruz. Savaş dünkünden daha şiddetli devam ediyor. Düşman geri çekilmiş gibi gözüküyor. 17 tabur kaybettiler ve takviye kuvvet istiyorlar. Liman Paşa bizzat savaşı yönetiyor.

Bombardımandan sonra Çanakkale.

Öğlen, *Barbaros* ^[165] tekrar Maydos'a düşman gemilerine bombardıman yapıyor.

30.4.[19]15'te bir düşman denizaltısı Karaburun'da¹²² battı. 29 asker, 3 subay esir düştü. Denizaltıyı batıran *Sultanhisar* torpidobotuydu.

1.5.[19]15'te, Baykuş önünde bir denizaltı torpido gemisiyle çarpışıp battı. Hepsi İngiliz denizaltısı. "Tanrı kralı korusun!"

[166] Sabah saat 2.30. Gece saat 7'den itibaren, düşman Seddülbahir ile Kabatepe arasında saldırıya geçti. Top atışlarının yaptığı aydınlık, korkutucudan ziyade bir başka güzellik ortaya koyuyor. Sabah saatlerinde, Seddülbahir'de (Zığındere) düşmana saldırdık. Tel ör-

122 Karabiga'nın Karaburun sahilinin 4,5 mil kuzeyinde Marmara Denizi'nde AE2 Avustralya denizaltısı batmıştır. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 9.

güyle tahkim edilmiş siperlere kaçarak sığındılar ve oradan makineli tüfeklerle askerlerimize ateş açtılar. [167] Çok fazla sayıda yaralı ve ölü var. Gece yeniden korkunç bir hal alıyor. Uzakta patlayan şarapneller havai fişeklere benziyor... Fakat çok daha tehlikeli...

Saat 2.30. Savaş her cephede canla başla devam ediyor. Savaş gemilerinden açılan ateş, her yeri sarsıyor, [168] şu saatlerde binlerce askerimiz yerlere serilmiş, kimisi sonsuza dek, pek çoğu ise içler acısı bir şekilde titriyorlar. Arabalar... Devamlı olarak yaralı ve ölüleri taşıyor. Zavallı insanlık...

3 Mayıs [19]15, Pazartesi

Henüz yatmıştım, saat 5'e doğru beni uyandırdılar. [169] Nihat Bey beni görmeye gelmiş. Dün gece aldığı emre göre, Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın Rumeli yakasına gönderdiği tümeni götürmeye gelmiş. Geçerken beni görmek istemiş. Sadece kırk beş dakika kaldı, sonra gitti. Bütün iyi dileklerim, mühim savaşlara katılacak olan bu yiğit subaydan yana...

Bugün savaş daha sakin devam ediyor. Dünkü savaş, askerlerimiz için oldukça ölümcül geçti. [170] Seddülbahir'de yaklaşık 1200 askerimiz yaralandı. Ölülerin sayısını ise hiç bilmiyorum. Düşman da oldukça fazla yaralı ve kayıp verdi. *Yavuz*¹²³ bu sabah Gelibolu'ya geldi.

Saat 7.30. Düşman Soğanlıdere'de¹²⁴ saldırıya başlıyor. Mitralyözlerin gürültüleri cehennem gibi. Savaş tüm şiddetiyle devam ediyor. [171] Saat 7.30'da düşman

123 *Yavuz*, muharebe kruvazörü 16 Ağustos 1914'ten itibaren, 23.000 ton, 28 mil, 10 adet 280/50, 12 adet 150/45, 12 adet 88/454 sualtı kovanı. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, s. 265.

124 Seddülbahir'de olmalı (g.n.).

saldırıya geçti ve bu çarpışmada otuz bin asker yer aldı. Askerlerimiz büyük bir öfkeyle karşı koydu.

Saat 11'de sıra bizdeydi. Askerlerimiz tüm güçleriyle düşmana taarruz etti. Siperlerine kadar onları takip ettiler. Gün erken ağarmasaydı düşmanı denize de atacaklardı. Tam bu sırada, savaş gemileri uzaklardan bulunduğumuz mevkiyi şarapnel ateşine tuttu. [172] Askerlerimiz geri çekilmek zorunda kaldı; pek çok ölü ve yaralı, 200 kadar da esir verdi. Kaybımız dört bin yaralı ve ölü. Düşman da en az bizim kadar kayıp verdi. Yaralıların durumu kritik değil.

4 Mayıs [19]15, Salı

Yaralılar şehre taşınıyor. Bugün bir dereceye kadar sessizlik hâkim. [173] Müstahkem Mevki Komutanlığı son günlerdeki görevimizden ötürü memnuniyetini belirtiyor. Gece, posta geldi, ama bana hiçbir şey yok. Neden? Oh! Merak, tedirginlik peşimi hiç bırakmayacak mı?

Saat 7.30. Kabatepe'de saldırıya geçtik, yoğun ateş başlıyor. Düşman hırsla bombalıyor, ama boşuna. Bizim zorlamalarımız karşısında [174] dayanmak zor, her şey çöküp gidiyor. Korkak düşman kaçıyor. Buna şahit olanlar süngünün önünde sırtlarını çevirdiklerini, süngü kullanmayı bile bilmediklerini söylüyorlar. Sefiller! Kurbanlar İngiliz caniliğinden habersiz!

Saat sabahın 2'si. Ateş devam ediyor. Çarpışma kuduruyor...

[175] 8 Mayıs [19]15, Cumartesi

Salıdan beri ne olaylar... 5 Mayıs Çarşamba, öğleden sonra saat 2'ye doğru düşman –*Queen Elizabeth*– endirekt olarak bulunduğumuz mevkiyi bombalıyor. 38 cm'lik havan toplarından üçü 25, 15, 5 metre ara-

lıklarla makinelerin bulunduğu odanın yakınına düşüyor. Tam o sırada ben de oradayım. Topların üstüme geldiklerini düşünüp kendi kendime hayatta olup olmadığımı soruyorum. Hikmet Bey, o gün, karşıya şehre gitmişti. Yani yalnızdım. ^[176] Son atıştan sonra askerlerimin hepsi yerlerindeydi; fakat ben bulunduğum yerden ayrılamıyordum, *Yavuz*'a ulaştırılacak acil bir telgraf vardı. Titizlikle ismini fısıldarken, beni koruması için yalvarıyordum. Bombardıman durdu. İyi olduğumuzu Müstahkem Mevki Komutanlığı'na haber vermek için telefona koşuyorum. Hemen, Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan emir geliyor. Bütün araç gereçlerin hazırlanarak aşağıya Kilit'e indirilip gecenin orada geçirilmesi isteniyor. ^[177] Hemen askerlerimi toplayarak onlara gelen emri iletiyorum ve bütün bunları büyük bir soğukkanlılıkla yapmalarını ekliyorum.

Saat 7'de, motoru, reseptörü, antenleri, mobilyayı, depoyu toplamaya başlıyoruz. Bizim için dört araba veriyorlar. Gece yarısı her şey limana indirildi; fakat gece yarısı, torpiller olduğu için karşıya geçemeyiz. Sabahı bekliyoruz. Beklerken, yeni gelen yaralılarla konuşuyoruz.

^[178] Saat 4'te eşyaları yüklemeye başlıyorum ve saat 6'da Kale rıhtımına geliyoruz. Perşembe, cuma, cumartesi günleri uygun bir yer arıyoruz ve sonunda yerleşiyoruz. Çıktığımız tepe, deniz seviyesinden 350 metre yüksekte. Sonuç olarak çok güzel bir yer. Tarlalar, yeşillik, çam ormanı, buğday tarlasının ortasında bir yerdeyiz. ^[179] Önümüzde uzanıp giden Saros Körfezi, Boğaz, adalar, 100 belki de 200 gemi görünüyor. Bütün bu güç gösterisi bir avuç yiğit askere karşı!

22-4-15. Je commence au-
 jourd'hui ce carnet... Qu'est-ce que
 j'y inscrirai, y'inscrirai-je beaucoup.
 me fera-t-on le temps, le loisir,
 de laisser courir librement ma plume.
 Dardanelles! Ce nom est devenu
 universel! Hier encore inconnu
 pour la plupart, méprisé par les grands,
 ignoré par les faibles, les Dardanelles
 se sont montrées tout à coup gigan-
 tesques, puissantes, défiantes. Des
 puissantes imprudentes ont voulu par
 mégarde s'en approcher, les défier.....
 La voir boude et grondante —
 contraste frappant — les Dardanelles
 les ont mis en peur, ils ont perdu
 la tête, quelques-uns sont tombés,
 d'autres ont fui, mais tous plus
 ou moins blessés.
 L'ennemi a été vaincu.
 La Turquie sauvee, l'Indépendance
 nationale assurée.

Dördüncü Defter
 (22 Nisan 1915-18 Şubat 1916)

[X]125 Çanakkale Goncasuyu Telsiz Telgraf İstasyo-
 nu, 22 Nisan 1915

Arkadaşım Belkıs'a

125 Defterin başlangıç sayfası olup numaralandırılmamıştır (y.h.n.).

[1] **22 Nisan [19]15**

Bugün bu deftere başlıyorum. Ona neler yazacağım, çok şeyler yazabilecek miyim, bana bu fırsat, olanak verilecek mi? Özgürce kalemimi konuşTURabilecek miyim?

Çanakkale!

Bu isim evrensel oldu!

Düne kadar pek çok kimse tarafından tanınmayan, güçlüler tarafından küçümsenen, zayıflar tarafından bilinmeyen Çanakkale'nin birdenbire devasa, güçlü, güvensiz olduğu ortaya çıktı. Düşüncesiz güçler yanlışlıkla yaklaşIP vuruşmak istediler...

Çanakkale'nin kulakları sağır eden, homurtulu sesi onları korkuttu, çıldırttı, kimi düştü, kimi kaçtı, fakat hepsi az ya da çok yaralandı. Düşman yenildi, Türkiye kazandı, ulusal bağımsızlık kesinleşti.

[2] **23 Nisan 1915, Cuma**

Bu sabah saat 6'da kalktım. Harika bir hava. Terasta bu ilkbahar sabahının güzelliğini yudumluyorum. Tabiat neşeli, deniz sakin, güneş şehrin, dağların arkasında ufukta yavaşça yükseliyor. Karşiki bahçede iki kuzum otluyor. Miniklerden biri bir süre bana bakıp gece yağın yağmurun ıslattığı otları yemeye devam etti. Bu küçük yaratıklar çok mutlu olmalı. Jean Jacques'ın dediğı gibi, eğer insanlar şarap içeceklerine otlasalar çok daha iyi olurdu. Bense bu düşünceye pek katılmıyorum. Sadece otlamak, ardından gidilecek bir amaç olamaz. Bu güneşli sabahın tazeliğı, Goncasuyu'ndan görülen manzara bana bunları düşündürdü. Beş asker benden günlük izin istedi. Ayarladım. Bu yiğit adamlar, Goncasuyu'nun monoton sessizliğinde iki haftadır kapalı kalmış. Şehirde dolaşmak, seyrek de olsa açık olan dükkânların vitrinlerine bakmak istiyorlar.

[3] Sabah Yıldız'daydım. Dr. Behçet Bey çok sempatik, subayların hepsi çok terbiyeli. Banyo yaptıktan sonra şehir merkezine gittik. Bu arada nöbetçi, beş düşman uçağının yaklaştığını haber verdi. 18 Mart'ı yaşayan bu askerlerin bombalara karşı büyük korkusu var. Tepemize düşüyorlar, her an bu 40 kg'lık güdümlü mermilerin tepemizde patladığı hissine kapılıyoruz; fakat bize doğru gelmiyorlar. Düşman nereye atacağını biliyor. Maydos'a doğru gidiyorlar. Orada kalabalık bir asker kitlesiyle karşılaşıyorlar. Bu John Bill'ler, kara ve deniz saldırılarında öyle beceriksizler ki bu defa havadan şehri bombalayıp pek çok genç kız, çocuk ve din adamını öldürüyorlar... Bilanço korkunç; 12 asker ölü, 29 yaralı. "Tanrı kralı korusun!" Evet! Ama Georges, Arnavutluk'a yapılan hainliğin ayıbını sırtında taşıırken, kanlı ellerine bakmaya fırsat bulabilecek mi? Fakat başka önemli canavarlıklar karşısında, tarih büyük olasılıkla Georges'un Rapin'lerin kralı olduğunu unuttacak...

[4] 26 Nisan [19]15, Pazartesi

İşte yine gece gündüz dopdolu geçen iki gün. Şu 48 saatte öyle önemli olaylar oldu ki... Başım ağrıyor, gözlerim gece boyunca yoruldu. Oysa şu dakikalarda başımı sevgili dostumun göğsüne yaslayıp dinlenmeyi öylesine isterdim ki...

Bugün tabiat çok güzel... Deniz sakın, Yunan yakasından gelen imbat insanın yüzünü okşar gibi. Kuşların cıvıltıları hiç bu kadar yumuşak olmamıştı. Sesleri melodik, ama daha çok melankolik... Eskiden olsa onları dinlerken mutlu olurum, ama bugün dertli şarkılarını dinlerken hüzünleniyorum...

Topların gümbürtüsü çılınca devam ediyor. Atmosferi yeknesak gürültüler kaplıyor. Eğer zincirlerinden kopup

gelmiş bu insanların çılgınlığı doğanın uyumunu bozmasaydı, insan cennetin bir köşesine düştüğünü zannederdi.

[5] 28 Nisan [19]15, Çarşamba

Terasta leylaklar çiçek açtı. Güzel renkleri, zarif yapıları, buğulu kokularıyla... Bu sabah bana bir buket gül getirdiler. Doğanın incileri önümde duruyor. En üzgün insana bile neşe katarlar. Tomurcukları göğsüme bastırıyorum. Her şey bana onu hatırlatıyor...

Uzaklardan top sesleri geliyor. Dünden daha az yoğunlukta da olsa savaş devam ediyor. Düşman geride savaşıyor. Bu son gümbürtüler düşmanın yenilgisinin yankısı gibi geliyor.

5 Mayıs [19]15, Çarşamba

Bu sabah; sessiz, hayaller kurarak yakınımızdaki tarlalarda dolaşırken bir papatya koparttım. Nazik bir şekilde onu seyrettim. Eskiden, çocukken papatyaları toplayıp bahse girerek eğlenirdik. Yaprakları tek tek kopartırdık. [6] Bahisler çok basit olurdu. Okulda dersimi bilecek miyim, babamla gezmeye gidecek miyim, çok tatilimiz olacak mı? Öyle mutlu olurduk ki adeta kendimizden geçerdik. Son yaprağa gelindiği zaman, çocuk gözlerimizde bir gölge, üzüntü belirirdi. Ya içimizde tuttuğumuz tersi çıkar da saygınlığımızı yitirirsek?

Oh! Geçmiş... Mutlu günler... Bize ne kadar yumuşak davranırdın. Koruyucu ve yumuşak kanatlarınla bizi sarıp sarmalardın. Hayat, neşe... İşte bize sundukların... Ufkumuzda tek gölge olmazdı... Her şey mavi ve pembeydi... Şimdi ise çok şey değişti. İnsanlığın doğası, eşyanın doğası, bizi çevreleyen nesneler...

Sadece doğa değişmeden kalabiliyor. Aynaya bakıyorum da, kendimi tanıyamıyorum. Ne kadar değişmişim.

Bizi çevreleyen eşyalar o kadar başka ki! Bambaşka görüyorum, bana hiçbirini aynı gözükmüyor.

[7] Arkadaşım Behçet Bey bana yavaşıca:

– Tefvik Bey şansınızı denemek ister misiniz?

Ben hayalperest kendi kendime “Şansım, bundan sonra acaba şansım olacak mı?” diye mırıldandım. Kabul ettim, doktor elimden papatyayı aldı ve “Ölecek, ölmeyecek...” diye başladı. Birden bir ürperti... Nasıl söylesem? Bir titreme bütün benliğimi kapladı. Şu ana kadar ölümden fazla kuşkulanmıyordum. Bu yaşta hiç ölünür mü? Doktorun koparttığı her yaprak sanki benden bir parça alıp götürüyordu. Sıkıntılı saniyeler sonunda doktor bitirdi... Yaşayacak...

Yaşayacağım, evet! Yine ve her şeye rağmen!

Ulupınar, 15 Mayıs [1915]¹²⁶

Ne kadar zamandır şu biçare, terk edilmiş deftere hiçbir şey kaydetmiyorum! Günler geçiyor, aylar günlerden daha çabuk ilerliyor... Ve biz “Çanakkale Müdafileri...” karşıda bulunduğumuz müddetçe düşmanın her türlü tecavüzüne maruz kalıyor idik. Girişten, arkadan (Muarız Körfezi’nden¹²⁷) ve havadan. Bazı tarihi günler –5 Mart (18 Mart)– bize gösterdi ki düşman bizi kolaylıkla rahat bırakmayacak ve her vesilede daha doğrusu en küçük bir fırsatta bizden hesabı soracak.

[8] Düşman karaya çıkarma yapmaya başlamadan önce kendisini pek çok üzdük. Evvela haberleşmelerine mâni oluyorduk. Bu onlar için önemli bir nokta idi. Muarız Körfezi’nden Kilitbahir’i endirekt olarak topa tuttuğu zaman isabet edip etmediğini öğrenmek için giriş önlerinde bir torpido gözetleyerek karşı tarafa haber

126 Bu bölüm, 17 Mayıs tarihli kayda kadar Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır (y.h.n.).

127 Bugünkü adı Saros Körfezi’dir (y.h.n.).

veriyordu. Biz ise bu haberleşmeye mâni olduk. Gözetleme görevini ifa eden gemi haberleşmeye başlar başlamaz derhal biz de makinemizi işletir ve müdahaleye başladık. Bu suretle düşman gözetlemeden beklediği sonucu alamayınca ateşi kesti. Bütün bu görevlerin mükâfatını 5/18 Mart'ta düşmanın bizim telsize savurduğu beş on mermi ile gördük. 5 Mart taarruzundan sonra geri kaçan düşman artık denizden hiçbir teşebbüste bulunmadı. Aradan haftalar geçti. En sonra karargâhtan gelen resmî bir tebliğde 1 Mayıs 1915'te düşmanın karaya çıkarma yapacağı söylendi. 15 Nisan'da idik. Aradan çok geçmedi daha 1 Mayıs gelmemiş idi. Düşman Kumkale'ye, Seddülbahir'e, Arıburnu'na, Kabatepe'ye, asker çıkarmaya başladı.¹²⁸

Kumkale'de bulunan Nikolai Bey'in 3. Fırkası düşmanı denize attı. Fakat düşman bütün kuvvetini Rumeli cihetine vermişti. Seddülbahir'e kırk binden fazla bir kuvvet çıkardı. Kabatepe'ye iki alay. Artık şimdiye kadar hiçbir şey yapamayıp bekleyen, yurtlarından uzak bulunan Türk askeri tehlikede bulunan vatanlarını düşmandan kurtaracaktı. Yalnız süngülerinin parlak celadetine güvenerek hücumu hazır bulunan bu gaziler bundan böyle bütün vazifeyi göreceklerdi... Düşman karaya üç adet cebel telsiz telgrafı çıkardı: W1, W2, W3. Bunlar aralarında özellikle gemilerle haberleşmeye^[9] girişiyorlardı. İşte biz yine evvelkisi gibi bunların haberleşmelerini engellemeye koyulduk. Bir akşam W2 saat sekizde başladığı bir telgrafı hâlâ saat ikide göndermeye gayret ediyordu. Bu telgrafla haberleşme genellikle kısa ve çok mühimdi. Mesela "Bizim saflarımız durdu, 16. bataryaya ateş"¹²⁹. Gemiler tabii ki bu telgrafı alamıyordu. Binaenaleyh bataryalarımız buna çok ehemmiyet

128 Çıkarma 25 Nisan 1915 sabahı başlamıştır (g.n.).

129 Bu cümle, İngilizce olarak kaydedilmiştir.

veriyor, günde elli kere bizi telgrafla çağırıyor, elli kere bu hususta emir ve talimat veriyor. Biz de görevimizi yapıyorduk. Görevimizi o derece güzel yapıyorduk ki sonunda bizden elaman diyen azgın düşman bize *Queen Elizabeth*'in o "gülünç" otuz sekizliklerini savurdu. Ne yaptı: Hiç!.. Yalnız bizi biraz seyahate mecbur etti. Rumeli sahilinin gönül açıcı bir tepesinden Anadolu yurdumuzun şefkatli kucığına atıldık... Fazla olarak da öteden beri arzu ettiğimiz bir çiçekliğe nail olduk. Mermilerden birinin külâhını beraberce getirdik, onu güzel bir çiçeklik yapacağız.

Oh! Şu atıldığımız mücadelede ne kadar isteyerek harp ediyoruz!.. Düşman o öldürücü mermilerini ta başımıza savururken, biz –ben– odamın penceresinden onları seyrediyor... sonra daha henüz son merminin düşüşünden üç dakika sonra makine dairesine giderek teftiş ediyor sonra düşen yerden külâhı kaldırtıp

[10] 17 Mayıs [19]15

Sonunda yerleşmek üzereyiz. Sabit direklerimiz ayakta, çadırlar yerleşmiş, makine dairesi için barakaların inşasına başlandı. Burada hayat bize gülümsüyor. Aktif olarak çalışan bu insanların arasında olmak ayrıca keyif veriyor. Sait Bey'le aynı çadırı paylaşıyoruz. İlginç ve iyi bir arkadaş. Denize karşıyız... Daima deniz... Alabildiğince güzel deniz...

22 Mayıs [19]15

Ne yazık günler öyle çabuk geçiyor ki ve biz unutulmuş zavallılar, verimsiz topraklara atılmış... Tepkisiz yatıyoruz... Gençliğimiz geçiyor, bu yıllara tekrar dönemeyeceğiz maalesef!

Sait orada yatağına uzanmış, ağzı yapış yapış uyuyor.

[11] 24 Mayıs [19]15

Şu birkaç günden beri ne müthiş dakikalar geçiriyoruz. Tam bir seneye yakın bir zamandan beri atıldığımız şu müthiş kavganın büyüklüğünü, genişliğini ne kadar takdir etmeye başlıyoruz. İstikbali pek noksan bir bakışla gören birkaç kişinin oyuncağı mı olacağız!.. Fakat ne müthiş oyuncak!.. Şu geçirdiğimiz uyanış devresi bizim için acaba bir felaket devresi olmasın! Vaziyet gayet fena gidiyor. İtalya düşmanlığa başlamak üzere, Almanya ve Avusturya büyükelçileri Roma'yı terk etmişler. Daha şimdiden birleşik Avusturya Almanya orduları başkumandanlığına Von Hindenburg tayin kılınmış, Birleşik Ordular "Toronto" üzerine yürümeye hazırlanıyorlar. Kral, ordu [12] ve donanmaya beyanname veriyor, diyor ki: Millet ancak mukaddeshayati menfaatlerini temin için şu büyük kavgaya giriyor... Oh! Ne kadar gülünç sözler!.. Milli namus ve şerefini ayaklar altına alan bir milletin işbaşında olan idarecisinin bu şekilde sözlerle geçiştirmesi kadar iğrenç bir şey, tasavvur olunamaz.¹³⁰

25 Mayıs [19]15

Ve sonunda İtalya da savaşa katılıyor. O da "milli bağımsızlığını korumak" adına silahlanacak, bu ürkütücü çatışmanın içine atılacak...

İtalyan parlamentosu savaşı onayladı, korkunç çarpışmalar [13] Avusturya İtalya sınırında başladı. Savaş biteceği yerde daha şiddetleniyor. Şimdiden, müttefikimiz Alman denizaltıları Boğaz'da dolaşmaya başlıyor. *Triumph*'u batırdılar,¹³¹ daha pek çoğunu da batıracaklar. Kara savaşları bütün gücüyle devam ediyor. Maalesef savaşın sayısını bilmiyoruz, ama çok fazla olması gerekiyor.

130 Bu paragraf, deftere Osmanlı Türkçesi ile kaydedilmiştir (y.h.n.).

131 25 Mayıs 1915: "Bugün öğleden sonra saat yarımında İngilizlerin *Triumph* zırhlısı Saros Körfezi'ndeki Arıburnu önüne atılan bir torpido neticesinde gark olmuştur" *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muhareheleri*, c. 1, s. 127.

25 Mayıs [19]15

Gece Yunan ajansı ^[14] Rus zırhlısı *Panteleimon*'un (eski *Potemkin*) Midye önünde bir torpile çarparak battığı haberini verdi. 1500 askerlik bir kuvveti karaya çıkarmak üzereydi. Bu haber bizi sonsuz bir mutluluğa sürükledi. Bir yanda İngilizlerin kaybettikleri gemiler, şimdi sıra can düşmanımız Ruslarda.

26 Mayıs [19]15

Almanlar henüz İtalya'ya savaş açmadı, ^[15] fakat çok gecikmezler. İki ordunun korkak İtalyanlara karşı birleşmesi ürkütücü bir şok olacak. Romanya ve Bulgaristan, resmî Rus görevlileriyle görüşmelere başladılar. Bu oldukça tehlikeli. Zaten hemen hemen bütün Avrupa bize karşı bir tutumdalar. Biz, hapsetmekle, beş para etmeyen önemsiz insanları asmakla uğraşıyoruz. Ne kadar karanlık bir "komedi".

^[16] Marmara Denizi'nde deniz ulaşımı çok güçleşti. Şimdiye kadar dört gemi kaybettik. Dört düşman denizaltısı serbestçe hareket ediyor ve onları batırmak çok güç görünüyor. Durum hiç güvenli değil, her şey bana karanlık görünüyor, ama bu karamsar olduğum anlamına gelmemeli...

Cevat Paşa'nın çevresi de çok karamsar. Yalnız Almanlar, Usedom ve Merten Paşa ^[17] özellikle kayıtsız görünüyorlar...

27 Mayıs [19]15

Korkunç savaş bütün Gelibolu'da devam ediyor. Düşman aldığı yeni takviyelerle güçlenip sürekli hücum ediyor, askeri bildiriler ise büyük kayıplarla geri püskürttüklerini söylüyorlar. Bu arada Yunan ajansı deði-

şik konuşuyor. Ona göre bizden iki bölük... [18] Allah göstermesin.

Bu sabah, *Majestic* isimli düşman zırhlısı Seddülbahir önlerindeyken esrarengiz bir denizaltı tarafından torpillendi...¹³²

Bu bizleri sevindiren iyi bir haber...

28 Mayıs [19]15

Büyük savaş başlıyor, korkunç. Ölümlerle, gözyaşlarıyla kaplı bu savaş alanlarına, büyük bir güç, bu muazzam insanlık kıyımına yeni bir hız kazandıracak... [19] 5 milyon askerle İtalya, kuvvetli bir şekilde tüm dengeleri etkileyecek, büyük kayıplar vererek sıkıştırılan Avustralyalılar onlara yalvaracaklar.

Rezillik, İtalyanların unvanıdır...

29 Mayıs [19]15

Sanki korkunç bir ateş buradan etrafa yayılıyor. Bu bir volkan olabilir mi? Sanki derinlerde yakıcı bir ateş saklar gibi, bastığımız toprak her şeye rağmen bizi koruyor. Durum çok daha kötü. [20] Rumenlerin ve Bulgarların bize karşı ittifak yapmalarından korkuyorum. Bu son derece olası bir durum. Bir Amerikalı gazetecinin, hatırı sayılır bir bakanla yaptığı röportaj sonucu, Bulgarların tarafsız kalacakları, ancak topraklarına göz dikildiğinde silahlara sarılacakları açıklaması yapılmış... Güzel, fakat manidar bir açıklama... Bulgar ulusal topraklarına göz dikilmesi neler olabilir? [21] Eğer Makedonya,

132 27 Mayıs 1915: "Bu sabah öğleden evvel saat 6.30'da *Majestic* isiminde bir İngiliz zırhlısı müttefikimiz Alman bahriyesine mensup bir tahtelbahir (Alman denizaltı U-21) tarafından atılıp mükemmelen isabet ettirilen bir torpille Seddülbahir önünde mahvedilmiştir." *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, c. 1, s. 128.

Cevat Paşa, Çanakkale Hacıpaşa Çiftliği'ndeki Müstahkem Mevki karargâh subaylarıyla.

Kavala, Manastır'daki işgallerle, Yunanlılar, Sırp lar tarafından işgal edilen topraklara ne demeli? Londra'daki politikacılar, herkesi memnun edecek bir şeyler bulmuşlardır. Bu durumda, Bulgarların ve Rumenlerin bize ve müttefiklerimize karşı neler yapacaklarını göreceğiz...

30 Mayıs [19]15

Hava çok sıcak. Çadırlarımızın üstünü açtık. Biraz [22] hava giriyor, ama o kadar yetersiz ki... Burada resmen pişiyoruz. Savaş Seddülbahir, Arıburnu ve çevresinde devam ediyor. Gece mitralyözlerden, tüfeklerden çıkan korkunç gürültülerin akisleri bize kadar geliyor. Savaşlar ölümcül ve korkunç bir şekilde birbirini takip edi-

yor. Orada neler olduğu hakkında net bir bilgimiz yok, bütün bu saldırıların lehimize sonuçlanmasını umuyoruz.

[23] Savaştan diğerk sahneler: Galiçya ve Karpatlar’da Ruslar kendilerini adeta felaketlere adanışlar. Alman-Avustralya ordusu devamlı ilerliyor. Doğuda, Yunan ajansının haberlerine göre işler pek parlak görünmüyor. Fransızların Alsace-Lorraine’e ilerlediğı zannediliyor.

[24] Burada sonsuz ve sürekli bir mücadele içindeyiz. Kalbimizin derinliklerinde özel bir mücadele... Savaştığımız –kim için, niçin– Almanları içimizde sevenler var. Bense uzun arayışlar sonunda, Almanları kötülüğümüzü isteyen babalara benzetiyorum. Ben onların niyetlerini biliyorum. Savaştan –doğal olarak– zaferle çıkmak ve üstünlüklerini [25] bütün Avrupa’ya kanıtlamak ve... aslında Türkiye’den koloni gibi faydalanmak. Adeta biçilmiş kaftan. Ah! Zavallı Türkler! Binlerce yiğit hemşerinizin topraklarında ne işiniz var! Prusya kralının bu savaştan zaferle çıkmasından bize ne? Ama güzel Fransa’nın zafer kazanması işimize yarayabilir. [26] Ya Rusya? Onunla da idare ederiz. Tarafsızlık karşılığında, Rusya bizimle dost olur, İngiltere’den oldukça çıkar sağlarız. İngiltere de ona yapılan iyilikleri takdir eder. Bize Mısır’da iyi bir yer ayarlar.

Kapitülasyonlara gelince, [27] bütün devletler kaldırılmasından yana. Buna rağmen, yöneticilerimiz kulaklarını tıkayıp kendilerini Almanların kollarına atmayı tercih etti.

Bugün yan yana savaşsak da, aramızdaki duygu ve düşünce ayrılığı devam ediyor. Öncelikle, son derece mağrur bir halde bize hükmetmek istiyorlar. Daha şimdiden Çanakkale’ye kumanda etmek niyetindeler. [28] Donanma ellerinde. Bütün tabyaların idaresini de ele almak istiyorlardı. Zor da olsa bu isteklerinden vazgeçtiler. Bu arada Hamidiye’yi ele geçirmeye geldiler. Telsiz-

leri kendi tekellerine aldılar. Karacaviran istasyonunun çalışmasını engellediler. Bize de el atmaya geldiler. Ama ciddiyetimizi koruduk.

Geçen gün Cevat Paşa [29] bizim istasyonu ziyarete geldi. İstasyonumuzu Almanlara bırakmamamızı söyledi. Bu gülümseyen yüzde, kendi memleketinde Almanların egemen olma düşüncesi, sonsuz acılara yol açtı. Usedom Paşa genel karargâhını Cevat Paşa'nın yanına kurmaya geldi. Etrafı Alman ileri gelenleriyle çevrilmiş. Türklerin gizlisi olmayacak... [30] Bu beyler bizi, memleketimizde beş para etmez paralı asker gibi görüyor!

Üzüntünün, çaresizliğin kemirdiği ruhumun derinliklerinde, kimin kazanmasını dilemem gerektiğini düşünüyorum. Bazen, cidden Almanların kazanmasını istiyorum. Ama o zaman da onlara bağımlı olmak var... Burada ne kötü günler geçiriyoruz...

Ah! Bu kendiliğinden taçlanmış başlar var ya... Dinlenmeye çekiliyorum...

[31] 3 Haziran 1915

Haziran ayına geldik ve savaş çaresiz devam ediyor. Geçen sene temmuz ayında başlayan bu savaş, yakında kaybedilen insanların ardından gözyaşlarıyla bir seneyi dolduracak.

Evet, savaş devam ediyor. Koskoca bir insanlık ise üzüntü ve korku içinde bu felaketin bitmesini bekliyor. [32] Savaş anılarımı karışık bir şekilde yazıyorum. Önemli olmayan günlük olayları geçiyorum. Dört gündür elime kalem almadım. Her günkü beylik haberler ilgimi çekmiyor. Her sabah düzenli olarak Okmeydanı'ndan gelen Alman ajanslarında değişiklik yok. Hep aynı şeyler...

[33] Bütün Fransız saldırıları kayıplarla sonuçlandı. Beş yüz esir, yirmi namlulu makine, on beş makineli tüfek aldık. Batıda Ruslar kaçtılar. Pek çok esir alındı.

Yaklaşık 50 bin civarında. İşte Alman dostlarımız her sabah buna benzer haberler veriyorlar. Evden de haber yok. Neredeyse bir haftadır mektup da yok. Buradaki hayatın monotonluğundan kalan enerjimi de kaybetmekten korkuyorum. [34] Sık sık yaptığım uzun yürüyüşler sayesinde üzüntülerimi unutmaya çalışıyorum.

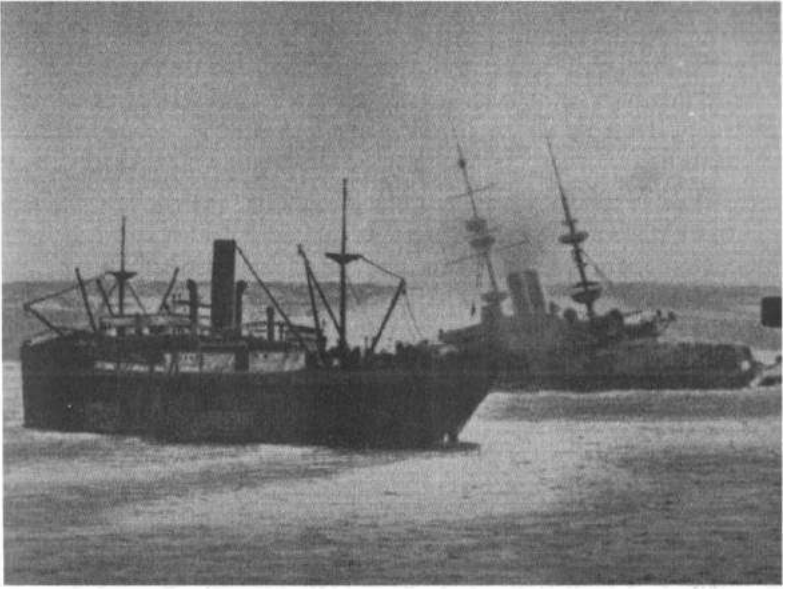
Haftanın önemli olaylarına gelince: Boğaz'a yaklaşan müttefik denizaltıları tarafından *Triumph* ve *Majestic* batırıldı, *Agamemnon* ise yara aldı.

[35] 5 Haziran 1915

Sık sık, bütün iyi niyetimle masaya oturup bir şeyler yazmak istiyorum... Ama boşuna... Birkaç satır yazmak için kafa patlatıyorum. Kaygılardan arınmış düşüncele-re konsantre olmak için boşuna çabalıyorum...

Dün cuma günü, Sarıcaeli ve Kale'den geçip Karacaviran'a kadar uzun bir gezinti yaptım. Sarıcaeli ve Kale arasında [36] hiç ekilmemiş ya da az ekilmiş tarlalara rastladım. Ve benim hayalperest ruhum, günlerdir düş kırıklıklarından yorgun düşmüş, Türk duygusallığı içinde bu güzellikleri hayranlıkla seyrettim. Tabiat öylesine güzel ve sıcaktı ki, sanki yeryüzü cennetini andırıyordu. Bu gökyüzü ancak böyle verimli bir ülkede görülebilirdi. Çayır Deresi'nin sessiz ve sakin suları ne güzel akıp gidiyordu. Atım da [37] büyük bir keyifle buradan geçiyordu. Bir tepeye geldiğim zaman şehre göz attım. O çekici Çanakkale'den kalan buydu... Ziyaretçilerinin hayranlığını kazanan bu şehirden geriye hiçbir şey kalmamış. Ya da yıkıntılar, harabe yığını, tamamen yanmış mahallelerden tüten dumanlar dışında bir şey kalmamış. Ve daima evet daima bu yükselen yangın kokuları arasında [38] uzaklardaki gürültüler içinde dökülen gözyaşlarını görüyorum.

Her şeye rağmen geçmişe dalıyorum. Binlerce sene önce Çanakkale dediğimiz bu bölgenin adı Troya idi. Bir

Alman denizaltısı U-21 tarafından torpillenen İngiliz zırhlısı *Majestic*, 27 Mayıs 1915.

gün, kıskanç insanlar, hiçbir sebebi olmadan –ya da gereksiz bir sebepten ötürü– bu bölgeye yerleşmeye geldiler... Bugün kullanılan silahlar o zaman yoktu. ^[39] Ama bugün olduğu gibi, öldürmeyi, yakıp yıkmayı biliyorlardı... Ve öldürdüler, boğdular, yakıp yıktılar... Güçlü, verimli, ihtişamlı Troya’da taş taş üstünde kalmadı. Diğerleri gibi sadece ismi kaldı... Geçmişle şimdi yaşananlar ne kadar birbirleriyle ilişkili! İnsanların yaradılışı değişmiyor. Geçmişte olduğu gibi, kana ve kıyıma açlık duyan insanoğlu, verimli ve güzel bölgelere göz dikip yıkabildikleri kadar yakıp yıktılar. ^[40] Dünkü insanlarla bugünküler arasında hiçbir fark yok.

Ne yazık!

6 Haziran 1915

Dün öğleden sonra, kumandan Hikmet ve Sait Bey Kilitbahir'e gittiler. Hemen Rumi Bey'e telefon ederek geceyi burada geçirmesini söyledim. Davetimi kabul etti. [41] İlginç bir kişilik, onunla sohbet etmek keyifli oluyor. O da benim gibi karamsar, benim gibi memleketin haline çok üzülmüyor. Gece geç saatlere kadar sohbet ettik, 2'ye doğru yataklarımıza çekildik. Sabahleyin köyde küçük bir gezinti yaptık. Aslında burası bir köyden ziyade mezarlığı andırıyor. Sık sık siyah, baştan aşağı siyah hayaletlere rastlıyoruz... [42] Sadece okul inşaatında çalışan işçilerin gürültüsü, bize gerçeği hatırlatıyor...

Öğleden sonra arkadaşım dönünce, yalnızlığımla başa kaldım. Tüm samimiyetimle, kendi kendime, neden bu savaşın içinde olduğumuzu düşündüm. Acaba Prusya kralına yardım amaçlı mı? Yoksa delilikten mi? Ya da kendimizden veya başkalarından şüpheye düştüğümüzden mi?

[43] Uzaktan, topların öfkeli gürültüleri, bu ısıltılı ve güzel haziran gecesinin sakinliğini bozuyor. Bu uzak gürültüler, sanki malul olmuş binlerce vatandaşımızın göğsünden kopup gelen iniltileri andırıyor. Ve uzaklarda, olanlardan habersiz birisi, şehit olmuş adamın dönüşünü bekliyor...

...Ve bülbül şakımaya başladı. Olağanüstü şarkısı geceye inanılmaz bir harmoni katıyor...

[44] Uzunca bir süre, çadırın önündeki iskemleye yerleşip gerçekleştirebileceğini sandığım düşlere daldım. Kendimi İstanbul'da, Davutpaşa'daki evimizin bahçesindeki akasya ağacının gölgesinde hayal ediyordum. Ne yazık ki birlikte geçirdiğimiz sayılı saatleri hatırlıyorum.

[45] Yeniden hatırlarken bütün benliğimi ateşli bir ürperti kaplıyor. Ne büyük mutluluklardan yoksun bıraktım. Üzülmek, hep üzülmek.

Ah! Kötü yürekli!ler!

14 Haziran 1915

...

25 Haziran 1915

14 Haziran'dan bugüne dek, bir kez olsun defterimi açıp bir şeyler yazma cesareti gösteremedim. Yetersizlik, bazı şeylerin eksikliği, ^[46] beni sevgili defterimden uzaklaştırdı. ...

1 Temmuz 1915

Ve işte!

2 Ağustos 1915

Ne yazık ki zavallı defterimi yüzüstü bıraktım. Aca-
ba olaylar mı eksik?

21 Ağustos 1915

Artık bir çocuğum var... Ama on gündür çocuğumu görmeye gitmeme izin verilmiyor! Ne güzel memleket! Daha ziyade ^[47] ne kötü kader... Zira bir ay önce İstanbul'a giden ve hâlâ orada olan Şükrü Bey gecikmeseydi, ben iki hafta önce gitmiş olacaktım. Ve bu esaret atmosferi beni sıkmaya başlıyor...

Çocuğum! Kız mı, erkek mi! Aslında benim için cinsiyetinin önemi yok. Erkekse ne âlâ, kızsı daha da âlâ. ^[48] Çocuğumun ve annesinin (küçük annesinin) sağlık-ları iyi olsun da... Sezai Bey bana anlattı, ama emin olmak için haberleri ondan almam gerek. Allahım! Kim bilir ne kadar sıkıntı çekmiş olmalı! Onun yanında olmayışım... Oysa öylesine yanında olup onu teselli etmek isterdim ki... Sonsuz aşkımın yanında olup bebeğimizin ilk bakışlarını görmek isterdim ki... Ne yazık ki başkaları o ilk bakışı görebilecek!

[49] Şu geçen iki hafta içinde ne sıkıntılar yaşadım! Orada olmam gerekirken, gidememek! Bu ne kadar kötü bir despotik kurum! Sanki bütün kurucular insanların özgürlüğünü ellerinden almak için ant içmişler... Öyle kötü bir bayram geçirdim ki gören cenazem var zannedirdi... Bugüne kadar sıkıntım devam ediyor. Ancak yola çıkmamla son bulacak. Beklenen şahıs [50] henüz gelmedi. Yola çıkabilmem için, bir an önce gelmesi gerek. İşte kötü bir sorun...

22 Ağustos [1915]

Bir gün daha geçti. Her geçen gün beni daha bir sabırsızlığa sürüklüyor. Üzüntü ve umutsuzluğun derinliğine atıyor... Çok iyi¹³³... Savaşta olanlar, önemli haberler umurumda değil. Dün, Novo-Georgeovski düştü. Haberri dün sabah saat 2'de aldık. Ben ise bu sabah tesadüfen öğrendim... [51] Aslında bütün bu haberlerden bana ne? Savaştan, Almanlardan ve bütün bu karmaşadan nefret ediyorum. Bir tabya eksik, bir tabya fazla olması umurumda değil. Benim için önemli olan bir an önce buradan gitmek, yine gitmek, hep gitmek... Üstelik iki haftadır hiç haber almadım. Yazamadığı doğal da bir kart da göndermiyor mu? Belki bu gece veya yarın bir haber alırım.

23 Ağustos [1915]

Üzüntüyle geçen bir gün... [52] Marmara Denizi'nde iki gemi daha battı. Denizaltılar hareketlerini daha da artırdı. Nara ve Akbaş arasındaki sınır henüz belirlenmedi. Denizaltılar keyiflerince dolaşıyor. Bugün top sesleri duyulmuyor. Henüz her şeyin bitmediğini uyarır gibi, arada bir top sesi geliyor. İzin alabilmek için olağanüstü

133 Almanca "ganz wohl" yazılmıştır (y.h.n.).

ne yapmam gerekiyor? ^[53] Yönetmelik gereğince Şükrü Bey'in dönmesi gerek. O da henüz ortada yok, ne zaman olacağı ise meçhul...

31 Ağustos [19]15, Pazartesi

İzin dilekçemi vereli bir hafta oluyor. Önceki gün Ali Bey'i görmeye genel karargâha gittim. Beni sabırlı olmam konusunda uyardı. Kumandan on gündür izinleri durdurmuş. ^[54] İlk fırsatta dilekçemi Cevat Paşa'ya imzalatacağını söyledi. Beklerken büyük bir üzüntü içinde yaşıyorum. Allahım, çocuğumu görmeme izin vermiyorlar. Bütün bunlardan sonra ise fedakârlık yapmamız isteniyor. Hadi canım...

Nihayet, dün Belkıs'tan bir mektup aldım. Sağlığı yerinde. Nekahat döneminde. Her sabah Nesrin'i benim için alnından öpüyor! ^[55] Ne kadar ince düşünceli bir insan... Of! Boğulur gibi oluyorum. Çocuğumu görmek istiyorum. En doğal hakkım. Ama bu mantık dışı düşünce beni engelliyor. Oh! Birkaç gün içinde Belkıs'a kavuşma ümidi olmasa ne yapardım acaba?

1 Eylül 1915

Eylül geldi ve hâlâ buradayım. Bu sabah gökyüzü yoğun, siyah bulutlarla kaplanmış. Tabiat da üzgün görünüyor. Rüzgâr homurduyor, ^[56] antenimiz garip ve monoton sesler çıkartıyor. Karşiki dağlar yoğun bir sisle kaplandı. Eskiden olsa bu havayı çok kötü bulurdum, bugün ise sadece kuvvetli buluyorum. Bu da sanki üzüntümün yansıması gibi geliyor. Uzaklardan hafif bir top sesi geliyor, fakat bir rüzgâr, tam anlamıyla kış rüzgârı etrafı inletiyor.

Küçük Nesrin'imiz büyümeye çabalıyor. Belkıs bana onu sevecek miyim diye soruyor. ^[57] Sevmek yeterli bir

sözcük değil, ona hayran olacağım. Zira Belkıs'ın bir parçası değil mi? Onun gibi nazik... Bir defa şaka olarak ona kırılğan dediğimi hatırlıyorum. O gün şakamdan nefret etmişti. Kitaplarım karmakarışık bir haldeler. Onlar da bu çadır hayatından bıkmış, götürmemi ister gibiler...

[58] 7 Eylül [19]15, Salı

İznim hâlâ sümen altında. En geç bu hafta sonuna kadar iznimin çıkacağına dair söz verdiler!

Pazar sabahı bir telefon geldi. Gece ele geçirilen bir denizaltıdaki esirleri sorgulamak üzere genel karargâhtan çağrılıyorum. Hemen oraya ulaşıyorum. Şu an Çimenlik'teyim. Önce kumandanı sorguluyoruz. Uzunca boy-lu, bıyiksız, albinos tipli biri. [59] İyi donanımlı, ancak tüm soruları cevaplayamayacağını söyledi. Pekâlâ! E-7 denizaltısı, İngiltere'den haziran başında ayrılmış. Ayın 16'sında Mondros'a gelmiş. Bir zorlukla karşılaşmadan Marmara Denizi'ni geçiyorlar.¹³⁴ Yirmi beş gün Marmara Denizi'nde kalıyorlar. Değişik boyutlarda on yedi yelkenli ve altı büyük gemi Marmara'da dolaşıyor. [60] Yiyecek olarak az miktarda bisküvileri kalınca, Marmara'dan ayrılıyorlar. Dönüşte ufak tefek zorluklarla karşılaşmışlar. Ayın 3'ünde Cuma günü, E-12 tipi bir denizaltı çıkıyor,¹³⁵ grille'den¹³⁶ geçiyor. Ertesi gün, cumartesi sabah 3'te E-7 Seddülbahir önünde suyun altına giriyor. Saat 7'de sınırın önüne geliyor, on iki saat orada kalıyor. Akşam 7'de [61] suyun yüzüne çıkarak 25 asker ve 13 subay olmak üze-

134 Yüzbaşı Cochrane komutasındaki E-7 Kephale koyundan hareket ederek, zorlukla karşılaşmadan Çanakkale Boğazı'na ulaştı. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 29. F-7 denizaltısı 24 Temmuz 1915-11 Kasım 1918 tarihleri arasında İstanbul filosunda yer alan Alman UB-14 denizaltısı tarafından batırılmıştır. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 49.

135 E-12 İngiliz denizaltısıdır. *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s. 30.

136 Grille=ızgara=ağ; Boğaz'a Kilya Koyu ile Nara arasına gerilen çelik denizaltı ağ mâniasıdır (y.h.n.).

re esir alınıyorlar. Gemi 900 tonajlı, su üstünde 15 mil, suyun altında ise 9 mil yapmaktaymış. Benzinle çalışan 100 beygir gücünde 2 tane motoru varmış. 200 volt, 600 amperlik bir bataryası, 4 adet torpido fırlatma aparatı, 8 torpido ve dört tane de yedek torpidoya sahipmiş. Yaklaşık 3000 kilo da benzini varmış.

Kumandan ciddi olarak İngilizlerin ^[62] Boğazları geçip İstanbul'a ulaşacaklarına inanıyor.

Hımm! Ayrıca savaşın sonunda galip geleceklerine de inanıyor...

9 Eylül [19]15, Perşembe

Biraz keyifsizim ve yatıyorum. Dün gece bir dakika olsun gözlerimi kapatmadım. İstanbul'dan, teknik bölümlerin umum müfettişi ile kumandan Ali Bey geldiler. ^[63] Belki bu gece veya yarın bize de gelirler.

10 Eylül [19]15, Cuma

Bu sabah daha iyiyim. Ayağa kalktım. Alman olan genel müfettişi bekliyoruz. Dün gece Genel Karargâh'tan arayarak, bu sabah iznimin verileceğini haber ettiler. Heyecanla kesin haberi bekliyorum. Bana gerekli olan bütün eşyalarımı beraberimde götüreceğim. Zira buraya ^[64] tekrar dönmeye hiç niyetim yok. Teşekkür ederim!

21 Eylül [19]15

Akşam, saat 5. İznim reddedildi gibi. Nedeni –bildiğim üzere– çok basit. Bekliyorum.

Şiddetli bir bombardıman, top atışları. Üç gündür düşman Alçıtepe ve Arıburnu'ndaki üslerimizi bombalıyor. Dün gece, mitralyözlerin ve tüfeklerin kulakları sağır edici sesleri dinmedi. ^[65] Düşman, büyük insan kaybına neden olacak çılgın hücumlarını yapıyordu. Gece

topların gümbürtüleri şiddetlenerek devam ediyor. Düşman çıldırmış gibi. Hamilton pusulayı şaşırdı. Bu sonbahar gecesi ne kadar güzel, mehtabın yükselişi de geceye ayrı bir güzellik katıyor. Hafiften bir rüzgâr esiyor. Kış mevsimi burada erken başlayacağı benziyor. Daha şimdiden yapraklar yavaş ve esrarlı bir şekilde düşmeye başlıyor. [66] Gözlerimi kamaştıran bu manzara beni eskilere götürüyor...

"...Ve bu sonbahar gününün son yaprakları düşerken... Orphélie de uzaktan yaprak dökümünü hayranlıkla seyrediyordu. Her yaprak düşüşünde nefesi azalıyor, son düşen yaprakla beraber son nefesi de yerde yatan yaprakların arasında kayboluyordu..."

Sonbaharın son günlerinden birinde, Paris'te posta kutumda bulduğum [67] yaşanmış bir öyküden alıntıydı. Ve o saatlerde eskiden yaşadığım aynı şeyleri hissediyorum. İnsan doğası hiç değişmiyor... İnsan değişmiyor, fakat değiştiği sanılıyor. Oysa değişen etrafı. Ne yazık ki! Allahım! Hayal kurulacak güzellikteki bu geceyi ve doğayı bozan bu gürültüler ne kadar korkunç! Aslında ölüm kusan bu insanların içinde [68] nice hayalperestler, nice sevmiş, seven, belki de Farrère'ler, Loti'ler ve daha tanınmayan niceleri var...

Acaba o şimdi ne yapıyor? Uzun zamandır ondan uzakta olduğum için beni unutmuş olmasından korkuyorum. Gerçekten ne berbat bir adam olduğumu düşünüyordur! Hayır! Hayır! O beni tanımayacak...

Evet! Evet! Artık hiçbir şey bilmiyorum! Ya bebeğim...

Hâlâ onu tanıyamadım... [69] Mutlaka annesi gibi güzel olmalı. Hâlâ beni göndermiyorlar. Gerçekten dayanılması güç!

22 Eylül [19]15, Çarşamba

Her zaman olduğu gibi saat 6.30'da kalktım. Çılgın homurtular devam ediyor. Kuşkusuz düşman bir şeyler ya-

pyor... Ya da asker çıkartıyor veya bir atak için hazırlık yapıyor. Dışarıda şiddetli bir rüzgâr esiyor, kış rüzgârı. Hatta biraz da soğuk bir rüzgâr...

[70] **24 Eylül [19]15**

Galata önünde, Asya ve Avrupa arasında.

Oh! Sonunda kâbusum sona eriyor. Sonunda beni uzun süre alıkoyan bu ortamdan uzaklaşıyorum. Bu sabah erkenden izin belgelerimin hazır olduğu haberini verdiler. Hemen at binip Sarıcaeli'ye gidiyorum. Belgelerimi alıp geminin kalkış saatini öğreniyorum. Ulupınar'a¹³⁷ dönerek bagajlarımı hazırlıyorum. [71] Daha sonra Sansür'e Ali Bey'i görmeye gidiyorum.

Saat 1'de Sansür'de, 2'de ise şirketin küçük gemisindeydim. Yatağım adamlarım tarafından hemen yapıldı ve saat 14.30'da yola çıktık. Nara'da hasar görmüş bir uçağı almak için mola verdik tekrar yola çıktık. Deniz çok kötü...

Çardak.¹³⁸ Deniz çok çalkantılı olduğu için buraya sığındık. Küçük teknemizle yola daha fazla devam etmek imkânsızdı.

[72] **Çardak, 25 Eylül [19]15**

Hâlâ burada, Gelibolu'nun karşısındayız. Deniz biraz sakinleşti, fakat gündüz buradan ayrılmama emri verildi. Eğer deniz tamamıyla sakinleşirse, bu gece yola çıkacağız. Sevdiklerimi göreceğim için çok sabırsızlanıyorum. Onlara sürpriz yapacağım, küçük bir sürpriz. Dün iki geminin battığını söylediler. Biri torpillenmiş,

137 Ulupınar: Çanakkale'nin 10 kilometre güneydoğusundaki köy. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 34.

138 Çardak: Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında en kuzeydeki yerleşim yeri ve iskele. Tansel, *Çanakkale Yer Adları*, s. 9.

diğeri batırılmış. Allahım, ^[73] Davutpaşa'ya kazasız belasız gelmeliyim. Saat 3'ü geçiyor ve biz hâlâ Çardak'tayız. Kaptan Efendibaba, hava düzelirse bu gece yola çıkabileceğimizi söylüyor.

Yarın erken saatlerde Tekirdağ'a varabileceğiz. Ancak pazartesi sabahı, hava güzel olursa, İstanbul'da olacağız. Beklemekten öylesine sıkılıyorum ki... Gitmek, hep gitmek istiyorum. ^[74] Büyük bir sürpriz yapacağım... Ani dönüşüm karşısında, mutluluk ve şaşkınlığı bir anda yaşayacak... Birbirimize içimizi dökerken bütün çektiklerimizi unutacağız...

Silivri, 26 Eylül [19]15

Sabah erken saatte Silivri'ye geldik. Henüz İstanbul'a ulaşamadık. Sabah saatlerinde şehre indim. Çok dar sokaklarda küçük bir tur yaptım ve haber vermeden gitmek istememe rağmen ^[75] telgraf çektim. Kaptan bu gece saat 11'e doğru varacağımızı söylüyor. Ah! Denizaltı korkusu da olmasa... Dün gece, torpido konvoylarının hırçın denizin ortasında birer siyah nokta ama bir o kadar da ihtişamlı görüntüleri; sayısız römorkörlerin, yelkenlilerin, küçük gemilerin manzarası çok etkileyiciydi. Aslında her an bir denizaltı tehlikesiyle burun burunaydık... ^[76] Gerçekte, kalbimdeki bu büyük aşk olmasa bunca tehlikeyi göze alamazdım.

Saat 4. Bir türlü 6 olmak bilmiyor. Zira saat 6'dan evvel yola çıkamıyoruz.

Silivri, saat 5.45. Başka bir şirketle yola çıkıyoruz. Allah bizi korusun. Topçu, topunun başında. Hazırız. Artık korkmuyorum.

Gece, saat 9. Ay ışığı eşliğinde St. Stefano'nun [Yeşilköy] önüne geldik. ^[77] Hava çok güzel. Kaptanla sohbet ediyoruz.

Saat 9.40. Selam! Davutpaşa...

17 Şubat [19]16, gece

Serge Panine'i¹³⁹ yeni bitirdim. Ne betimlemeler, ne hareketlilik, ne hayatlar... Güçlü kadın, aynı zamanda üstün bir kişiliğe sahip. Panine'e gelince o da güçlü bir kişiliğe sahip, zamanında şans yüzüne gülmüş, geçmişte sefahat içinde yaşamış; fakat daha sonra içine düştüğü [78] yokluktan kurtulamamış... Delarne ise dürüst, namuslu, temiz yürekli bir kurban ve perişanlığına yürekli bir şekilde katlanıyor... Korkunç düğüm trajik sonla çözülüyor...

18 Şubat [19]16

İç karartan bir gün. Yağmur yağıyor, tabiat ağlıyor. Küçük damlacıklar camlara çarpıyor. İnsana üzüntü veren bir manzara. Odamdan hiç çıkmıyorum. Sabahleyin Belkis'a bir mektup yazdım. Acaba uzun mektubumu aldı mı? Hakkımda ne düşünüyor? [79] Beni daha iyi anlayacak. Acaba beni nasıl cevaplayacak? İçindeki aşk ona ateşli bir şeyler yazdıracak kadar canlı mı? Haklı olarak bana yazacak ama coşkulu olacağından şüpheliyim. Yağmur devam ediyor... Ruhum üzüntü içinde. Değeri bilinmemiş ruhum, çeşitli nedenlerden ötürü yanlış yorumlanmış...

[80] *Davutpaşa, 21 Mart [1]917*

Tevfik,

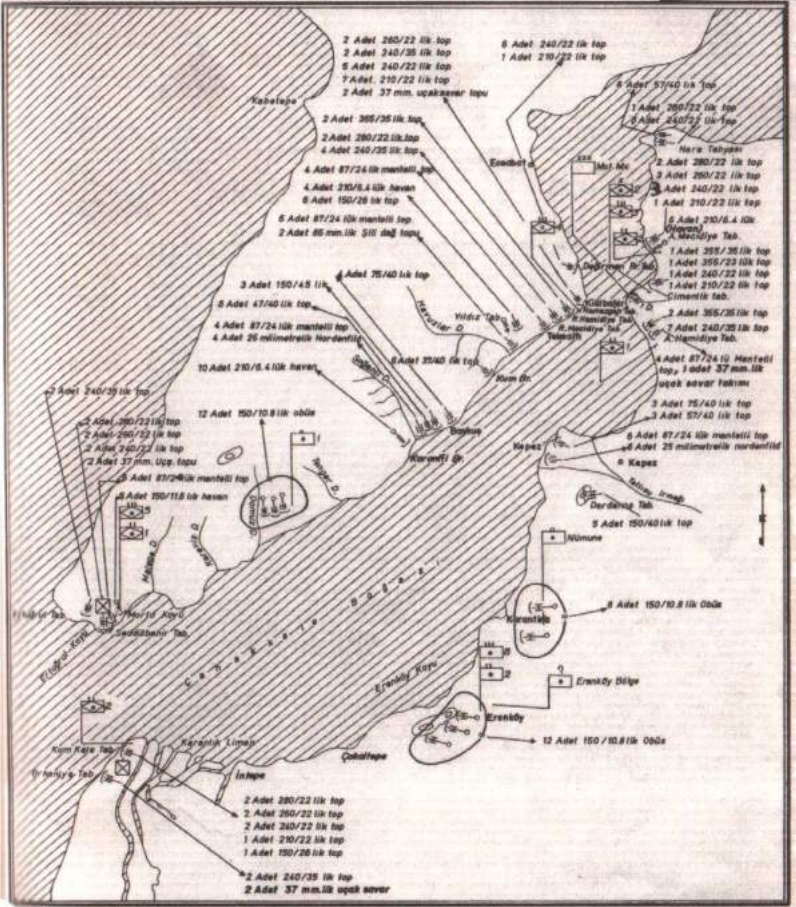
Ruhun ölümsüz olduğuna ve senin de benim ıstırap yüklü çığlıklarımı duyacağına inanmak istiyorum. Hayır, hayır her şey bitmedi. Ölüm bizi ayıramayacak. Ben hep seninim. Sen yoksun, uzun bir süre için yoksun. Ama ne çıkar? Nasıl olsa bir gün sana geleceğim. Sevgili Tevfik neden ilk sen ayrılıp gittin?

139 Fransız yazar Georges Ohnet'nin 1881 tarihli romanı (y.h.n.).

Senin samimiyetin, aşkın, koruman olmadan kendimi karanlıklar içinde, yapayalnız yaşayan bir ölü gibi hissediyorum. Ama her şeye rağmen yaşamam lazım, bu çok ağır sonucu kabul etmek zorundayım. Çünkü babasız olan Nesrin'in annesine ihtiyacı var. Senin yerini tutabilecek miyim? Asla... Kızıma sarılıp ağlıyorum...
Tevfik bizi bırakma...

Ekler

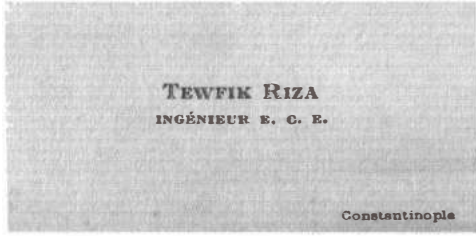

Gökür,
As. T. ve Str. E. Bşk.

Kaynak: *Birinci Dürrya Harbi'nde Türk Harbi*, V. cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 2. Kitap, Gençkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 1993.

Tevfik Rıza Bey'in kartviziti

Tevfik Rıza Bey ile eşi Belkıs Hanım

کتبه بنده ای که قیامت این دهم . و مقصود اینم . بر روی صلیب الیه که فرموده باشی هر شکر آید بیز
 غایه . که . صحت و طغنه بولند بیز . و بانه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک
 ناولد . امید اینک کلمه . عاقبت آید بیز . و بدیدیم . و بانه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک
 صحت و طغنه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک . و بدیدیم . و بانه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک
 زک که کردیم . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک . و بدیدیم . و بانه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک
 و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک . و بدیدیم . و بانه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک
 و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک . و بدیدیم . و بانه . و اننا که بدیدیم . فرات کردیم . و کدستک

Tefvik Rıza Bey'in İsviçre Davos Guardaval Sanatoryum'undan gönderdiği
 23.7.1916 tarihli mektup.

Burada günlerin nasıl geçtiğini hiss bile edemiyorum. Sabah saat altı buçukta kalkıyorum. Yedide sütümü içiyor ve yediden sekiz buçuğa kadar balkonda kür yapıyorum. Sekiz buçukta sabah taamını alıyor ve dokuzdan bire kadar yine balkonda “kür” yapıyorum. Saat birde öğle taamımı alıyor, ikiden dörde kadar balkonda uzanıyorum. Dörtte yemek. Altıya kadar gezinti. Yine altıdan yediye kadar uzanmak. Yedide akşam taamı. Sekizden ona kadar balkonda uzanmak. Onda uyku. İşte buradaki hayatım. Doktorun bu talimatına son derece riayet ediyorum. Ve doktorumuz da gayet mahir bir profesördür. Günde iki defa konsülte ediyor, bir sabah bir akşam radyografimi gördüm, hatta bir kopyasını hıfz ediyorum. Doktor iyi izahat verdi. Sağ ciğer mükemmel, sol ciğer zayıf, üst tarafında kanın gelmesine sebebiyet veren damar kapanmak üzere. Kanın muayenesinde beyaz korpoller biraz azcadır. Mamafih bu ise hastalığımın neticesi imiş. Kuvvet kesbedince onlar da tezayüt edecek imiş. Şimdi balkonumda tabiatın nazarıma isabet ettirdiği menazırı size nasıl tasvir edeyim? Kasaba iki dağın eteğinde, dağ dediğim bilhassa çam ormanlarıdır. Zira burada orası tepe, burası dağ deyip yerleri hâlî bırakmamışlar. Her taraf ormanlık. Yalnız karşımızda dört bin metre irtifaında tepeler var ki oraları ormanlık olamıyor. Zira bembeyaz, karlar ile mestur. Burada gündüzleri pek serin, akşamları ise adeta soğuk. Mamafih doktorun tavsiyesi üzerine ben

* Tevfik Rıza Bey'in İsviçre Davos Guardaval Sanatoryum'undan gönderdiği 23.7.1916 tarihli mektubun tercümesi.

akşamları kapıyı açık bırakıyorum. İlk geldiğim günleri havalar fena idi. Yağmur idi. Üç gündür güneş çıkıyor, havalar biraz sıcak olmaya başladı. Aman görseniz burada sıcağı nasıl arıyoruz... İstanbul'da ne kadar ondan bizar oluyor isek, burada bilakis güneşin o ateşin hararetini arıyoruz... Nesrin ne yapıyor... Arabası ile gezdiriliyor mu? Aman rica ederim sıhhatinize dikkat ediniz, kendinizi üzmeyiniz. Salahaddin Bey'e bilhassa rica ediyorum, sizi rahat bıraksın, hakiki centilmenlik onu iktiza eder zannederim. Zira size karşı tavırları pek şâyân-ı taaccüp. Meliha Hanım'ı görüyor musunuz? Kendilerine ayrıca bir kart yazdım ve mektup da yazacağım. Biraderi Salahaddin Bey'e tarafımdan bilhassa teşekkür ediniz. Gara kadar gelmek lütfunda bulundular. Viyana'dan zaten kendilerine bir kart göndermiştim. Asker meselesi ne oldu? Ümit ederim ki gelmiştir. Maaşı aldınız mı? Bunlardan bir zerre yazarsanız memnun olurum. Nesrin'in küçük gözlerinden öper Allah'a emanet ederim. Validem hanımefendiye arz-ı ihtiramat eder, sıhhat ve afiyette daim olmalarını temenni ederim. Cümleye selam, derun-ı kalbimden gelen hasret ve iştiyakla sizin gözlerinizden ve mini mini ellerinizden öperim. Tevfik

Daha kolaylık olmak üzere adresi: Post Restant Davos olarak gönderiniz ve ismin önüne mülazım lakabını koyunuz.

27/12

SCHAHLINE ADMINISTRATION
SANITAIRE GALATA

اسم	صاحب الدفتر	تاريخ	الوقت	الوقت	الوقت	الوقت	الوقت	الوقت	الوقت

DAVOS DORF 152. 17 27 10-10-: TEWFIK RIZA MORT

LE 13.12: DECEMBRE 1916: GUARDAVAL

Tevfik Ruza Bey'in ölümünü bildiren 13 Aralık 1916 tarihli telgraf.

Kaynakça

- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. I, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, seri no. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. VIII, Deniz Harekâtı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, c. V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, 2. Baskı, Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul, 2008.
- Göze, Ergun, *Çanakkale'de Kumandanlar Savaşı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Meydan Larousse*, İstanbul, 1992.
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1963.
- Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005.
- Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.
- Tansel, Selahattin Osman, *Çanakkale Muharebe Alanı Yer Adları Sözlüğü*, Özsan Matbaacılık, Bursa, 2010.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985.
- Wolf, Klaus, *Gelibolu 1915/Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

ÇANAKKALE SAVAŞI DİZİSİ - 19

İki şehir alevler içinde. Denizin üzeri kıpkırmızı görünüyor. Zavallı Kilitbahir kıpkırmızı, kanlar içinde bir görünümde yanıyor. Her şey normale döndü. Sanki ölümcül bir gün geçirmemiş gibiyiz. Eğer camlar kırılmamış, etrafta delikler açılmamış olsa, odamıza 15 adım kala bu manzara gerçekleşme evet, her şey normal denebilirdi.

Saat 11. Yangın Çanak'ta son buldu. Kilitbahir hâlâ yanıyor, ama şiddetini kaybetti. Bu kâbusu ve her şeyi bitirip dinlenmeye çekiliyoruz...

18 Mart 1915

Tevfik Rıza Bey, Çanakkale Goncasuyu Telsiz Telgraf İstasyonu'nda yedek subay olarak görev yaptığı sırada, eşi Belkıs Hanım'ın hediye ettiği dört cep defterine savaşı ve günlük yaşamı neredeyse saati saatine kaydeder. 1914-16 yılları arasında Çanakkale'de yaşananlara şahit olan Tevfik Rıza Bey'in anıları, savaşın sadece taraflar arasında geçen askeri bir olay olmadığını, insani boyutlarının da bulunduğunu göstermekte, cephedeki askerlerin geride bıraktıkları ailelerinin, sevdiklerinin savaşın seyrinden nasıl etkilendiklerini anlatmaktadır.

Asker kökenli olmayan Tevfik Rıza Bey'in tarih ve siyaset bilgisini de katarak yazdığı *Çanakkale Günlükleri*, savaşın bir sivilin gözünden anlatımı olması itibarıyla farklı bir bakış açısı sunuyor.

Çanakkale Savaşı Dizimizin Diğer Kitapları:

1- Arıburnu Çıkarma	12- Çanakkale: Yeni Zelandalıların Öyküsü
2- Gelibolu Osmanlı Harekâtı	13- Anafartalar Kumandanı
Mustafa Kemal ile Mülâkat
3- Arıburnu 1915	14- Çanakkale Üzerinde Bir Şahin
4- Gelibolu 1915	15- Çanakkale Denizaltı Savaşı
5- Gelibolu Günlükleri	16- Çanakkale Zığındere
6- Anafartalar Ağustos Taarruzu	17- Gelibolu Savunması
7- Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları	18- Çanakkale Boğaz Savunması
8- Arıburnu'nun İlk Müdafaası	19- Çanakkale Günlükleri
9- 1915 Baharında Çanakkale	
10- Çanakkale 1915	
11- Casarettepe Çanakkale'de
Anzak Trajedisi	

KDV dahil fiyatı
18 TL

Kapak fotoğrafı: Çanakkale Cephesi'nde
helyostacılar ve telsizciler.